

AHMET KARATAŞ**

Abdurrahmân Câmî'nin "Kasîde-i Ferîde"sinin Tercüme ve Şerhi**

Translation and Commentary of Abdurrahmân
Câmî's "Kasîde-i Ferîde"

Ö Z E T

XIX. asrın âlim ve Nakşî-Mevlevî sülfilerinden İstanbullu Mehmed Tevfik Efendi Abdurrahmân Câmî'nin birinci divânı olan Fâtihatü'ş-şebâb'dan 9 kasîdeyi ve "elif" kâfiyeli 10 gazeli şerhederek eserine Şerh-i Kasâid-i Câmî (Neş'e) adını vermiştir. Tevfik Efendi'nin muhtemelen ömrü vefâ etmediği için şerhin devâmı gelmemiştir. Onun şerhettiği kasîdeler arasında bulunan ve dinî ahlâkî öğütler ihtivâ eden "lâmiyye" kasîdesini, yaklaşık yarım asır sonra Harputlu (Elazığ) âlim, müftü Mehmed Kemâleddin Efendi lafzî ve mânâsı bakımından çok beğendiği için "kasîde-i ferîde" olarak niteleyip tercüme etmiş ve Beyânü'l-Hak mecnûasında yayımlamıştır. Bu makalede evvelâ "kasîde-i ferîde" isimlendirmesi üzerinde durulmuş, ardından Tevfik Efendi ve Kemâleddin Efendi'nin hayatları kısaca anlatılmıştır. Makalenin ana kısmını üç Nakşî sülfigen Câmî'nin yazdığı, Tevfik Efendi'nin şerh, Kemâleddin Efendi'nin ise derli toplu tercüme ettiği söz konusu kasîdenin aslı, tercümesi ve şerhiyle bir arada bugünkü harflere aktarılması oluşturmaktadır. Makalede ayrıca mütercim ve şârihin istifâde ettikleri kaynaklara ulaşılarak gerekli izâhlar yapılmış, Farsça ve Arapça cümleler tercüme edilerek dipnotlara yerleştirilmiş, böylece Osmanlı şerh edebiyâtının güzel bir numûnesi ilim ehlinin istifâdesine sunulmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Abdurrahmân Câmî, Tevfik Efendi, Kemâleddin Harputî, Kasîde-i Ferîde, dinî-tasavvufî şerh.

ABSTRACT

Mehmed Tevfik Efendi, prominent scholar of 19th century and Shayh of Nakşî-Mawlavî annotated 9 kasidahs from Fâtihatü'ş-şebâb, the first divan of Abdurrahmân Câmî and 10 gazels rhymed with "alef" and combined them in a book that he titled Şerh-i Kasâid-i Câmî (Neş'e). Tevfik Efendi, could not complete his commentary probably because of his early death. Mehmed Kemâleddin Efendi, a prominent scholar and mufti of Harput, translated one of the kasidas in this collection called the kasidah of "lâmiyye" which includes religious and ethical admonitions and published it in the journal of Beyânü'l-Hak. In this essay we latinize this kasidah together with its translation and commentary, annotated with necessary information derived from the sources utilized by both the commentator and the translator; and thus introduce such a beautiful example of the Ottoman literature of commentaries to the service of scholarship.

KEYWORDS

Abdurrahmân Câmî, Tevfik Efendi, Kemâleddin Harputî, Kasîde-i Ferîde, religious-sufistic commentary.

* Makalenin Geliş Tarihi: 17.01.2017 / Kabul Tarihi: 23.04.2017

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, (karatasahmed@gmail.com).

Makaleye kıymetli katkılarda bulunan azîz meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Kenan Özçelik'e teşekkür ederim.

Bilindiği üzere, klasik Türk edebiyatında dîvânlarda yer alan şiirler belli bir nazım tertibine göre sıralanır. Bu dizilişte şiirin nazım şeklini ifade eden başlıklar (kasîde, gazel, rubâiyyât vs.) olduğu gibi, türü hakkında malumât veren başlıklar da bulunur (tevhîd, na't, îdiyye, temmuziyye, şitâiyye vs.). Kasîde ve tarihlerde bazen şiirin muhtevâsına işâret eden başlıklara veya kısa izâh cümlelerine rastlanır (Kasîde der Tevhîd-i Hazret-i Bârî, Kasîde der Medh-i Hazret-i Fahr-i Kâinât, Târih Berây-ı Câmi-i Vâlide Sultân, Berây-ı Vefât-ı Peder...). Bazı şiirler ise rediflerine, ilk musrâlarındaki bir kelime veya kelime öbeğine istinâden isim alabilir. Ahmed Paşa'nın Kerem kasîdesi, Fuzûlî'nin Kalem, Gül, Su kasîdeleri birincisine; Yûnus Emre'nin "Çıkdım erik dalına" şathiyyesi, Hacı Bayram Velî'nin "Çalabım bir şâr yaratmış" ilâhisi, Eşrefoğlu'nun "Kasîde-i Hayrân" diye bilinen şiiri, Sun'ullah Gaybî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'ya atfedilen "Hüdâ Rabbim" manzûmesi ikincisine örnektir.¹ Araştırmalarımıza göre klasik Türk edebiyatında şâiri tarafından *Kasîde-i Ferîde* ismi verilen bir şiir bulunmamaktadır. Ancak iki şiir, şâirihleri tarafından çok beğenildiği için "eşsiz, benzersiz kasîde" mânâsına gelen bu isimle tavsîf edilmiştir. Bu iki şiirin ilki, İsmâil Hakkı Bursevî'ye (v. 1137/1725) âit olduğu ifâde edilen ancak dîvânında bulunmayan 19 beyitlik

Bir elif bul mekteb-i irfânda evvel bâ'yı sor
Kad hamîde eyleyüp yay gibi andan yâ'yı sor

Aslı âbdır dediler eşyânın anın aslı ne
Noktanın da var mıdır aslı var ol ma'nâyı sor

beyitleriyle başlayıp

Cümleden bir bir cevâbın söyledikten sonra var
Bahr-ı ilm içre olan girdâb-ı vâveylâyı sor

Hakkiyâ Hak dedi "lâ yüs'el" yürü hâmuş ol
Nicedir Mevlâ-yı esrâr-ı cihan-ârâyı sor

¹ Daha teferruatlı bilgi için bk. Meliha Yıldırım Sankaya, "Bir Şerh Dört Şâirih: Eşrefoğlu'nun Kasîde-i Hayrân Şiirinin Şerhleri ve Bu Şerhlerin Âidiyeti Meselesi", *Tasavvuf*, sy. 29 (İstanbul 2012), s. 6.

beyitleriyle biten kasîdesidir. Bu *Kasîde-i Ferîde* önce Bursevî'nin talebesi Celvetî şeyhi, şâir Süleymân Zâtî Efendi (v. 1175/1761) tarafından şerhedilmiş ve eser *Şerh-i Kasîde-i Ferîde li-İsmâîl Hakkı* şeklinde adlandırılmıştır.² Aynı kasîde bilâhère XX. asrın meşâyihundan Rızâeddin Remzî Rifâ'î Efendi (v. ?) tarafından şerhedilmiş ve 1329/1911'de haftalık *Tasavvuf Mecmûası*'nda tefrika edilmiştir.³ Kasîde, yine XX. asrın Melâmî pîrlerinden Priştineli Hacı Maksûd Hulûsî Efendi (v. 1347/1929) tarafından da şerhedilmiştir.⁴

İkincisi ise İranlı meşhûr âlim, şâir ve Nakşî sûfilerden Nureddin Abdurrahmân Câmî'nin (Mevlânâ/ Molla Câmî, v. 898/1492)⁵ Farsça bir kasîdesidir. Bu kasîde Mehmed Kemâleddin Harputî Efendi (v. 1354/1936) tarafından "lafz-ı selîsi de ma'nâsı gibi cidden nefis" olduğu için *Kasîde-i Ferîde* olarak adlandırılmıştır. Câmî'nin dîvânında yer alan kasîde 54 beyitten oluşmaktadır ve kafiye kelimesi lâm harfiyle bitmektedir (lâmiyye). *Dîvân*'ın Tahran'da 1922'de basılan nüshasında kasîde "Der Mev'izeest in Kasîde" (Bu kasîde öğüt hakkındadır.) başlığını taşımaktadır.⁶ Kemâleddin Efendi kasîdeyi hem Abdurrahmân Câmî'ye olan hürmetini göstermek hem de "ihvân-ı dînimizin istifâde emelinde bulunan mübtedîlerine" (medrese talebelerine) yardımcı olmak gâyesi ile tercüme ettiğini söylemektedir. Kemâleddin Efendi'nin tercümesi çoğu beyitte birebir çeviri olmayıp kısa izahlar da barındırmaktadır.

² 26 varaktan oluşan bu şerh Süleymaniye Kütüphanesi, Hâşim Paşa Blm., nr. 35'te yer almaktadır.

³ bk. *Tasavvuf*, sy. 15 (İstanbul 1329/1911), s. 4-6; sy. 16, s. 6-7; sy. 17, s. 6-8. Bu şerh bir tebliğe konu olmuş ve bugünkü harflerle yayımlanmıştır (bk. Hande Büyükkaya Yeşiltaş, "Rızaeddin Remzi er-Rifâ'î'nin *Kasîde-i Ferîde* Şerhi", III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi: TUDOK 2010, İstanbul 2012, II, 987-996.)

⁴ Maksûd Hulûsî Efendi şerhinin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 879/9, vr. 89b-104a; Belediye Yazmaları, nr. K0506, vr. 6a-11a; www.yazmalar.gov.tr., arşiv nr. 06 Hk 3673 (Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi), 12 vr.

⁵ Câmî'nin hayatı, eserleri ve tesirleri hakkında teferruatlı bilgi için bk. Hamid Algar, *Abdurrahman Câmî* (trc. Abdullah Taha Orhan-Zeyneb Hafsa Orhan), İstanbul 2016, s. 29-182; Kadir Turgut, *Abdurrahmân Câmî: Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi* (doktora tezi, 2013), İstanbul Üniversitesi SBE, s. 4-15.

⁶ bk. Abdurrahmân Câmî, *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî* (haz. Hâşim Rızâ), Tahran 1922, s. 64. Kasîde bu nüshanın 64-66 sayfalarında yer almaktadır.

Tercüme 1328/1910 yılında “Kasîde-i Ferîde Tercümesi” başlığıyla *Beyânü’l-Hak* gazetesinin aşağıdaki sayılarında tefrika edilmiştir:

1-5. beyitler, III/62 (İstanbul, 21 Cemâziye’l-evvel 1328/ 31 Mayıs 1910), s. 1251-1252.

6-22. beyitler, III/67 (İstanbul, 26 Cemâziye’l-âhir 1328/ 5 Temmuz 1910), s. 1333-1335.

23-53. beyitler, III/68 (İstanbul, 4 Recep 1328/ 12 Temmuz 1910), s. 1346-1348.

Mehmed Kemâleddin Efendi Ma’mûretü’l-azîz (El’azîz/Elazığ)’ın Osmanlı’daki son, Cumhuriyet’teki ilk müftüsü; dedelerinden intikâl eden yüzlerce yıllık bir ilim silsilesinin dinî eserler veren son halkasıdır. Elazığ’ın çeşitli eğitim kurumlarında hocalık yapmış, 1916-1926 yılları arasında vilâyet müftülüğü vazifesini icrâ etmiştir. 1926’nın yaz aylarında hilâfet taraftarı ve cumhuriyet muhâlifi olduğu iddiasıyla Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından önce tutuklanmış, sonra yargılanarak müftülükten azledilmiş ve Samsun’a sürgüne gönderilmiştir. 2 yıllık sürgün devresinden sonra Harput’a dönen Kemâleddin Efendi geriye kalan hayatını yakalandığı hastalıklarla mücâdele ile geçirmiş ve 1936’da vefât ederek Harput’taki âile mezarlığına defnedilmiştir. Kuvvetli bir âlim ve Nakşî bir sûfî olan Kemâleddin Efendi’nin tasavvufî-edebî mensûr ve manzûm bir çok eseri bulunmaktadır.⁷

Makalemize konu olan kasîde Kemâleddin Efendi’nin tercümesinden yaklaşık yarım asır önce Hâfız Seyyid Mehmed Tevfik Efendi (v. 1274/ 1858) tarafından şerh edilmiştir. Tevfik Efendi İstanbullu olup XIX. asrın âlim ve Nakşî-Mevlevî sûfîlerindedir. 1229/1814’te doğmuş, iyi bir eğitim almış, Dârü’l-mu’allimîn’de Farsça hocalığı yapmış, bir müddet Encümen-i Dâniş âzâlığında bulunmuştur. Şeyhi Nakşî Mehmed Murad Molla (v. 1264/ 1848) gibi Mesnevîhân da olan Tevfik Efendi 1274/ 1858’de henüz 45 yaşındayken vefât etmiştir. Tevfik Efendi’nin *Mecmû’atü’t-Terâcim*, *Şerh-i Kavâid-i Fârisiyye*, *Üns-i Ma’nevî*, *Şerh-i Arûz-ı Câmi* ve *Şerh-i Kasâid-i Câmi (Neş’e)* adlı eserleri bulunmaktadır. Tevfik

⁷ Kemâleddin Efendi’nin hayatı, şahsiyeti ve eserleriyle ilgili teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (İstanbul 2015), s. 29-125.

Efendi bu son eserinde Abdurrahmân Câmî'nin -arasında makalemizin ana konusu olan kasîdenin de bulunduğu- birinci dîvânı olan *Fâtihatü'ş-şebâb'*dan 9 kasîdeyi ve "elif" kâfiyeli 10 gazeli şerh etmiştir. Eser, dîvânın 11. gazelinin 2. beytinde maalesef tamamlanmadan kalmıştır. Biri British Library (Or. II, 007), diğeri Süleymaniye (Bağdatlı Vehbî Blm., nr. 1639) kütüphanelerinde olmak üzere şimdilik bilinen iki nüshası bulunan eser İsmet İpek tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁸ Makalemizde eserin Süleymaniye Kütüphanesi nüshasını esas aldık.⁹ "Kaside-i Feride" bu nüshanın 34b-47^a varakları arasında bulunmaktadır.

Bu makalede üç Nakşî sûfiden birinin yazdığı, diğeri ikisinin tercüme ve şerh ettiği hikmet-âmiz bir kasîdeyi aslı, tercüme ve şerhiyle birlikte okuyucuların istifâdesine sunmayı gâye edindik.

Tasavvufî bir muhtevâyaya sahip olan kasîdede Abdurrahmân Câmî kısaca Allah'a vâsıl olmanın yolunun dünyevî lezzetlere dalmamaktan, gâfil olmamaktan, fâni şeyler peşinde koşmamaktan geçtiğini söylemiş; zengin misâller ve çeşitli kıyâslar yaparak kişinin dâimâ ezeli, ebedî ve bâki olan Allah'a yönelmesi gerektiği hususunu vurgulamıştır. Kemâled-din Efendi, tercümesini büyük ölçüde metne sâdik kalarak ikmâl ederken, Tevfik Efendi şerhinde başta Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* ve Abdurrahmân Câmî'nin muhtelif eserleri olmak üzere birçok Farsça ve Arapça eserden iktibâslar yapmış, kelimelerin lugat ve ıstılâh mânâlarını yer yer şevâhidle vermiş, îzâhlarını âyet ve hadislerle zenginleştirmiştir. Akıcı bir üslûbla yazılmış olan şerh okuyucunun hem ilim ve irfânına katkıda bulunmakta hem de Osmanlı şerh edebiyatının güzel bir numûnesini görmesini sağlamaktadır.

⁸ İsmet İpek, *Seyyid Mehmed Tevfik'in Neş'e Adlı Eseri ve İncelemesi (Abdurrahman Câmî'den Gazel ve Kaside Şerhleri)*, yüksek lisans tezi, 2015, İstanbul Üniversitesi SBE.

YÖK'te 28.08.2018'e kadar erişim izni bulunmayan tezini bizimle paylaşan İsmet İpek Bey'e teşekkür ederim. Mehmed Tevfik Efendi'nin *Neş'e'sinden* bugünkü harflere aktardığım bu makaledeki "Kaside-i Feride" neşri ile İsmet Bey'in neşri arasında okuyuş, me' haz, Arapça ve Farsça cümlelerin tercümeleri gibi hususlarda onlarca farklılık bulunmaktadır. Bunları tek tek göstermek bu makaleyi gâyesinden saptıracağından merak edenlerin her iki çalışmanın ilgili yerlerini karşılaştırabileceklerini ifade etmek isterim. Tezin iki nüshası İÜ Edebiyat Fakültesi (YLT HT 390) ve İÜ Merkez Kütüphanesinde (nr. 53808) mevcut olup erişime açıktır.

⁹ Tevfik Efendi'nin dest-i hattı olduğu düşünülen 93 varaklık bu nüshanın tavsîfi hakkında bk. İsmet İpek, *Seyyid Mehmed Tevfik'in Neş'e Adlı Eseri ve İncelemesi*, s. 131.

Kasîde-i Ferîde'nin Farsça Metni

قصیده فریده مولانا جامی¹⁰

- [1] چو پیوند با دوست میخواهی ای دل
ز چیزی که جز اوست پیوند بگسل
- [2] مکن شهپر عرش پرواز خود را
درین وحشت آباد آلوده گل
- [3] ترا ذروه اوج عزت نشین خواند
تو خوش کرده در مرکز خاک منزل
- [4] آمیزش جسم و آویزش جان
چنان گشتی از جوهر خویش غافل
- [5] که جان را به صد فکرت از تن ندانی
زهی فکر قاصر زهی جهل کامل
- [6] کمالات وهمی و راحت جسمی
میان تو و مقصد افتاده حایل
- [7] بود غبن فاحش اگر منع آید
زلذات آجل ترا حظ عاجل
- [8] بر اطراف گلشن کشتی جام روشن
به سجع قماری و صوت عنادل
- [9] نه کویی آگه که در کام عیشت
دهد تلخی عاقبت زهر قاتل

¹⁰ Kasîde'nin *Beyânî'l-Hak'*taki tefrikası Abdurrahmân Câmî'nin divanıyla karşılaştırılmış, bâriz kelime ve harf hataları düzeltilmiştir. Karşılaştırılan nüshalar için bk. *Dîvân-ı Molla Câmî*, İstanbul 1284, s. 16-18; Hâşim Rızâ, *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*, Tahran 1341, s. 64-66.

- [10] بنظاره روی شاهد گشایی
نظر کین بود مهر و مه را مشاکل
- [11] یکی پوست در خلط و پر خون کشیده
برد صبرت از جان و آرامت از دل
- [12] کنی عیش خود تلخ در جست و جویش
که شکر دهانست و شرین شمائل
- [13] ز زلف خم اندر خم و پیچ و پیچش
نهی دست و پای خرد را سلاسل
- [14] نمیدانی آیا که ناگاه بینی
از و کشته این خوبی و لطف زائل
- [15] گر اول پری بود و آخر نماید
به چشم تو چون پیکر دیو هائل
- [16] کنی کسب فضل و هنر تا فضولی
ترا از فضولی کند نام فاضل
- [17] چه خیزد ز فضلی که محروم دارد
ترا از شناسای فصل مفصل
- [18] گر از شعر و اشعار سازی شعاری
بود یکسر از حلیه ذوق عاطل
- [19] گهی مدخلی را نهی نام حاتم
گهی حاتم را کنی وصف مدخل
- [20] و گر خامه در دست گیری زخامی
نویسی سراسر سخنهاى زائل
- [21] کنی نامه خود سیه چون لیثیمان
بوصف ادانی و مدح اراذل
- [22] قلم باد دستی که از جنبش او
بود بهره مرد عض انامل

[23] گرانمایه عمر تو شد صرف تا کی

نشینی زتصریف ایام زاهل

[24] شوی محو و رنجور ز آنسان که يك ره

نبردی زافعال ره سوی فاعل

[25] مگو حال ماضی که هر گز نبودی

یکی لحظه بر موجب امر عامل

[26] چه جویی زافعال خود رسم صحت

چو در حد معتل بود جمله داخل

[27] زخردان نه نیکوست لاف بلاغت

مکن بوالفضولانه ذکر فضائل

[28] گرفتم کند در بیان معانی

کلام بدیع تو نسخ رسائل

[29] نه آخر بمیزان دونان دوران

بود سحر سحبان کم از ژاژ باقل

[30] اصول و فروع مسلم شد اما

نگشتی باصل خود از فرع واصل

[31] نشد کارگر در تو از فرط غفلت

حدیث اوآخر کلام اوائل

[32] زآداب اهل کرم بحث کردی

ولی نیست دأب تو جز منع سائل

[33] ترا در طریق جدل نیست کاری

بجز هدم اوضاع و نقض دلائل

[34] زمنطق مزن نطق کاندر دو گیتی

نشد حل زاشکال تو هیچ مشکل

[35] مبین نکشت از حدود و رسومش

نه اجناس عالی نه انواع سافل

- [36] زحکمت نبود این که میل طبیعی
زوحی الهی ترا کشت شاغل
- [37] چو نفس ترا نیست رو در ریاضت
زتحصیل علم ریاضی چه حاصل
- [38] مبین هیأت چرخ گردان که باشد
نجومش گهی بازغ و گاه آفل
- [39] فلک را چه گیری حساب مدارج
قمر را چه پرسی شمار منازل
- [40] خلیل الله آسا زتأیید فطرت
جز آیات فاطر مخوان زین هیاکل
- [41] اگر قابلی فعل خود یک طرف نه
بین نور فاعل عیان در قوابل
- [42] ببوی حدث چون جعل خو گرفتی
زمجعول ازان نشنوی بوی جاعل
- [43] ببازوی همت بزن دست و پایی
بهم در شکن دام و بند شواعل
- [44] زاجرام و اجسام سفلی چه جویی
بصوب اعلی کرای از اسافل
- [45] برآور سر از جیب گردون گردان
بین عرش را قدسیان گشته حامل
- [46] زهر سو ستاده صفوف ملایک
گروهی مسیح گروهی مهلل
- [47] یکی فوج در اوج قربت مهیم
زذات جلیل و صفات جلائل
- [48] یکی جوق در طوق عزت مکرم
در ایصال افضال واهب و سائل

- [49] چو طی گشت تیه حوادث در آنجا
بملك قدم ران بيك حمله محمل
- [50] ز بحر محیط قدم منبسط بين
بوادئ امکان هزاران جداول
- [51] در ان قلزم نور شو غوطه زن
فرو شوی خویشن از ظلمت ظل
- [52] بود بحر و جدول یکی فی الحقیقه
دوی خواست از احولان سواحل
- [53] یکی خوان یکی دان یکی گو یکی جو
سوی الله والله زور است و باطل
- [54] بشعر حقیقت کشد شعر جامي
فيا خير قول و يا شر قائل

Kaside-i Feride Tercümesi ¹¹

Mukaddime

Müntesib-i müftehiri bulunduğumuz millet-i mu'azzama-yı İslâmiyye'yi vaz' ve te'sîs eden efdalü'l-enbiyâ, [‘aleyhi] ekmelü't-tehâyâ Efendimiz Hazretleri'nin mahzâ müstahsal bir mu'cize-i mahsûsa-i risâletpenâhîleri olmak üzere zâhirî ve bâtinî füyûzât-ı celîle-i Sübhâniyye ile münevver ve her biri bir sûretde millet-i mübeccele-i müşârüni-leyhânın hâlen intişârına istikbâlen bekâ ve istimrârına mücerred hâhiş-i dinî ve tabî'î ile müftehirâne bir hâlde hizmet etmeğe mazhar olan e'âzım-ı 'ulemâ-yı dîn, efâhim-i üdebâ-yı müslimîn fırka-i nâciyesini teşkil eden ve ile'l-ebed eyâdî-i istifâde-i milliyyeye tevdi' eylediği fennî, edebî âsâr-ı mütenevvi'asının delâlet-i bâhiresiyle nasıl bir dühâtdan olduğunu tâ hutta-i Îrân'dan, Horasân'dan bütün aktâr-ı cihâna kadar tasdik ettiren kümmelîn-i üdebâdan birisi de âsâr-ı şi'riyyesinden bir parçasının hakîkaten dîgerine tercih edilebilmesi hâric-i imkân görülmekle beyne'l-üdebâ temeyyüz etmiş olan Mevlânâ Nûreddin Abdurrahmân Câmî Hazretleri'dir ki Horasân'da vâki' Câm kasabası civârında bulunan Harcird karyesinde hicret-i nebeviyyenin 817[/1414] senesinde mehd-ârâ-yı 'âlem-i vücûd olup Herât'da 'ulûm-ı zâhireyi tahsîl ve ikmâl ettikten sonra Şeyh Bahâeddin Nakşbendî Hazretleri'nin hulefâsından Sa'dü'l-hakki ve'd-dîn Kâşgarî'ye intisâb ederek 'ilm-i bâtından da ihrâz-ı kâlâ-yı 'irfân, iktibâs-ı envâr-ı feyz-i Yezdân eylemiştir. Binâen'aleyh 'ârif-i billâh mürşid-i hakâyık-âgâh tanınmış olan müşârünileyhin mücerred hakk-ı 'ârifânelerindeki ihtirâmât-ı fâikamı müş'ir olmak ve bu vesîle-i hasene ile de ihvân-ı dînimizin istifâde emelinde bulunan mübtedîlerine

¹¹ Mukaddime ve 1-5. beyitler: *Beyânü'l-Hak*, III/62 (İstanbul, 21 Cemâziye'l-evvel 1328/ 31 Mayıs 1910), s. 1251-1252.

Metinleri bugünkü harflere aktarırken transkripsiyon harflerini kullanmadık. Ancak, anlam karışıklığına yol açmamak için "ق" harfinden sonra gelen uzun "â"yı (ā), "î"yi (î) şeklinde yazdık. Yine bu sebeple "ع" harfini ters kesme işaretiyle (ع) gösterdik. "ع" harfini genel kullanıma uygun olarak "g" harfiyle, masdar-ı ca'lîleri genellikle çift "y" ile yazdık (ilâhiyye, insâniyye, sûfiyye vb.).

‘âcizâne bir hizmet-i nâçizânede bulunmak üzere bu kere lafz-ı selîsi de ma’nâsı gibi cidden nefîs olan bir “Kasîde-i Ferîde”sini min gayri haddin tercüme etmeğe hâmerân-ı cür’et oluyorum.

Bu cihetle sâika-i ‘aciz ü noxsân ile vukû’a getirilmiş bulunan hatîâtımın ‘afvını da iktidârıma değil belki esâsen maksad-ı hayra istinâd eden bu cesâretimin nasıl bir şevk ve sevk-i tabî’îden münba’is olduğunu ve bu gibi âsâr-ı mübâreke-i sûfiyyenin hâl olmaksızın yalnız kâl ile tamâmen keşf ve îzâhı ise zâten müte’assir ve belki müte’azzir bulunduğunu tasdîk ve takdîr eden mutâlî’în-i kirâmın lutfuna i’timâden gazetenize derc edilmesini temennî ederim.

Kâri’lerinizden

Kemâleddin Harputî

Bismillâhirrahmânirrahîm¹²

[fe’ûlün fe’ûlün fe’ûlün fe’ûlün]

چو پیوند با دوست میخواهی ای دل [1]
ز چیزی که جز اوست پیوند بگسل

Çü peyvend bâ dost mî-hâhî ey dil
Zi çîzî ki cüz ost peyvend b’üg’sil

[**Kemâleddin Efendi: K.E.**] Ey gönül! Eğer dostun şeref-i kurb ve îsâlini istiyor isen bâri müşârünileyhin gayri olan her bir şeyden râbita-i münâsebeti kat’ et.

[**Tevfîk Efendi: T.E.**] [34^b] **Peyvend**, ittisâl ma’nâsnadır. **Dost**dan murâd Cenâb-ı Kibriyâ’dır. **B’ügsil** “kır!” demektir. Bu kasîdenin vezni bahr-i mütekârib müsemmenü’l-eczâdır ki mısra’-ı evvel dört fe’ûlün ve mısra’-ı sâni dahi dört fe’ûlünden mürekkebirdir.

¹² *Beyânü’l-Hak*’ta önce kasîdenin orijinali 5’er 10’ar beyit olarak peş peşe yazılmış, sonra bu beyitlerin tercümesi bir paragraf hâlinde dizilmiştir. Biz metinden istifâdeyi kolaylaştırmak gâyesıyla beyitleri ve bunların tercümelerini müstakil olarak sıraladık.

Mahsûl-ı beyt: Ey gönül! Çünkü Hak ile ittisâle tâlib ve nezd-i dostda makbûl olmağla râğıbsın. Dostun gayrı eşyâdan ki mâsivâdan 'ibâretidir, silk-i muhabbeti kır! Zîrâ âyîne-i kalb muhabbet-i ağıyardan mücellâ ve nukûş-ı mâsivâdan müberrâ olmadıkça vuslat ilallâh ve ittisâl ma'allâh olmaz. Nitekim tâcü'l-evliyâ Cenâb-ı Mevlânâ buyururlar. Mesnevî: ¹³

Âyîne-i dil çün şod sâfî vü pâk
Nakşhâ binî bîrûn ez âb ü hâk ¹⁴

Çeşm-i dil ez mûy [u] 'illet pâk kon
Tâ be-bînî kasr-ı feyz "min ledün" ¹⁵

Çün Muhammed pâk şod z'în nâr u dûd
Her kücâ rev kerd vechullâh bûd ¹⁶

İnkişâf-ı kalb ü neclâ-yı derûn dahi tâ'ât ü 'ibâdât ve perhîz ü riyâzâta merhûndur. Kemâ efâde Mevlânâ kuddise sırruh.¹⁷

Mesnevî:

Âyîne-i dil ân zamân yâbed cilâ
Ger konî perhîz ez levs ü gîdâ

¹³ Mesnevî'deki beyitlerin tespit ve tercümesinde Ahmed Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'ni (haz. Mustafa Tahralı ve dğr., I-XIII, İstanbul 2006-2009) esas aldık.

¹⁴ Gönül aynası pâk ve sâfî olduğu vakit sudan ve topraktan hâriç nakışlar görürsün. (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, İstanbul 2006, III, 38, beyit nr. 72.)

¹⁵ Gönül gözünü kıldan ve illetten temizle ki "min ledün" köşkünün feyzini görebilesin.

"Min ledün" "(Allah) tarafından, katından, indinden" demektir. Kur'an'da bir çok âyette geçen bu ibârede O'nun ilim ve hikmetine atıf vardır. (Bazı âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/8; en-Nisâ 40/40; el-Kehf 18/65; en-Neml 27/6.)

Bu beyit Ahmed Avni Konuk neşrinde "Çeşm-i dil ez mû vü 'illet pâk âr / V'ângeh ân didâr-ı kasreş çeşm dâr" (Gönül gözünü kıldan ve illetten temizle de ondan sonra onun köşkünün cemâline göz tut!) şeklindedir. (*Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 422, beyit nr. 1420.)

¹⁶ Hz. Muhammed gibi bu ateşten ve dumandan pâk oldu; her nereye teveccüh ederse Allah'ın vechi oldu. (*Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 423, beyit nr. 1422.)

¹⁷ "Mevlâna'nun -Allah onun rûhunu (sırrını) mukaddes eylesin- ifâde ettiği gibi."

Ez gıdâ-yı ten eger yâbî fitâm
Tu zi hâd-i hân-ı Hak nûşî ta'âm¹⁸

مکن شهپر عرش پرواز خود را [2]
درین وحشت آباد آلوده گل

Mekon şehper-i 'arş-pervâz-ı hod râ
Der in vahşet-âbâd âlûde-i gil

[K.E.] 'Arş-ı İlâhî'ye kadar tayerâna müsâ'ade gösterme. Bâl-i liyâkâtini, şehper-i isti'dâd-ı fitratını bu vahşet-âbâd-ı süflîde 'alâik-ı bâtila çamuruyla bulaşdırma.

[T.E.] **Şehper**, rehber vezninde kanadın ucu ma'nâsınadır. **Şehper-i 'arş-pervâz**dan murâd hakikat-i insâniyyedir ki rûh-ı hayvânî mukâbili olan rûh-ı insânîden 'ibâretdir. Ve bu rûha 'inde's-sûfiyye rûh-ı sultânî ta'bîr olunur. **Vahşet-âbâd**dan murâd dünyâdır. Zîrâ dünyâ rûha nisbetle âbâd, nefse nisbetle s'ad-âbâddır. Beden-i insânî irâde olunmak dahi müveccehdir. Nitekim beden dahi rûha nisbetle vahşet-âbâddır. Teemmel.

Mahsûl-ı Beyt: Kendinin 'arş-pervâz olan kanadını bu vahşet-âbâd [35^a] olan dünyâda gil-âlûd etme. Zîrâ tayerâna mâni'dir. Nitekim şehper-i mürğân gil-âlûd olsa tayerândan kaldıkları nümâyândır. Şehperin gil-âlûd olması dünyâyâ teveccüh ve rağbet ve ten-perver ü ten-perest olmakdan 'ibâretdir. **el-Hâsıl**, şol kimesne ki ehl-i dünyâ ola 'âlem-i bâlâyâ tederrüc ve irtikâ anun hakkında muhâl olduğu zâhir bir ma'nâdır. Zîrâ ecniha-i ehl-i dünyâ gil-âlûddur. Ve cenâh-ı gil-âlûd ile 'âlem-i bâlâyâ su'ûd imkânda olmadığı müdrek ve meşhûddur.

Ey merd-i sâlik! Bu serd ü beyân olunan mukaddemât ma'lûmun olduysa dünyâyı külliyyen târik ve tarîk-i 'aşka sâlik ve nükûş u eşkâl ve

¹⁸ Yemek ve kirliliklerden korunduğun zaman gönül aynası parıldar. Ten gıdâsından kesersen kendini, Hak sofrasında yemek yersin. (Tevfîk Efendi bu beyitleri Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine atften kaydetmekteyse de *Mesnevî*'de bunlara rastlayamadık. Bu beyitlerin Tevfîk Efendi'nin mahfûzât yahut mesmûâtından olması muhtemeldir. Aynı durum aşağıdaki sayfalarda bulunan ve *Mesnevî*'de tespit edemediğimiz birkaç beyit için de söz konusudur.)

rıhvet ü eskâl-i kuyûdâtından müberrâ ve şu'â-ı âfitâb-âsâ musaffâ ol ki vâsıl-ı derece-i mi'râc-ı rûhânî olası. Nitekim *Dîvân-ı Sâib*'de gelmiştir.

Beyt:

Be-himmet cism râ hem-reng-i cân kon der sebük-rûhî
Beber z'în ferş bâ hod ân gubâr 'arş-ı cevân râ¹⁹

Mesnevî-i Şerîf'de dahi Cenâb-ı Mevlânâ buyururlar.

Mesnevî:

Ey birâder hîş râ ne-şinâhtî
Gevher-i hod râ be-hâk endâhtî
Mânde der vîrâneî ey şâhbâz
Hîn be-kon pervâz sû-yı şâh-ı bâz
Tu ne cügdi cây-ı tu vîrâne nîst
Tu nemî dâni ki der hestiyet kîst²⁰

ترا ذرّوه اوج عزت نشین خواند [3]
تو خوش کرده در مرکز خاک منزل

Tu râ zirve-i evc-i 'izzet nişîn hând
Tu hoş kerde der merkez-i hâk-i menzil

[K.E.] Tecelligâh-ı 'izzet olan bâlâ-yı mesned-i rif'at seni be-her-vakt da'vet etmekde iken sen yine âlûde-i hâr ü hâşâk olan merkez-i hâk-i mezelleti hoşnûdâne bir hâlde menzilgâh ittihâz etmeyi kabûl ediyorsun.

[T.E.] **Zirve**, 'âlî ma'nâsınadır. **Evc**, mevc vezninde hadîd mukâbilidir ki kevâkibin zemîne bu'dı olan dereceden 'ibâretdir ve fenni mûsikîde bir makâmın ismi dahi olur. **Nişîmen**,²¹ mekân ve me'vâ

¹⁹ "Rûh hafifliği için himmet edip bedenini de cânın gibi yap. Böylece toprakla ilgili yanını (bedenini) bu yeryüzünden dolaşılın arşa çıkar." bk. *Dîvân-ı Sâib Tebrîzî* (haz. Muhammed Kahraman), Tahran 1364, I, 203.

²⁰ Ey kardeş! Kendini tanımadın ve cevherini toprak ettin (değersizleştirdin). Virânelerde kaldın ey doğan! O şanlı sultâna doğru uçmayı öğren. Sen baykuş değilsin. Yerin virâne değil senin. Kendi varlığının kaynağını bilmiyorsun.

²¹ "nişîn hând" ibâresi Tefik Efendi neşrinde "nişîmen" olarak bulunmaktadır.

demekdir. **Zirve-i evc-i 'izzet**den maksûd 'âlem-i ervâhdır ki ona 'âlem-i emr ve 'âlem-i melekût dahi derler. Zîrâ vücûdunda müddet ü mâddeye muhtâc olmayıp ancak emr-i Ma'bûd ile mevcûd olmuştur. Ve bu 'âlem-i emrin mukâbili 'âlem-i halk ve 'âlem-i şehâdet ve 'âlem-i ecsâmıdır ki muhaddeb²² dâire-i felekü'l-eflâkdan 'ibâretedir. Ve 'âlem-i ceberût ve 'âlem-i esmâ ve sıfât-ı İlâhiyye'den 'ibâretedir. Ve 'âlem-i lâhût zât-ı bî-tibâr esmâ ve sıfâtdan kinâyedir. Kezâ fî *Reşehât-ı Şeyh Safîyy* kuddise sırruh. **Merkez**, meyân-ı dâirede kâin noktadan 'ibâretedir ki **hâke** nisbetle vasatından 'ibâretedir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey kimesne! Sen bu 'âleme gelmezden evvel sana mekân ve nişîmen zirve-i evc-i 'izzet ya'nî 'âlem-i ervâh idi. Ve ol 'âlemde tecelliyât-ı İlâhî ve füyûzât-ı Sübhânî'ye müstağrak idin. Şimdi bu 'âlem-i dünyâyâ geldin ve çirkâb-ı dünyâyâ daldım ve lezâiz-i dünyeviyyeye aldandın ve kendüye güzel ve hoş kusûr-ı refî'a ve ebniye-i nefîseler bünyâd ve hâne-i dînini harâb ve berbâd eyledin. Nitekim *Rubâ'îyyât-ı Hayyâm*'da dahi [35^b] gelmiştir. Rubâ'î:

Ey dil zi gubâr-ı cism eger pâk şevî
Tu rûh-ı mücerredî ber-eflâk şevî

'Arşest nişîmen-i tu şermet bâd
Kâyî vü mukîm-i hutta-i hâk şevî²³

زاميزش جسم و آويزش جان [4]
چنان گشتي از جوهر خویش غافل

Zi-âmîzeş-i cism ü âvîzeş-i cân
Çünân geştî ez cevher-i hîş gâfil

[K.E.] Mutlaka cismin ihtilât etmesinden ve rûhun mu'allak bir hâlde bulunmasından olmalıdır ki böyle kendi kabiliyetini, nakd-i isti'dâd-ı fıtratını dest-i i'tibâr ü takdîre almakdan gâfil bulunuyorsun.

²² Tefîk Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi nüshasında "muhaddeb" şeklinde kayıtlı olan bu kelimenin doğrusu "kambur" mânâsına gelen "muhaddeb" olmalıdır.

²³ "Ey gönül! Cisim tozundan kendini tathîr edecek olur isen sen bir rûh-ı mücerred olarak eflâke yükselirsin. Senin makâmın arştır. Yazık değil mi ki gelip hutta-i arzda sâkin oluyorsun?" bk. *Rubâ'îyyât-ı Ömer Hayyâm* (neşir ve tercüme: Hüseyin Dâniş), İstanbul 1927, s. 281.

[5] که جان را به صد فکرت از تن ندانی
زهی فکر قاصر زهی جهل کامل

Ki cân râ be-sad fikret ez ten ne-dânî
Zihî fikr-i kâsır zihî cehl-i kâmil

[K.E.] Şöyle ki yüzlerce tefekkür etmek ile rûh-ı 'âliyi beden-i 'âdîden fark ve temyîz edemiyorsun. Ne nâkis fikir ne kâmil cehâlet!

[T.E.] **Âmîzeş**, ism-i masdardır ki karışmak ma'nâsındadır. **Âvîzeş**, bu dahi ism-i masdar, asılmak demektir. **Û**, cisme râci'dir. **Cevherden** murâd hakikat-i insânîdir ki "Gâfil geştî" cümlesini beyândır. **Zihî**, edât-ı ta'accübdür, "çi" gibi.

Mahsûl-ı beyteyn: Ey kimesne! Cisme ihtilâtdan ve asılmadan, ya'nî ten-perver ve ten-perest olduğundan kendi hakikat ve mâhiyyetini derk ü fehmden ancılayın gâfil oldun ki cânını ve hakikatini teninden yüz fikr ile bilmedin ve anlamadın. Ve kendüyi ancak bu heykel-i mahsûs ve bu lahm ü şahmdan 'ibâretdir zanneyledin. Bu ne 'acîb fikr-i kâsır ve ne garîb cehl-i kâmidir!

Ey müsmi'-i âgâh! Ma'lûmun olsun ki 'ârifin, mertebe-i reddiyye-i nefsi emmâreden 'ubûr edip harîm-i kalbe vâsıl olurlar ve nûr-ı kalb ile 'ârif-i nefsi olurlar ve kalbden dahi 'ubûr edip sırta vâsıl olurlar. Ve 'ilm-i sır ile kalbe ve esrâr-ı kalbe 'ârif olurlar. Ve sırdan dahi 'ubûr edip 'âlem-i rûha vâsıl olup nûr-ı rûh ile 'ârif-i sır olurlar. Ve 'âlem-i rûhdan dahi 'ubûr edip vâsıl-ı menzil-i hafâ olup 'ârif-i rûh olduklarında müstağrak-i lücce-i fenâ ve ba'dehû mertebe-i bekâya irtikâ eylerler.

Ey tâlib-i Hak! Sen dahi hakikat ve rûhunu fehm ü iz'âna sa'y u gayret eyle ki vâsıl ilallâh olasın. Nitekim {مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ} ²⁴ kelâm-ı nebevîsi bunu müeyyiddir. Bu hadîs-i şerîfin şerhinde Cenâb-ı Mevlânâ kuddise sırruh buyururlar.

Mesnevî:

Ger tu zât-ı hîş be'snâsî yakîn
Tâ ebed ender bekâ bâşî emîn

²⁴ "Nefsini bilen Rabbini bilir." mânâsına gelen bu hadis için bk. el-Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 262 (hadis nr. 2532).

Zât-ı hod râ ger şinâsî bî-gümân
Zât-ı pâk-i hazretet kereded 'ıyân²⁵

Ey hanek ân kes ki zât-ı hod şinâht
Ender emn-i sermedî kasrî be-saht²⁶

Mâ bedânistîm mâ ne îñ tenîm
Ez verâ-yı ten sadâyî mî-zenîm²⁷

Rûha müte'allik olan ekâvîli tefhîm²⁸ ü beyân dâhil-i hîta-i dâire-i imkân değildir. Tafsîlini murâd eden Celâl[eddîn] Devvânî'nin *Risâle-sine*²⁹ nazar eylesin. Müstakîmzâde merhûmun '*Akîdetü'ş-şeref* nâm eser-i mu'teberleri ile dahi istifâ-yı haz olunur.³⁰

31 کمالات وهمی و راحت جسمی [6] 32
میان تو و مقصد افتاده حایل

Kemâlât-ı vehmî vü râhât-ı cismî
Meyân-ı tu vü maksad üftâde hâil

²⁵ "Kendini yakînen bilirsen ebediyyen bekâ içinde emîn olursun. // Kendini şeksiz şüphesiz tanırsan tertemiz özün âşikâr olur."

²⁶ "Ey saâdet o kimseye ki zâtını tanıdı. Ebedî olan emn içinde bir köşk yaptı." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, 380, beyit nr. 3337.)

²⁷ "Biz bildik ki, biz bu tende değiliz. Biz bu tenin ötesinden ses veririz."

Ahmed Avni Bey'de beyit şu şekildedir: "Mâ bedânistîm mâ îñ ten neîm / Ez verâ-yı ten be Yezdân mî ziyîm" (Biz bildik ki, biz bu ten değiliz. Tenin verâsında Hâlık ile diriyiz.") (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, 380, beyit nr. 3336.)

²⁸ Nüşhada bu kelime sehven "tefhîr" şeklinde yazılmıştır.

²⁹ Celâleddîn Devvânî, *er-Risâletü fî isbâti'l-vâcib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Blm., nr. 2171, vr. 1^b-52^a.

³⁰ Risâlenin asıl adı *Şerefü'l-'akîde'* dir. Müstakîmzâde, İmâm A'zam'ın *el-Fıkhu'l-ekber'* inin tercüme ve şerhi mahiyetinde olan risâlesine bu isimle tarih düşürmüştür (1195/ 1781). Tevfik Efendi'nin bahsettiği mevzûun tafsilâtı için bk. Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn, *Şerefü'l-'akîde*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Blm., nr. 625, vr. 282^b-303^a.

³¹ "جسمی" kelimesi Tevfik Efendi'de "حسی" şeklinde olup kelime buna göre şerh edilmiştir.

³² 6-22. beyitler: *Beyânü'l-Hak*, III/67 (İstanbul, 26 Cemâziye'l-âhîr 1328/ 5 Temmuz 1910), s. 1333-1335.

[K.E.] Vehmî birtakım kelîmât-ı beyhûde, cismânî bir âlây istirâhat-ı zâidedir ki işte senin ile mütehassir-i husûlü bulunduğun maksadın arasında perdekeş-i heylûlet olmak üzere düşüp girmiştir.

[T.E.] [36^a] Vehm u hisde yâ'lar nisbet içündür. Kemâlât-ı vehmîden murâd 'ulûm-ı zâhiredir ki hakîkati evhâm ü zunûn ve netîcesi cünûndur. Nitekim muktedâ-yı muhakkikîn Sa'deddîn, *Mutavvel* nâm te'liflerinde buyururlar:

Nazm:

طَوَيْتُ بِأَحْرَازِ الْفُنُونِ وَتَبَيْلِهَا
رِدَاءَ شَبَابِي وَالْجُنُونُ فُنُونُ
فَحِينَ تَعَاطَيْتُ الْفُنُونُ وَحَظَّهَا
تَبَيَّنَ لِي أَنَّ الْفُنُونُ جُنُونُ³³

Yâhûd menâsıb-ı dünyeviyye irâde olunmak dahi münâsibdir. Zîrâ anın dahi hakîkati evhâm u hayâlâtdır. Maksaddan maksûd Zât-ı Hudâ'dır. Hâil, hâciz ma'nâsınadır.

Mahsûl-ı Beyt: Ey kimesne! Vehme mensûb olan kemâlât ve hisse mensûb olan râhât u nefse müte'allik olan huzûzât seninle maksad-ı aksâ ve matlab-ı a'lân olan Zât-ı Bârî'nin beynine hâil ü hâciz olup seni maksadına vuslatdan mâni' olmuşdur. Beyt:

Güzeştem ez ser-i matlab tamâm şod matlab
Nikâb-ı çehre-i maksûd bûde matlabhâ³⁴

müfâdınca cemî'-i metâlibden geç ki çehre-i maksûd rû-nümâ ola.

[7] بود غبن فاحش اگر مانع آید
زلذات آجل ترا حظ عاجل

³³ "İlimlere ulaşmak ve onları elde etmek için gençliğimin cehâlet örtüsüne büründüm (cehâletimi bir örtü gibi sırtımda taşıdım ki onun hep idrâkinde olayım). Zira çeşit çeşit delilik vardır. Nihâyet ilimleri elde edip onların tadına varınca anladım ki muhtelif ilimleri tahsil etmek başlı başına delilikmiş." Sa'deddîn Tefâtânî, *el-Mutavvel* (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Beyrut 2013, s. 651.

³⁴ Sâib Tebrîzî'ye âit bu beyit için bk. *Dîvân-ı Sâib Tebrîzî* (haz. Muhammed Kahraman), I, 325. Beytin mânâsı şöyledir: "Arzûlarımın tamamından vazgeçince arzûm gerçekleştirdi. Maksûd çehresinin üzerindeki örtü meğer hep o arzûlar imiş."

Buved gabn-ı fâhiş eger mâni' âyed
Zi lezzât-ı âcil tu râ hazz-ı 'âcil

[K.E.] Eğer hâl-i hâzırda destres olabildiğin bu nasîb-i kalîl-i dünyevî, o lezzât-ı müstakbele-i uhreviyyeye mâni' tutulur ise ne kadar fâhiş bir sûretde aldanılmış olur.

[T.E.] **Gabn**, aldamak demektir. **Lezzât-ı âcile**[den] murâd ni'am-ı uhrevî, **hazz-ı 'âcile**[den] murâd ni'am-ı dünyevîdir.

Mahsûl-ı Nazm: Eğer seni ni'am-ı dünyeviyye ni'am-ı uhreviyyeden mâni' gelir ise ziyâde aldanmak olur. Zîrâ ni'am-ı dünyâ-yı âfil ü zâil olan şey'e ta'alluk ve muhabbet kâr-ı 'âkil değildir. Nitekim ni'am-ı dünyâ nâimin gördüğü rü'yâ gibi olduğu eserde vâriddir. { عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا أَنَا رَجُلٌ أَبْيَضُ الْوَجْهَ حَسَنَ الشَّعْرِ وَعَلَيْهِ ثِيَابٌ بَيْضٌ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ ثُمَّ قَالَ { يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الدُّنْيَا قَالَ كَحُلْمِ النَّائِمِ }.³⁵

Ve kâle's-Şeyh el-'Attâr kuddise sırruh fî şerhi hâze'l-hadîs fî kitâbihi'l-müsemmâ bi-Pend, beyt:³⁶

Yâ çi mâned în cihân gûyem cevâb
Ân çi bîned âdemî çîzi be-hâb

³⁵ Tefvik Efendi nüshasında hadisin baş tarafındaki {بِنِ عَبْدِ اللَّهِ} ile son kısımdaki { وَعَلَيْكَ } ibâresi yoktur.

“Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh şöyle rivâyet etmiştir: Rasûlullah Efendimiz'le birlikteyken onun yanına beyaz yüzlü, güzel saçlı, beyaz elbiseli bir adam çıkageldi. 'Allah'ın selâmı üzerine olsun ey Allah'ın Resûlü!' dedi. Hz. Peygamber de selâmna karşılık verdi. Adam sonra, 'Ey Allah'ın peygamberi! Dünya nedir?' diye sordu. Hz Peygamber '(Dünya) uyuyanın rüyâsı gibidir.' buyurdu.”

Sahih kaynaklarda bulunmayan bu hadis nasihat ve mev'ize türü kitaplarda kayıtlıdır. Meselâ bk. *Zübdetü'l-oâ'izîn fî beyâni kelâmi Rabbi'l-'âlemîn ve fî ehâdîsi seyyidi'l-mürselîn ve hikâyâti'l-mütakaddimîn* (müellifi/ müstensihî belirsiz), Riyad Câmî'atü'l-Melik Su'ûd Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 218, vr. 71^b.

³⁶ “Şeyh Attâr -Allah rûhunu (sırrını) takdîs etsin- *Pend[nâme]* adlı eserinde bu hadîsin şerhi sadedinde şunları söylemektedir.”

Çün şevd bîdâr ez-hâb ey 'azîz
Hâsılı ne'bved zi hâbeş hîç çîz³⁷

Mesnevî:

Tu meşev nâzır be-în dârü'l-firâr
Geşt 'ârif nâzır-ı dârü'l-karâr

Ehl-i dünyâ bâ cihân-ı bî-vefâ
Geşte kâni' gâfil ez 'îş-ı bekâ³⁸

بر اطراف گلشن کشي جام روشن [8]
به سجع قماري و صوت عنادل

Ber-etrâf-ı gülşen keşî câm-ı rûşen
Be-sec'-i kamârî vü savt-ı 'anâdil

[K.E.] Bahçelerin etrâfında dâimâ kumruların elhânı, bülbüllerin savt ü figânı ile câm-ı musaffâ-yı sahbâyı çekiyorsun.

[T.E.] **Sec'**, kelâm-ı mukaffâya denür. **Kamârî**, kâf'ın fethi ve râ'nun kesriyle kumrunun cem'idir ki iki kısma münkasım olup biri sarıya mâil ve biri dahi beyâz olur. Lisân-ı Türkî'de "Hak Kur'ân kuşu" ta'bîr olunur. '**Anâdil**, 'andelîbin cem'idir, bülbüller demektir. **Câm çekmek**, içmek-den kinâyedir ve bu ta'bîr lisânımızda dahi cârîdir. Nitekim Nedîm merhûmun *Hammâmiyye'*sinde [36^b] vâki'dir.

Beyt:

Bu şeb bir âfetin ibrâmı ile meclisde
Çekilmiş idi bir iki piyâle-i ser-şâr³⁹

³⁷ *Pendnâme'*nin incelediğimiz nüshasında "Hâsılı ne'bved zi hâbeş hîç çîz" mısırâ "Hâsıl-ı hâbeş nebâşed hîç çîz" şeklindedir. Beyitlerin mânâsı: "Bu cihân neye benzer sana söyleyeyim mi? Kişinin uykudayken gördüklerine... // Uyandıığında geriye bir şey kalmaz ya, işte öyle ey azîz!" (Ferîdüddîn Attâr, *Pendnâme*, Paris 1819, s. 85.)

³⁸ "Bu kaçış dünyâsına bakma. Dâr-ı karâr olan âhirete bakan 'ârif ol. // Ehl-i dünyâ bî-vefâ dünyâyâ aldanıp ebedî hayattan gâfil oldular."

³⁹ Nüşhada "Beyt" kelimesinden sonra boşluk bırakılmış, beyit yazılmamıştır. İsmet İpek'in hazırladığı tezde ise "Mısırâ" kelimesi ve yukarıya kaydettiğimiz beytin ikinci mısırâ'ı vardır (bk. a.mlf., *Seyyid Mehmed Tevfik'in Neş'e Adlı Eseri ve İncelemesi*, s. 342.). Beyit için bk. *Nedîm Dîvânı* ("Teşbib be-Medh-i Vezîr-i A'zam İbrâhîm Paşa"), İstanbul 1338, s. 29.

Mahsûl-ı Beyt: Etrâf-ı gülistân-ı 'âlemde câm-ı rûşen çekersin ve dâimâ 'ayş u 'işret edersin kumruların mukaffâ âvâzı ve bülbüllerin cânsûz sadâsı ile. el-Hâsıl evâmîr-i İlhâhiyye'yi târik ve tarîk-i nevâhiye sâlik olup zevk u safâda 'ömr-i nâzenînin sarf etmekdesin. Beyt:

Bedeninden dahi dûr olmadan ey dil cânın
İştigâl eyleyegör tâ'atine Mevlâ'nın

müeddâsınca câm-ı rûşene bedel câm-ı 'aşkı nûş ve hırka-i takvâyı berdûş eyle ki lâ-ya'kıl u medhûş olup vâsıl-ı rızâ-yı Rahmân ve nâil-i tecelliyât-ı Sübhân olasin.

نه گویی آگه که در کام عیشت [9]
دهد تلخی عاقبت زهر قاتل

Nei gûyî âgeh ki der kâm-ı 'ayşet
Dehed telhî-i 'âkıbet zehr-i kâtil⁴⁰

[K.E.] Sanki dimâğ-ı 'ayş ü safâ ki 'âkıbet acılığının zehr-i kâtil bahş edeceğinden hiç haberdâr değilsin.

[T.E.] **Kâm**, kâf-ı 'Arabî ile dimâğ ma'nâsınadır. **Gûyî**, keennehû demekdir. **'Ayş**, 'ayn'ın fethi ve yâ'nın sükûnuyla dirliğe denir, hayât ve zindeğânî ma'nâsına. **Dehed**in tahtında şîn câm-ı rûşene râci'dir.

Mahsûl-ı Nazm: Keennehû âgâh değilsin ki senin hayâtının dimâğına o çektiğin câm-ı rûşen encâm-ı kâr zehr-i kâtilin merâretini ve hâlât ü keyfiyyâtını verse gerekdir. Ve içtiğin şarâb ve yediğin kebâb bir zehr-i kâtil-i hevlnâk olup seni ihlâk edeceği ma'lûm-ı ashâb-ı idrâkdir.

بنظاره روی شاهد گشایی [10]
نظر کین بود مهر و مه را مشاکل

Be-nezzâre-i rû-yı şâhid gûşâyî
Nazar k'în büved mihr ü meh râ müşâkil

[K.E.] Ve mübtelâ-yı muhabbeti bulunduğun mahbûbun rû-yı dilârâmını parlaklıkda ay ve güneşe müşâbih ve müşâkil belleyerek seyr ü müşâhede için büyük bir nazar açıyorsun.

⁴⁰ Tevfik Efendi'nin nüshasında ikinci mısra' "Dehed 'âkıbet telhî-i zehr-i kâtil" şeklindedir.

[T.E.] **Nezzâre**, seyr ü temâşâ ma'nâsınadır. **Nazar**, çeşme mürâdifdir ve **güşâyî** kelimesinin mef'ûlüdür. **În** kelimesinin müşârün ileyi **şâhid**-dir. **Şâhid**, mahbûb demektir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey 'âşık-ı mehâbîb! Mecâzî bir mahbûbun nezzâresine ve seyr ü temâşâsına nazarını küşâde edip hurbâ-sîret hûrşîd-i cemâlini rü'yete ziyâde sa'y ü gayret edersin. Öyle deyu ki bu mahbûb-ı 'âlem-tâb şems ü kamere müşâbih ü müşâkildir ve bâğ-ı hüsnün nevr-esîde bir serv-i müstesnâsıdır.

یکی پوست در خلط و پر خون کشیده [11]
برد صبرت از جان و آرامت از دل

Yekî post der hılt u pür hûn keşîde
Bered sabret ez cân u ârâmet ez dil ⁴¹

[K.E.] Ahlât-ı erba'a-i bedeniyye ve kan ile bir de onların üstüne çekilmiş bir deriden 'ibâret bulunan benî-Âdem güzellerinin⁴² birisi hemân cânından sabr ü sükûtu, gönlünden ârâm u râhatı bütün selb ediyor.

[T.E.] **Post**, deri demektir. **Hılt**, hâ'nın kesriyle ahlât-ı erba'anın her birine itlâk olunur. Dem ü sevdâ ve balgam u safrâdan 'ibâretdir. **Beredin** tahtında şîn **posta** râci'dir.

Mahsûl-ı Manzûm: Ey giriftâr-ı hüsn! Mukayyed çeşm-i 'ibret ile nazar eyle ki rûz u şeb aşkıyla âh u enîn ve feryâd u hanîn eylediğin mahbûbunun hakîkati [37^a] dem u safrâ ve balgam u sevdâ üzerine çekilmiş bir deridir. Lâkin senin cânından sabrı ve gönlünden ârâm uistirâhati aldı ve cânını odlara yakdı. Âgâh ol ki mahbûb ittihâz eylediğin kimesnenin hakîkati rîm ü necâsât ve hûn u kâzûrâtdır. Kemâ kâle Mevlânâ kuddise sırruhu'l-a'lâ.

Mesnevî:

Ân ki û hüsn-i zerendûd âmedest
Zâhireş nûr enderûn dûd âmedest

⁴¹ *Beyânü'l-Hak* neşrinde birinci mısırâdaki "pür" kelimesi yoktur. İkinci mısırâdaki "ârâmet" kelimesi de "ârâm" şeklindedir.

⁴² "Güzellerinin" kelimesi metinde "gözlerinin" okunacak şekilde dizilmiştir.

Çün reved nûr u şevved peydâ duhân
Be'fsered 'ışk-ı mecâzî ân zemân⁴³

Hîn rehâ kon 'ışkhâ-yı sûretî
Tu çerâ vâbeste-i her sûretî⁴⁴

'İşkhâyî k'ez pey-rengî büved
'İşk nebûd 'âkıbet nengî büved⁴⁵

Bâş 'âşık bâ cemâl-i bî-nişân
Çend bâşî bend-i în u bend-i ân⁴⁶

Bir mahbûba dil-beste ve bir ma'şûka efgende ol ki 'uyûb u noksândan müberrâ ve üfûl u zevâlden mu'arrâ ola. Buncılayın mahbûb ancak Cenâb-ı Kibriyâ'dır. **el-Hâsıl**, Hakk'ın gayrı eşyâ-ı haseneye muhabbet encâm-ı kâr mûcib-i rezâlet ve bâ'is-i hasâret olacağı bedîdârdır. Mesnevî:

Her çi cüz 'ışk-ı Hudây ahsenest
Ger şeker hârîst ân cân-kendenest⁴⁷

'İşk-ı ber mürde nebâşed pâyidâr
'İşk râ ber Hayy u ber Kayyûm dâr⁴⁸

⁴³ "Zîrâ ki o güzellik boyalı altın gelmiştir. Onun zâhiri nûr, bâtnı duman gelmiştir. // Vaktâki nûr gider ve duman zâhir olur o zaman mecâzî olan aşk donar." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI, 333, beyit nr. 988-989.)

⁴⁴ Bu beyit Ahmed Avni Bey neşrinde şu şekildedir. "În rehâ kon 'ışkhâ-yı sûretî/ Nîst ber sûret ne ber rûy-ı sitî." Beytin yukarıdaki şekliyle mânâsı: "Sûrete âit aşklardan kurtul. Her sûrete neden böyle bağlısın?" (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, 195, beyit nr. 698.)

⁴⁵ "Birtakım aşklar ki bir renk için olur. Aşk olmaz, âkıbet bir ayıp olur." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 151, beyit nr. 206.)

⁴⁶ "Emsâlsiz güzelliğin âşığı ol. Daha ne zamana kadar onun bunun kölesi olacaksın?"

⁴⁷ "Her ne ki en güzel ola, Hudâ'nın aşkının gayrıdır. Eğer şeker-hârlık ise de o cân çekişmektedir." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 479, beyit nr. 3727.)

⁴⁸ Ahmed Avni Bey neşrinde bu beyit şu şekildedir: 'İşk-ı ber mürde nebâyed pâyidâr / 'İşk râ ber hayy-ı cân-efzây dâr" Beytin yukarıdaki şekliyle mânâsı şöyledir: "Ölü üzerine olan aşk pâyidâr olmaz. Sen Hayy ve Kayyûm olana aşkını tut." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, 362, beyit nr. 3768.)

[12]
کنی عیش خود تلخ در جست و جویش
که شکر دهانست و شیرین شمائل

Konî 'ayş-ı hod telh der cüst ü cûyeş
Ki şekker-dehânest ü şîrîn-şemâil⁴⁹

[K.E.] Şöyle ki: Müşârünileyhi şeker gibi tatlı ağızlı, şirin huyludur diyerek arayıp araştırmakda mazhar-ı dâimisi bulunduğun kendi 'ayş ü safâ-yı mes'udâneni muttasıl acı edip zehirliyorsun.

[T.E.] Şîn, şâhide râci'dir. Şemâil, şîn'in kesriyle şimâlin cem'idir ki hûy ve tabî'at ma'nâsındadır.

Mahsûl-ı Beyt: Kendünün 'ömr-i nâzenînin ol şâhidi cüst-cûda sarf ve harc eylersin öyle deyu ki bu mahbûb şekker-dehândır ve şîrîn-şemâildir ve câmi'-i cümle fezâildir. **el-Hâsıl**, (Mısrâ')

Ya'nî ki türâ mî-talebem hâne-be-hâne⁵⁰

müfâdınca ömr-i girân-mâyeyi anı teftîş ve tefahhusda izâ'ade edersin. **Şekker-dehândan** mecâzen kelimât-ı lezîze ve akvâl-ı nefîse murâddır. Ba'zı nüshada "**Konî 'ayş-ı hod telh der cüst ü cûyeş**" vâki'dir. Buna göre ma'nâ "Kendi hayâtını ve dirliğini ol şâhidi talebde acı eylersin." Bu dahi bî-huzûrlukdan kinâyedir. Ma'lûm ola ki ol sâde-dil ki mücerred câm-ı 'aşk-ı mecâzî ile sermest ve âyîne-i sûrete nazarla nakş-ı sûret-i dîvâr gibi dem-best ola, ol şahs-ı nâ-halef bir vechle şeref bulamayıp dünyâda 'akim ve âhiretde dahi müstehakk-ı 'azâb-ı elîmdir. Şehvetle nâ-mahreme nazar ve ikbâl, tâlib-i kemâle bir maraz-ı kattâldır. Nitekim Hazret-i Risâlet 'aleyhi ekmelü't-tahiyyât, ta'lîmen li'l-ümme bir civân-ı ser-âmedi zahr-ı şerîfleri tarafına alıp rû-be-rû oturmamak üzere fermân eyledi.⁵¹ Ve İmâm

⁴⁹ Tevfik Efendi nüshasında birinci musrâ "Koni 'ömr-i hod sarf der cüst ü cûyeş" şeklindedir.

⁵⁰ "Yani ev ev dolaşip seni arıyorum." anlamındaki bu musrâ İranlı âlim ve şâir Şeyh Bahâeddîn 'Âmilî (v. 1031/1622)'nin bir muhammesinde geçmektedir. (bk. <http://ganjoor.net/bahae/divan-baha/mokhammas>. Erişim tarihi: 07.07.2016)

⁵¹ Tespitlerimize göre Tevfik Efendi'nin işâret ettiği hâdis e şu şekildedir: Hz. Peygamber kendisini ziyârete gelen Abd-i Kays heyeti içinde yer alan güzel yüzlü, henüz tüyü bitmemiş bir yakışıklı delikanlıyı kasden arkasına oturtmuş, onunla yüz yüze oturmak istememiş ve şöyle buyurmuştur: "Davud'un (a.s.) hatâsı bakışlarıydı!"

A'zam Hazretleri [37^b] her hâlde mühezzib-i sâhib-i mezheb iken İmâm Muhammed hatt-âver olmadıkça bî-nikâb ta'lim-i 'ulûma ruhsat-dâd olmadı.⁵²

Beyt:

Ancak muhaddislere göre bu rivâyetin aslı yoktur. bk. Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevzû'ât* (thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan), Riyâd 2010, II, 522-523; İbn Arrâk el-Kinânî, *Tenzîhü's-ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ehâdîsi's-şeni'ati'l-mevzû'a* (thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf-Abdullah Muhammed es-Siddîk), Beyrut 1981, II, 216.

⁵² Kaynaklar henüz çocuk yaşlardayken İmâm A'zam Ebû Hanîfe'nin meclisine katılmaya başlayan İmâm Muhammed'in (v. 189/805) yakışıklılığından, şık giyinişinden, zeki, güzel konuşan, sevecen ve etkileyici oluşundan bahseder. (Mesela bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* [thk. Abdülkâdir el-Arnâvût-Mahmûd el-Arnâvût], Beyrut 1988, II, 409; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* [thk. 'Avvâd Ma'rûf], Beyrut 2001, II, 565-566.) Hattâ İmâm A'zam'ın onu kendisine getiren babasına "Bu çocuğun saçını kes ve ona eski elbise giydir ki görenler meftûn olmasınlar!" dediği, babasının da çirkin görünsün diye söyleneni yaptığı; ancak bu hâdiseyi anlatan İmam Muhammed'in sözlerini şöyle tamamladığı rivâyet edilir: "Buna rağmen milletin gözünde güzelliğim daha da arttı!" (bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, II, 409; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*, Beyrut 1985, II, 218.) İmâm Muhammed'in arkadaşlarından Vekî'in [b. Cerrâh, v. 197/812] de "Güzel bir çocuk olması sebebiyle hadis derslerine İmâm Muhammed ile birlikte gitmeye çekinirdik." dediği söylenir. (bk. Muvaffak b. Ahmed el-Mekki el-Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981, II, 420).

Bezzâzî'nin ve Taşköprüzâde'nin aktardıklarına göre Abbâsî devrinin meşhur şâirlerinden Ebû Nüvâs bu saç traş sebebiyle şu mısraları yazmıştır:

حَلَقُوا رَأْسَهُ لِيَكْسُوهُ فَيْحًا
غَيْرَةً مِنْهُمْ عَلَيْهِ وَشَحًّا
كَأَنَّ فِي وَجْهِهِ صَبَاحٌ وَ لَيْلٌ
نَزَعُوا لَيْلَهُ وَأَبْقَوْهُ صُبْحًا

"Ona olan hırslarından ötürü, çirkin görünsün diye saçlarını kestiler. Yüzünde gece ile gündüz bir aradayken, onu gecesi olmayan gündüze çevirdiler." (bk. Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, II, 420; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*, II, 218.) (Bu kıt'a Ebû Nüvâs dîvânının taradığımız nüshalarında bulunmamaktadır. Kıt'a bazı kaynaklarda "Saçları kestirilen bir çocuk için söylenmiştir." başlığıyla şâiri zikredilmeden yer almaktayken bir kısmında ise birkaç kelime değişikliğiyle h. 4. asır şâirlerinden Vezîr el-Mağribî'ye ve Yûsuf b. Hârûn er-Remâdî'ye atfen bulunmaktadır. bk. Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Ahsenu mâ semi'tu* [haz. Halîl İmrân el-Mansûr], Beyrut 2000, s. 73; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1979, III, 80; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî: 'Asru'd-düvel ve'l-îmârât: el-Endelîs*, Kahire ty., s. 224.)

Zinhâr etme çehre-i nâ-mahreme nazar
Zîrâ ki arz-ı kalbine tohm-ı fesâd eker⁵³

Fî-zamâninâ fesâd rü'yet-i zenden emredde ziyâde olmağla tahzîre ensebdir. Mazhar-ı **nazar ber kadem** ve masdar-ı **nigâh-dâşt** ve **hûş der dem** Hâce-i kibâr Şeyh Ubeydullâh-ı Ahrâr kuddise sırruhu's-Settâr Hazretleri evâhir-i 'ömrlerinde kemâl-i herem ü şeyhûhet ve ifrât-ı fütûr-ı pîrî ve nehâfetleri sebebiyle ekser-i eyyâmda müridânı pâ-yı kerâmet-pâyelerin oğarlar idi. İttifâken bir mürid bu hizmetde der-kâr iken bir emr-i zarûrî lâzım gelmekle yerine bir sâhib-i cemâl oğlu eczâ-i meclisden bulunmağla hizmet-i şeyhi ona ihâle eyledi. Civânın keffi pâ-yı hâceyi mes eyledikde derhal ayağın çeküp hizmet-i civândan ibâ' ve tâlibân ü sâlikâna sebebin takrîr ve inhâ eylediler ki, onun harâret-i destinden hazz-ı nefis vâki' oldu. Bu sinn ü sâl ve mücâhedât-ı bâl u riyâzât-ı hâl ile tene dâ'iyeye-i beşeriyetden eserin bekâsı mukarrer olunca sizlerde ise esbâb-ı kuvvet kemâlde ve hareket ü hey'etiniz hevâ-yı nefsi iştîmâlde olduğu 'âyândır.⁵⁴ Pes sohbet-i mahbûbân ne derece fitne-engîz ve ne mertebede şehvet-âmîz olduğu mülâhaza oluna.

Fâide: Bu 'illet-i 'aşkın 'ilâcını ehl-i 'irfân şu vechle takrîr ü beyân eylediler ki, âteş-i 'aşk alev-gîr olmaya başladıkda 'âşık-ı bî-çâre hüsn ü behâdan keff-i nazar ve imâle-i basar edip kâdir olduğu rûtbe mahbûbunu mülâhazadan fikrini sarf ile eş'âr-ı 'aşk-âmîz ve ahbâr-ı şevk-engîz gûş eylemekden perhîz edip ol mahbûbun vakt-i pîrî ve

⁵³ Bu beyit Hz. İsbâ'ya atfedilen "Nâ-mahreme bakmaktan sakınınız. Zira bu bakış kalbe şehvet tohumlarını eker ve fitne olarak yeter!" sözünün nazma dökülmüş hâlidir. bk. Kınalızâde Ali Çelebî, *Ahlâk-i Alâî* (haz. Mustafa Koç), İstanbul 2007, s. 219.

⁵⁴ Tefvîk Efendi'nin naklettiği bu menkıbeye araştırmalarımıza rağmen rastlayamadık. Ali b. Hüseyin es-Sâffî'nin *Reşahât-ı Aynü'l-Hayât*'ında Ubeydullâh Ahrâr'ın "gulâm-ı emred", "hûb civân" veya "mahbûb"larla ilgili müridânını ikâz ettiği bazı ifâdeler; meselâ onlardan birini azarlayarak "Ben bî-şehvet nazar etmeye kâdir değilim sen kande peydâ oldun ki bî-şehvet nazar edersin?!" demesi, "Yüz kere ciğerim hûn olur bir sâhib-cemâl gördüğüm zamânda onun yanından selâmet ile geçinceye dek." şeklindeki cümlesi kayıtlıysa da (bk. a.g.e., yy, 1269, s. 356) yukarıdaki hâdisle bulunmamaktadır. Bu hâdisle ilgili Abdurrahmân Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns*'ünde (tsh. Mehdi Tevhîdî Pür, Tahran 1337, s. 406-413, Edirneli Mecdi Efendi'nin *Şakâyyık-ı Nu'mâniyye* tercümesinde (İstanbul 1269, s. 269-275), Ubeydullâh Ahrâr'la ilgili teferruatlı çalışmalarıyla bilinen Ârif Nevşâhî'nin eserlerinde de (*Ahvâl ve Suhenân-ı Hâce Ubeydullâh Ahrâr*, Tahran 2002; a. mlf., *Hâce Ahrâr*, İslâmâbâd 2010) bir kayda ulaşamadık.

zamân-ı herem-i dâmen-gîrî ve mevt esîri olacağını tefekkür ve belki ‘an asl iki mecrâ-yı mâ içinden seyelân ve meşîme-i rahme revân olması temmül ve tezekkür oluna. Derhal sebab-i nefret ve vesîle-i bürûdet olur dediler. Fîhi mâ fih.⁵⁵

ز زلف خم اندر خم و پیچ و پیچش [13]
نهی دست و پای خرد را سلاسل

Zi zülf-i ham-ender-ham u pîç ü pîçeş
Nehî dest ü pâ-yı hred râ selâsil

[K.E.] Ve onun bükümlü, dolaşıklı zülf ü kâkülünden ‘âdetâ çıldırmuşcasına kendi ‘akıl ve dirâyetinin el ve ayağına birtakım cinnet zincirleri koyuyorsun.

[T.E.] **Zülf-i ham-ender-ham**, derece-i kemâlde kıvrıkcık olan zülfdan kinâyedir. **Ve pîç ü pîçeş**, **ham** üzerine ma‘tûfdur. **Şîn**, şâhide râci‘dir. **Selâsil**, silsilenin cem‘idir; zencîr ma‘nâsına. Murâd zülfdür. Nitekim zülfün zencîre müşâbeheti vücûh-ı kesîredendir. Tefekker!

Mahsûl-ı Beyt: Ol şâhidin ziyâde kıvrıkcık olan zülfünden ‘aklın elini ve ayağını zencîrlere korsun ve kendini mecnûn u lâ-ya‘kil eylersin.

نمیدانی آیا که ناگاه بینی [14]
از و کشته این خوبی و لطف زائل

Nemîdânî âyâ ki nâgâh bînî
Ez û geşte in hûbî vü lutf zâil

[K.E.] Acaba bu hüsn-i cemâlin, bu letâfet-i hâlin hemân az vakit içinde ondan zâil olacağını bilmiyor musun?

[T.E.] [38^a] **Mahsûl-ı Beyt:** Ey kimesne! Bilmez misin ki nâgâh görürsün ol şâhid-i şîrîn-dehândan ve ol serv-i revândan bu hüsn ü letâfet ve halâvet u tarâvet zâil olmuş ve gülistân-ı ‘izârı solmuş ve bir herîf-i turş-rû olmuş. Böyle olacağı ma‘lûmun iken âgâh ve mütenebbih olmazsın.

⁵⁵ “Ne varsa onun içinde var” veya “Ne varsa burada var” mânâsına gelen bu ibâre aynı zamanda Mevlânâ’nın çeşitli sohbetlerinin bir araya getirilmesinden oluşturulmuş eserinin adıdır. Tevfîk Efendi’nin burada bu esere atıfta bulunduğunu düşünerek paragrafta anlatılan mevzu için eseri incelediysek de söz konusu bilgilere rastlamadık.

[15]
گر اول پری بود و آخر نماید
به چشم تو چون بیکر دیو هائل

Ger evvel perî bûd u âhir nümâyed
Be-çeşm-i tu çün peyker-i dîv-i hâil

[K.E.] Hâlbuki onun -evvelce peri gibi ne kadar yakışıklı, güzel olsa bile- nihâyet senin gözüne dev gibi çirkin ve hâil görüneceği tabîî ve şüphesizdir.

[T.E.] **Peyker**, sûret; **hâil**, korkunç demektir. **Dîv**, şeytân ma'nâsı-nadır.

Mahsûl-ı Nazm: Her ne kadar ma'sûk ve mahbûbun bir perî-sûret mahbûb-ı bî-hemtâ olur ise de encâm-ı kâr senin çeşmine bir korkunç şeytân gibi görünüp "أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ مُرُوءَتِكَ"⁵⁶ diyerek isti'âze eylersin. Bu dahi 'indeinde mânend-i âfitâb lâyh iken yine âgâh olmazsın.

Mesnevî:

Çün zerendüdest hûbî der beşer
Ver ne çün şod şâhid-i tu pîr-i har

Çün ferişte bûd hem-çün dîv şod
K'ân melâhat ender u 'âriyye bûd⁵⁷

Ma'lûm-ı ashâb-ı 'irfândır ki 'aşk-ı mecâzî 'ale'l-ıtlâk mezmûm olmayıp belki mezmûmiyyet eşhâsın ihtilâfından neş'et etmişdir. Meselâ şol âlûdegân ki nefsi emmâreleri ölmemiş ve âteş-i şehvetleri sönmemiş ve sicn-i siccîn-i behiyyetde kalmışlar ve kulzüm-i hayvâniyyete talmışlar ve mahbûb-ı hakîkî olan Zât-ı Vâcibü'l-vücûd'u külliyyen ferâmûş ve mahbûbân-ı cihânı der-âgûş eyleyip kendilerinin hevâ-yı nefsânî ve huzûzât-ı cismânîlerin nâmını 'aşk komuşlardır. Bu hâl ise 'ayn-ı hezeyândır. Kemâ kâle'n-nâzım:

Rubâ'î:

⁵⁶ "Senin yüzünü görmekten Allah'a sığınırım."

⁵⁷ "Beşerde güzellik, boyanmış altın gibidir. Ve yoksa senin mahbûbun nasıl kocamış eşek olurdu? Melek gibi idi, dev gibi oldu. Zîrâ onda melâhat âriyet idi!" (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, 199, beyit nr. 708-709.)

Înân zi kücâ zebân-ı 'ışk-bâzî zi kücâ
 Hindû zi kücâ zebân-ı tâzî zi kücâ
 Çün ehl-i hakikat sühan ez 'ışk konend
 Bihûde-i in kavm-i mecâzî zi kücâ⁵⁸

Ve buncılayın esîr-i nefis-i emmâre ve zebûn-ı şeytân-ı mekkâre olan ehl-i hevâya da'vâ-yı 'aşk eylemek harâmdır. Kemâ kâle Hayyâm fî *Rubâ'ıyyâtih*:

Rubâ'î:

Kavmî ki neyâmedend der 'ışk tamâm
 Hânend hevâ-yı nefis râ 'ışk be-nâm
 Key şâyed şân der harem-i 'ışk makâm
 Hod hest ber işân sühan-i 'ışk harâm⁵⁹

Ammâ şol rûşen-dilân ki anların nüfûs-ı tayyibeleri şevb-i şehvetden musaffâ ve kulûb-ı tâhireleri levs-i tabî'atdan müberrâ, mezâhir-i hulkiyeyde nûr-ı Hudâ'yı müşâhede ve merâyâ-yı kevnîyyede sıfât-ı İlâhiyye'yi mu'âyene etmişlerdir. Buncılayın zevâta hüsn-i mukayyede ta'aşşuk [38^b] hüsn-i mutlaka bir mürşid-i kâmil gibi olup⁶⁰ {الْمَجَازُ فَتَطْرُقُ الْحَقِيقَةَ} meâlince 'aşk-ı mecâziden vâsıl-ı cânân olmuşlardır ve câm-ı mecâzden bâde-i hakîkati nûş etmişlerdir.

⁵⁸ "Hind ile lisân-ı Arabî arasındaki fark kadar bunlar ile 'aşkbâzlık beyinde tefâvüt-i 'azîm vardır. Ehl-i hakikatın 'aşka dâir kelîmâtı nerede, bu kavm-i mecâzînin beyhûde türrehâtı nerede?"

Abdurrahmân Câmî, "Levâmî": Şerh-i Kasîde-i Hamriyye", *Mecmûa-i Monla Câmî Kuddise Sirruhu'l-Âlî*, İstanbul 1309, s. 118. (Yukarıdaki tercüme Kemâleddin Harputî Efendi'ye âittir. bk. "Levâmî", *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 76 [25 Muharrem 1332/24 Aralık 1913], s. 293.)

⁵⁹ "Tamâmî-i 'aşka mazhar olamadıklarından hevâ-yı nefse 'aşk nâmını veren bir kavme haremhâne-i 'aşkda nasıl bir makâm lâyık olur? Hâlbuki 'aşk sözü bile hakîkatde onlara nisbetle harâmdır."

Tevfik Efendi bu rubâîyi her ne kadar Hayyâm'a atfetmişse de rubâî Abdurrahmân Câmî'ye âit olup elimizdeki kaynağa yukarıdaki rubâînin altında yer almaktadır. bk. a.mlf., "Levâmî": Şerh-i Kasîde-i Hamriyye", *Mecmûa-i Monla Câmî Kuddise Sirruhu'l-Âlî*, s. 118. (Tercüme için bk. Kemâleddin Harputî, "Levâmî", *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 76 [25 Muharrem 1332/24 Aralık 1913], s. 293.)

⁶⁰ "Mecâz, hakîkatin köprüsüdür." mânâsına gelen bir kelâm-ı kibâr. bk. Ali Ekber Dihhudâ, *Emsâl u Hikem*, Tahran 1984, I, 257.

Rubâ'î:

Bes kes ki bedîd[e] rû-yı hûbân-ı Tırâz
 Üftâd zi dâğ-ı 'ışk der sûz u güdâz
 Der meclis-i ehl-i zevk şod mahrem-i râz
 Nûşîd mey-i hakîkat ez câm-ı mecâz⁶¹

el-Hâsıl, 'aşk-ı mecâzî şol bârân-ı nîsâna benzer ki derûn-ı sadefde dürr ve dehân-ı ef'ide zehr-i kâtil olur. Ve bu mukaddemâtın sıhhatine⁶² {مَنْ عَشِقَ وَعَفَّ وَكُنَّ فَمَاتَ مَاتَ شَهِيدًا} hadîs-i şerîfi delîl-i kâti'dır. Zîrâ ehl-i hevâda 'iffet gayr-i müsbetdir. Bu dahi hafî değıldir ki ehl-i hevânın 'aşkında fâide-i tâmmе mefkûd ise de fâide-i mâ mevcûddur.

Nitekim ba'zı 'urefâ buyurmuşdur ki "Ağlamamaktan ağlamak evlâdır". Her ne kadar bükâ rızâ-yı Hudâ için değıl ise de bunun gibi nâpuhte ve ham kalmaktan bir mahbûba ta'aşşuk edip ve onun derdiyle

⁶¹ "Güzellerin yüzünü görüp dâğ-ı aşk ile sûz u güdâza düşmüş olanlardan çok kimseler ehl-i zevk meclisinde mahrem-i râz olup câm-ı mecâzdan şarâb-ı hakîkî içmiştir."

Rubâî'nin ilk mısırânda bahsedilen "hubân-ı Tırâz" Tırâz güzelleri demektir. Tırâz (Tarâz/Talas) Türkistan'da güzelleri ile meşhur bir şehirdir. Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde beyaz tenli, nazlı, işveli bu Tırâz güzellerini etrafını aydınlatan birer "mum" olarak tavsif eder. (bk. Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 149, beyit nr. 197.)

Rubâî için bk. Abdurrahmân Câmî, "Levâmî': Şerh-i Kasîde-i Hamriyye", *Mecmûa-i Monla Câmî Kuddîse Sırruhu'l-Âlî*, s. 117. (Tercüme için bk. Kemâleddin Harputî, "Levâmî'", *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 76 [25 Muharrem 1332/24 Aralık 1913], s. 293.)

⁶² "Kim âşık olup da iffetini muhâfaza eder, sırrını gizler ve bu hâl üzere ölürse, şehid sayılır." mânâsına gelen bu hadîs muhaddisler tarafından sahîh görülmemiştir. bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzi'b*, Haydarâbâd 1325, IV, 275; a.mlf., *Bezli'l-mâ'ûn fi fazli't-tâ'ûn* (thk. Ahmed Isâm Abdülkâdir el-Kâtib), Riyad 1991, 185; İbnü'l-Mülekkin, *el-Bedri'l-münîr* (thk. Üsâme b. Ahmed ve dgr.), Riyad 2004, V, 370; el-'Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîli'l-Buhârî* (thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Beyrut 2001, XIV, 179; ez-Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûre fi'l-ehâdîsi'l-meşhûre* (thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ), Beyrut 1986, s. 179-180; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Beyrut 2001, III, 166; VI, 371, 554; XIII, 183; XIV, 502; XV, 240; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-müitenâhiye* (thk. Halîl el-Meys), Beyrut 1983, II, 771-772; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd* (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî), Beyrut 2005, III/838; Muhammed b. Abdurrahmâ es-Sehâvî, *Makâsîdü'l-hasene* (thk. Abdullah Muhammed es-Siddîk), Beyrut 1979, I, 419-420; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-libâs ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi 'alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut 1351, II, 263 (hadis nr. 2538).

sûz u güdâz etmek silk-i sûfiyânda olmakdan evlâ olduğu ganiyyün 'ani'l-beyândır.

Ve ba'zen dahi 'aşk-ı mecâzî 'aşk-ı hakîkiye mübeddel olduğu mu'âyene olunmuşdur. Nitekim Yan Mollâ demekle şöhre-i devrân birkaç yârân ile Galata Mevlevîhânesi önünden güzerân ederken ol vakitte Garib Kosti nâmıyla rindân beyninde bezm-ârâ-yı 'âşikân olan mugbeçe-i dil-sitâna dûçar ve ol ânda terk-i nâmûs u 'âr edip

Beyt:

Ger çünîn cilve koned mugbeçe-i bâde-fürûş
Hâk-rûb-ı der-i meyhâne konem müjgân râ⁶³

diyerek nûş-ı sahbâ-yı muhabbet ve leyl ü nehâr sermest-i şarâb-ı derd ü mihnet olup hattâ bir cürm-i nâ-pesend ile mugbeçe-i mesfûr vaz'-ı kürek oldukda mollâ-yı merkûm rızâsıyla hem-pranga-i yâ[r]-i mersûm ve itlâkına değin zencîr-keş-i gumûm u hümûm olduğu beyne'l-enâm meşhûrdur. Vâkîfân-ı serâir-i ahvâli olanlardan mesmû'um olmuşdur ki mollâ-yı merkûma 'aşk-ı mecâzî bir mürşid-i kavî gibi olup vâsıl ilallâh olmuşdur. ⁶⁴حُدَّ هَذَا وَلَا تُكُنْ مِنَ الْمُعَانِدِينَ

[16] کنی کسب فضل و هنر تا فضولی
ترا از فضولی کند نام فاضل

Konî kesb-i fazl u hüner tâ fuzûlî
Tu râ ez fuzûlî koned nâm-ı fâzıl

[K.E.] Fazl u hüner kesb ediyorsun ki mücerred bir fuzûl âdem fuzûlluğu sâikasıyla sana da fâzıl nâmını takıdır.

[T.E.] **Fuzûlî**, fâ'nın zammıyla dâimâ 'abes ve mâlâyâ'nî ile meşgûl olan boşboğaz kimesneye denir. **Konedin** tahtında **şîn** ona râci'dir. Ba'zı nüshada **nehed** vâki'dir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey kimesne! Sen fazl u hüner kesb edersin. Hattâ bir fuzûl fuzûlluğundan senin nâmını fâzıl deyu tesmiye eyler ve seni "bir

⁶³ "Şarap satan meyhâneci çırağı cilve yapmaya başlarsa yeniden/ Meyhâne kapısına kîrpiklerimi süpürge ederim." Hâfız-ı Şîrâzî, *Divân*, Tahran 1379, s. 7.

⁶⁴ Bu ibâre "Bunu tut, inatçılardan olma!" cümlesinin Arapça söylenişidir.

ehl-i hüner zâtdır" deyu medh u senâ eyler. Sen dahi râkib-i hink-i 'ucb u gurûr ve râfi'-i râyet-i zevk u sürûr olup [39^a] meyân-ı meydân-ı hestîde "Menem, diğer nîst!"⁶⁵ na'râsın urursun ve ötekine vü berikine kurulursun. Âgâh ol ki fazl u hünerin kibr ü gurûr intâc edip şeytân gibi seni bâb-ı Hudâ'dan ihrâc eyledi.

چه خیزد ز فضلی که محروم دارد [17]
ترا از شناسای فصل مفصل⁶⁶

Çi hîzed zi fazlî ki mahrûm dâred
Tu râ ez şinâsâ-yî fasl-ı mufassal⁶⁷

[K.E.] Hâlbuki seni kitâb-ı mufassal-ı kâinâtın fasıllarına 'irfân hâsıl edenlerden mahrûm bırakan fazîletden ne fâide ve menfa'at kaldırılabilir?

[T.E.] **Mufaddıl**, muhsin ma'nâsınadır. Bu makâmda murâd Cenâb-ı Kibriyâ'dır. Ba'zı nüshada **çi hîzed** vâki'dir. Lâ tağfel!

Mahsûl-ı Beyt: Ne hâsıldır şol fazl u 'ilmden ki seni kerîm ve muhsin olan Cenâb-ı Kibriyâ'nın in'âm u ihsânını idrâk ve iz'ândan mahrûm eyler, 'ulûm-ı resmîyye ve ma'lûmât-ı vehmiyye gibi. Nitekim 'ulûm-ı resmîyyenin hakîkati kîl ü kâl ve ashâbı dahi bî-zevk u bî-hâldir. Ve 'ömr-i nâzenîni masraf-ı kîl ü kâl eylemek bî-şübhe câna vebâldir. Kemâ kâle Bahâeddîn Âmilî:

Nazm:

'İlm-i resmî ser-be-ser kîlest u kâl
Nî ez û keyfiyyetî hâsıl ne hâl
Dil ez îhân âlûdegîhâ pâk kon
Sîne râ der yâd-ı Hak sad çâk kon⁶⁸

⁶⁵ "Ben varım, başka kimse yok!"

⁶⁶ "مفصل" kelimesi Tevfik Efendi'de "مفصل" şeklinde olup kelime buna göre şerh edilmiştir.

⁶⁷ Tevfik Efendi nüshasında bu beyit "Çi hâsıl zi fazlî ki mahrûm dâred/ Tu râ ez şinâsâ-yî fazl-ı mufaddıl" şeklindedir.

⁶⁸ Zâhirî ilim baştan başa dedikodudan ibârettir. Onda ne bir keyfiyet ne de bir hâl vardır. // Gönlünü bu pisliklerden temizle ve göğsünü zikr-i Hak ile yüz parça eyle!" Şeyh Bahâeddîn 'Âmilî, *Nân u Helvâ*, yy, ty, s. 5.

Mahalle münâsib Şâhidî kuddise sırruh *Gülşen-i Tevhîd* nâm müellef-lerinde buyurlar:

Nazm:

‘İzze geştî tu be-‘ilm u fehm-i hîş
Hîş râ ez ‘ârifân dîdî tu bîş

Geştei müftî müderris der cihân
Bî-haber ez ders-i ‘ışk-ı âşıkân

Tu konî ta ‘lîm ender medrese
Şod mu ‘allim dîv ender vesvese

‘İzz u câh u neng u nâmûs [u] vakâr
Geşte ender dâm-ı dîv-i dûn şikâr⁶⁹

گر از شعر و اشعار سازی شعاری [18]
بود یکسر از حلیه ذوق عاطل

Ger ez şî‘r u eş‘âr-sâzî şî‘ârî
Büved yekser ez hilye-i zevk ‘âtlı⁷⁰

[K.E.] Eğer tanzîm-i eş‘ârî şî‘âr ittihâz edersen şüphesiz bir taraftan da zevk-i hakîkî hil‘atinden mahrûm ve mu‘attal kalınır.

[T.E.] Şî‘r, “kelâmün mukaffâ mevzûnun ‘alâ sebîli’l-kasd”dan ‘ibârettdir.⁷¹ Eş‘âr, şî‘rin cem‘idir. Şî‘âr, şî‘nin kesriyle ‘alâmet ma‘nâsına-dır. Hilye, hâ’nın kesriyle sıfat demektir. ‘Âtlı, gâfil vezninde zîb ü zînetden hâlî olan hâtûna denir, cem‘i ‘avâtlı gelir.

⁶⁹ İbrâhîm Şâhidî, *Gülşen-i Tevhîd*, İstanbul 1298, s. 121. İncelediğimiz bu nüshada Tefik Efendi’nin ilk beytin birinci mısırında kaydettiği “‘ilm u fehm” “‘akl u fehm”; ikinci mısırındaki “‘ârifân” “‘âkılân”; üçüncü beytin birinci mısırındaki “Tu konî” “‘Û koned”, ikinci mısırındaki “dîv” “dîveş” şeklindedir. Beyitlerin mânâsı şöyledir: 1) Sen kendi ilim ve idrâkine mağrûr oldun, kendini âriflerden ileride gördün. 2) Cihânda müftü müderris oldun ammâ âşıkların aşk dersinden bî-habersin. 3) Medresede gûyâ ders ta‘lîm edersin. Hâlbuki vesvesede şeytân sana muallim olmuş. 4) İzzet, mansıp, âr, nâmûs, şöhret ve vakâr ile aşağılık şeytanın tuzağına tutulmuşsun.

⁷⁰ Tefik Efendi nüshasında ikinci mısırındaki “zevk” yerine “sabr” kelimesi vardır.

⁷¹ Şiir, “belli bir gâye için söylenmiş kafiyeli ve vezinli söz”den ibârettir. (bk. Seyyid Muhammed Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü’t-Ta’rîfât*, Beyrut 1985, s. 132.)

Mahsûl-ı beyt: Ey heveskâr-ı şî'r! Eğer şî'r u eş'ârdan kendine bir 'alâmet düzer isen sıdk sıfatından seni bi'l-küllîye 'âtl ve senin sıfat-ı sıdkını izâle ve bâtl eyler. Ve edeceğini ebyât-ı âtiye ile isbât buyurlar.

گهی مدخلی را نهی نام حاتم [19]
گهی حاتمى را کنی وصف مدخل

Gehî Müdhalî râ nehî nâm-ı Hâtim
Gehî Hâtimî râ konî vâsf-ı Müdhal

[K.E.] Şöyle ki: Ba'zı zamân mahzâ ilcâ-yı ümîd-i ihsân ile tama'kâr-ı meşhûr Müdhal'e Hâtim nâmını vaz' eder. Ve ba'zı da Hâtim gibi cidden kerîm olan bir zâtı mücerred sâ'ika-i buğz ve 'adâvet ile Müdhal-i merkûmun evsâfını takîşdirarak dâhil eylersin.

[T.E.] **Müdhal**, mükrem vezninde denî ve fîrû-mâye olan kimesne[ye] itlâk olunur. **Hâtim**, [39^b] Hâtim bin 'Abdullâh bin Sa'd ki cûd u sehâda kendi ile darb-ı mesel olmuştur.

Mahsûl-ı Nazm: Ey şâ'ir-i şöret-şî'âr! Ba'zı kere bir merd-i denînin nâmını Hâtim koyup medh u senâ ve hakkında kasâid-i bî-hemtâ söylersin. Ve ba'zen dahi Hâtim-sîret bir zât-ı mürüvvet-simâtı denâiyyet sıfatıyla tavsîf birle hicv ü takbîh eylersin. Bu hâlin kizb-i sarîh olduğu muhtâc-ı ta'rîf değıldir.

Nâzım-ı büzürgvâr bir kasîdelerinde dahi bu mazmûnu tarz-ı âherde ifâde etmişlerdir:

Beyt:

Gehî be-medh konî vâsf-ı Müdhalî Hâtim
Gehî zi cehl nehî nâm-ı süfleî fağfûr⁷²

و گر خامه در دست گیری زخامی [20]
نویسی سراسر سخنهاى زائل

⁷² "Bazen övgüyle Müdhal'in vâsfını Hâtim'e âit kılarısın. / Bazen de cehâletten aşâğılık birini sultân diye çağırırısın." Abdurrahmân Câmî, *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî* (haz. Hâşim Rızâ), s. 40.

Ve ger hâme der destgîrî zi hâmî
Nüvîsî ser-â-ser sühanhâ-yı zâil⁷³

[K.E.] Ve hâmeyi ele alınca mücerred hâmlık belâsıyla esâsen fânî ve zâil, başdan başa bî-hâsıl sözleri yazarsın.

[T.E.] **Hâme**, kalem demektir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey merd-i şâ'ir! Eğer kalemi elinde tutar isen hâm ve nâ-puhteliğinden kalbine nâzil olan sözleri yazarsın ve hâtırına gelen hezeyânı söyleyip bir mazmûndan için küfrü irtikâb eylersin.

Beyt:

Der în tasavvur-ı kâzib ki hândet sâdık
Der în tahayyül-i fâsid ki dâredet ma'zûr⁷⁴

meâlince yevmü'n-nedâmda bu hâline nâdim ve peşîmân olacağın bî-reyb u gümândır. Lâkin ol yevm-i 'adâletde ma'zûr ve nezd-i Hudâ'da mağfûr olmaklığın manzûrdur.

کنى نامه خود سیه چون لثیمان [21]
بوصف ادانی و مدح ارادل

Konî nâme-i hod siyeh çün leîmân
Be-vasf-ı edânî vü medh-i erâzil

[K.E.] Binâen'aleyh, defter-i a'mâlini dâimâ alçakları vasf etmek, erâzil-i nâsı medh ü sitâyiş eylemek ile le'îm kimseler gibi ser-â-pâ kararlarsın.

[T.E.] **Nâmeden** murâd defter-i a'mâldir. **Edânî**, denînin cem'idir, erâzil rezîlin cem'i olduğu misillü.

Mahsûl-ı Nazm: Ey şâ'ir! Kendi defter-i a'mâlini leîmlerin defteri gibi evsâf-ı edânî ve rezîllerin medh u senâsı ile siyâh ve ser-â-ser âlûde-i günâh eylersin. Ve bu fi'lin sebebiyle nezd-i Hudâ'da makhûr ve 'ind-i

⁷³ Tevfik Efendi nüshasında birinci mısırâdaki "der" kelimesi "ber", ikinci mısırâdaki "zâil" "nâzil" şeklindedir.

⁷⁴ "Doğru olmayan bir tasavvurla sana sâdık dedi. / Ve yine fâsid bir fikirle seni mazur gördü." Abdurrahmân Câmî, *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî* (haz. Hâşim Rızâ), s. 40.

Muhammedî'de menfûr olursun. Zîrâ **medh-i füssâk mûcib-i gazab-ı Hallâk'dır**. Nitekim hadîs-i şerîfde vârid olmuştur: ⁷⁵{ إِذَا مَدَحَ الْفَاسِقُ عَضَبَ { Kezâ fi'l-Câmi 'i's-Sağîr.

Beyt:

Eyleme medh u senâ-yı füssâk
Ki odur mûcib-i kahr-ı Hallâk

قلم باد دستی که از جنبش او [22]
بود بهره مرد عض انامل

Kalem bâd destî ki ez cünbüş-i û
Büved behre-i merd 'add-ı enâmîl

[K.E.] Bu cihetle hareket-i kâtibânesinden insânın nasîbi yalnız parmakların ucunu ilcâ-yı nedâmetle ısırılmaktan başka bir şey olmayan el, muttasıl kalem gibi kesilsin, kesilmiş olsun!

[T.E.] **Kalem bâd**, kurusun ve yok olsun demekden kinâyedir ki **desti** beyândır. **Û**, **deste** râci'dir. **'Add**, 'ayn'ın fethi ve dâd'ın teşdîdiyle ısırılmak demektir. **Enâmîl**, "enmele"nin cem'idir, ruûs-ı esâbi' demektir. **Behre**, nasîb ma'nâsınadır. [40^a]

Mahsûl-ı Nazm: Kurusun bir el ki o elin hilâf-ı rızâ-yı İlâhî olan şeyleri ketb ü imlâ etmekte cünbüş ve hareketinden insânın behre ve nasîbi rûz-ı cezâda zâlimler gibi parmaklarını ısırılmak olur. **'Add-i enâmîl**, kemâl-i tehassürden kinâyedir. Nitekim zamân-ı tehassürde insânın engüşt-be-dehân olduğu nümâyândır. Zâlimînin 'add-i enâmîl edecekleri mansûsdur. Kemâ kâlellâhu Te'âlâ fî kitâbihi'l-kerîm:

وَيَوْمَ يَعْزُ الطَّائِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٧٦﴾ يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا ﴿٧٦﴾ خَلِيلًا

⁷⁵ "Fâsik övüldüğünde Allah Teâlâ gazaba gelir ve bu yüzden arş titrer." bk. Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36447, vr. nr. yok.

⁷⁶ "O gün zâlim kimse, (çâresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: 'Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım! Yazıklar olsun bana! Keşke falanı dost edinmeseydim!'" (el-Furkân 25/27-28)

[23] گرانمایهٔ عمر تو صرف تا کی
 نشینی زتصرف ایام زاهل⁷⁸

Girân-mây-e-i ‘ömr-i tu sarf tâ key
 Nişînî zi tasrîf-i eyyâm-ı zâhil⁷⁹

[K.E.] Cidden ‘azîz ve zî-kıymet olan nakd-i ‘ömr ü hayâtın beyhûde yere masrûf ve mebzûl olmaktadır. Şu hâlde zamânın inkılâbât-ı ‘acîbe ve tebeddülât-ı müte‘âkibe-i garîbesine karşı ne vakte kadar böyle gaflet-i ‘azîme içinde oturacaksın?

[T.E.] **Mahsûl-ı Nazm:** Senin ‘ömr-i girân-mâyen hilâf-ı rızâ-ı İlâhî olan şeylerde sarf oldu. Niceye dek eyyâmın tasrîf u tağyîrinden gâfil olarak oturursun?

Beyt:

Ey ki pencâh reft der hâbî
 Meger îñ penç rûz deryâbî⁸⁰

müfâdınca teşmîr-i sâk-ı gaflet edip bakıyye-i ‘ömr-i nâzenîni rızâ-ı İlâhî olan eşyâya sarf eyle. Bu beyit ile ‘ilm-i sarfda ‘ömr-i nâzenîni sarf eyleyen kimesnelere nush u pend buyururlar. Ve buna karîne ebyât-ı âtiyedir. Fe-teemmel!

[24] شوی محو و رنجور ز آنسان که یک ره⁸¹
 نبرد زافعال ره سوی فاعل

⁷⁷ 23-53. beyitler: *Beyânü'l-Hak*, III/68 (İstanbul, 4 Recep 1328/ 12 Temmuz 1910), s. 1346-1348.

⁷⁸ Kemâleddin Efendi neşrinde birinci mısırâda “عمر تو” ibâresinden sonra “شد” kelimesi gelmektedir. Ancak vezni bozduğu ve Abdurrahmân Câmî’nin *Dîvân*’ının bazı nüshalarında da bulunmadığı için bu kelimeye yer vermedik.

⁷⁹ Tefvik Efendi nüshasında ikinci mısırân sonundaki “zâhil” yerine “gâfil” kelimesi vardır.

⁸⁰ “Ey elli yılını uykuda geçiren! Hiç olmazsa bu (son) beş gününü uyanık geçir!” Sa’dî-i Şîrâzî, *Gülîstân*, Tahran 1392, s. 22.

⁸¹ Tefvik Efendi nüshasında bu mısırâ “Şodî mahv der nahv ez ân-sân ki yek reh” şeklindedir. Bir önceki beyitte sarf ilminden bahseden Abdurrahmân Câmî’nin bu beyitte de nahvi söz konusu etmesi beyitlerin akışı bakımından daha isâbetlidir. Zaten *Dîvân*’ının taradığımız nüshalarında da bu beyit Tefvik Efendi’nin kayd ve şerh ettiği şekildedir. (Meselâ bk. *Dîvân-ı Molla Câmî*, İstanbul 1284, s. 17. Hasan Rızâ neşrinde ve *Dîvân*’ın bazı yazma nüshalarında bu beyit bulunmamaktadır.) Ancak Kemâleddin Efendi’nin tercümesini öncelediğimiz için *Beyânü'l-Hak* neşrini esas aldık.

Şevî mahv u rencûr z'ân-sân ki yek reh
Nebürdî zi ef'âl-i reh sû-yı fâ'il

[K.E.] Husûsan ef'âl-i zâtiyen vesâtat-i mahsûsasıyla fâ'il-i hakîkî tarafına yol götüremediğinden dolayı mutlaka hâlen ni'met-i 'âfiyetden mahrûm, istikbâlen dahi büsbütün mahv u ma'dûm olursun.

[T.E.] **Nahv**, ⁸² {عَلِمَ بِأَصُولٍ يُعْرِفُ بِهَا أَحْوَالَ أَوَاخِرِ الْكَلَامِ مِنْ حَيْثُ الْإِعْرَابِ وَالْبِنَاءِ} ta'rîfiyle mu'arrefdir. **Ez ân-sân ki**, ol ecilden ma'nâsınadır. Bu makâmda fâ'ilden murâd fâ'il-i hakîkî olan Cenâb-ı Kibriyâ'dır.

Mahsûl-ı Beyt: Ey nahvî! 'İlm-i nahvde mahv oldun. Ve 'ömr-i nâzenîni nahvde mahv eyledin. Ol ecilden ki ef'âlden fâ'il tarafına yol iletmedin. { لَا بُدَّ لِكُلِّ فِعْلٍ مِنْ فَاعِلٍ }⁸³ kâide-i külliyesi müfâdımca ef'âl-i Hudâ'dan fâ'il-i hakîkî cânibine sana yol iletmek lâzım idi. Zîrâ her ne vakit ki bir fi'il görsen ona bir fâ'il ararsın. Ma'a hâzâ ef'âl-i Hudâ'dan dahi fâ'il-i hakîkiye vâsıl olmak elyak idi.

مگو حال ماضی که هرگز نبودی [25]
یکی لحظه بر موجب امر عامل

Megû hâl-i mâzî ki hergiz nebûdî
Yekî lahza ber mûcib-i emr-i 'âmil

[K.E.] Ef'âl-i müte'âkibü'l-emsâl-i mâziyenin bir an 'âmilinin mûcib-i emr ve ârzûsu üzere cârî olmamasından hiç dehen-küşâ-yı şikâyet olma!

[T.E.] **Nebûdînin** âhîrinde **yâ** hitâb içündür.

Mahsûl-ı Beyt: Ey nahvî! Mâzînin ahvâlinden söyleme. Zîrâ sen aslâ Cenâb-ı Kibriyâ'nun emrinin mûcib ü muktezâsınca 'âmil olmadın.

Mesnevî:

⁸² "Nahiv, belli bir usûl çerçevesinde kelimelerin sonunun i'râb ve binâ bakımından bilindiği ilimdir." bk. Hâlid el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavzîh*, Beyrut 2000, I, 11-12; Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idü'l-İslâmiyye li'l-lugati'l-'Arabiyye*, Beyrut ty., s. 6. (Her iki eser de meşhur nahiv âlimi İbn Mâlik et-Tâî'nin [v. 672/1274] manzûm *Metnü'l-Elfiyye*'sinin şerhi esas alınarak hazırlanmıştır.)

⁸³ "Şüphesiz her fiilin bir fâili vardır." mânâsına gelen bu cümle genellikle sarf ve nahiv kitaplarında bulunmakla birlikte buna bazı felsefî/ hikemî eserlerde de rastlamak mümkündür.

Sûfî ibnü'l-vakt bâşed ey refîk
Nîst ferdâ goften ez şart-ı tarîk ⁸⁴

meâlince ahvâl-i mâzîden ve evsâf-ı istikbâlden geç. Şeş cihetden müberrâ ve zamân u mekândan mu'arrâ olan Zât-ı Bî-çûn'un emrine imtisâl ve itikâ eyle. [40^b] Zîrâ hâl-i mâzîden bahs ve cidâl seni Cenâb-ı Bârî-i Zü'l-celâl'in emriyle 'âmil olmadan 'avk u te'hîr eyledi.

چه جویی ز افعال خود رسم صحت [26]
چو در حد معتل بود جمله داخل

Çi cûyî zi ef'âl-i hod resm-i sıhhat
Çü der hadd-i mu'tell büved cümle dâhil

[K.E.] Çünkü bir kere kâmilen mu'tell haddine pây-endâz-ı dühûl olan kendi ef'âlinden artık sıhhat ve sâlimiyyet resmini nasıl teharri ediyor sun?

[T.E.] **Resm**, lugatde eser ma'nâsınadır, 'inde ehli'l-mîzân ta'rîfe murâdifdir. Nitekim bir ta'rîf ki şey'in cins-i karîbinden ve hâssa-i lâzimesinden teellûf eyleye, ona **resm-i tâm** denir. İnsânı hayvân-ı dâhik ile ta'rîf misillü. Ve eğer hakikat-i vâhideye muhtassa olan 'arziyâtdan terekküb eylerse **resm-i nâkıs** ta'bîr olunur. İnsânı { مَاشٍ عَلَى قَدَمَيْهِ عَرِيضٌ } ile ta'rîf gibi.⁸⁵ **Hadd**, lugatde men' ma'nâsınadır. 'Inde'l-mantıkıyyîn⁸⁶ {قَوْلٌ دَالٌّ عَلَى مَا هِيَ الشَّيْءُ} den 'ibâretdir ki bu dahi ta'rîfe müsâvîdir. Nitekim şol ta'rîf ki şey'in cins-i karîbi ile fasl-ı karîbinden terekküb eyleye ona **hadd-i tâm** ta'bîr olunur. İnsânı hayvân-ı nâtik ile ta'rîf misillü. Ve eğer cins-i ba'îd ile fasl-ı karîbden teellûf eyleye

⁸⁴ "Ey refik! Sûfî ibnü'l-vakt olur. Yarın demek tarikatın şartından değildir." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 131, beyit nr. 133.)

⁸⁵ "(İnsân) ayakları üzerinde yürüyen, trnakları geniş, cildi tüysüz, boynu dik ve tabiatı îcâbı gülerdir."

Şârihin buraya kaydettiği resm-i tâm-resm-i nâkıs tarifleri için bk. el-Ebherî, *İsâgûcî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 161 (YZ0432), vr. 235^a-235^b; Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, s. 116.

⁸⁶ "(Had) bir şeyin mâhiyetine delâlet eden sözdür." Haddin tarifi ve çeşitleri için bk. el-Ebherî, *İsâgûcî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., 161 (YZ0432), vr. 235^a; Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, s. 87. Ayrıca bk. İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-Mantık*, Kahire 1952, s. 30, 37.

ona **hadd-i nâkıs** ta'bîr olunur; insânı cism-i nâtık ile ta'rîf gibi. Men erâde't-tafsîle fe'l-yerici' ilâ kütübî'l-Kayyûm.⁸⁷

Mahsûl-ı Beyt: Ey kimesne! Kendi ef'âl ü ahvâlinden sıhhat resmini ve ihlâs eserini niçün tâlib olursun? Çünkü senin cemî'-i ef'âlin bir hadd-i mu'tellin tahtında dâhil ve ta'rîf-i mu'tell senin cümle ahvâline müşâmil-dir. Ma'a hâzâ sen ef'âlini ta'rîf-i sahîhin tahtında ararsın. Bu 'ayn-ı hamâkat değil midir? Ef'âlin mu'tell olması riyâ-âlûd olmasından 'ibâretdir.

زخردان نه نیکوست لاف بلاغت [27]
مکن بوالفضولانه ذکر فضائل

Zi hurdân ne nîkûst lâf-ı belâgat
Mekon bü'l-fuzûlâne zîkr-i fezâil

[K.E.] Küçük adamların fesâhatdan, belâgatdan lâf vurması ise hiçbir vecihle iyi değildir. Binâen'aleyh, amân fuzûlâne davranıp da zîkr-i fezâile koyulma!

[T.E.] **Hurd**, mürd vezninde ufak ve küçük ma'nâsınadır. **Elif nûn**, edât-ı cem'dir. Bu makâmda murâd cühelâdır. Nitekim 'âlîme nisbetle câhilde hurdluk muhayyeldir. İmânda nûr, küfürde zulmet tahayyül olduğu misillü. Yâhûd **har** humâr ma'nâsına olup **dân** dahi emr-i hâzır olarak ma'nâ imkânda olduğu zâhir u hüveydâdır, fe-teemmel! **Bü'l-fuzûlâne**, câhilâne ve ahmakâne demektir.

Mahsûl-ı Manzûm: Ey merd-i belîğ! Nezd-i cühelâda ve 'ind-i humekâda lâf-ı belâgat eyü değildir. Böyle olunca birtakım ta'rîf-i insândan

⁸⁷ Tefvik Efendi'nin bahsettiği zât Nakşî şeyhi, müderris Çankırılı Kayyumzâde Abdullah Efendi (v. 1239/ 1824) olmalıdır. Kayyumzâde'nin yukarıda isim verilmeden atıfta bulunulan kitapları medrese ulemâsı tarafından da sıkça mürâcaat edilen *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Fenârî (Hâşiye ale'l-Fenârî alâ şerhi İlsâgüctî)*, *Hâşiye 'ale'l-Hâşiye 'ale'l-Hayâlî*, *Hâşiye 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme* adlı hâşiyeleridir. (Daha teferruatlı bilgi için bk. Ali Benli, "Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce ve Kasîde fî Esmâi's-Süver Tercümesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 44 [İstanbul 2013], s. 69.)

"Had" mevzuu ile ilgili Tefvik Efendi'nin verdiği malumat için bk. Kara Halîl b. Hasan, *Hâşiye-i Kara Halîl 'ale'l-Fenârî*, [İstanbul 1307], s. 131; Kayyumzâde, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Fenârî*, [İstanbul 1242], s. 194.

hâric ve {حَلَقَ اللهُ الْبَقَرَ فِي صُورَةِ الْبَشَرِ} ⁸⁸ tarîkasına nâhic olan kimesnelerin 'inde bü'l-fuzûlâne fezâilini yâd ve mehâsinini ta'dâd etme ve izhâr-ı ma'ârif sevdâsına düşme! Zîrâ onlar perverde-i şevâhuk-ı cibâl oldukları bî-kîl u kâldir.

گرفتم کند در بیان معانی [28]
کلام بدیع تو نسخ رسائل

Giriftem koned der beyân-ı me'ânî
Kelâm-ı bedî'-i tu nesh-i resâil

[K.E.] Haydi farz edelim ki senin kelâm-ı bedî'in beyân ü me'ânî 'ilimlerindeki resâil-i sâire ve hâzırâyı bi'l-küllîye fesh ve ibtâl ediyormuş!

[T.E.] [41^a] **Giriftem**, farz edeyim demektir. **Konedin** fâ'ili **kelâm-ı bedî'-i tu** cümlesidir. **Bedî'**, rebî' vezninde misilsiz ma'nâsnadır. **Nesh**, nûn'un fethiyle zâil kılmak demektir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey merd-i fasîh! Farz edelim ki senin kelâm-ı bî-nazîrin ve müellef-i bî-misîlin fusahâ-yı mukaddemîn ve bülegâ-yı müteahhirînin te'lîf-kerdeleri olan risâle-i nefîse ve kütüb-i lezîzeyi nesh ve zâil eylese ve cümlesine fâik olsa, beyt-i âtiye merhûndur:

نه آخر بمیزان دونان دوران [29]
بود سحر سبحان کم از ژاژ باقل

Ne âhir be-mîzân-ı dûnân-ı devrân
Büved sihr-i Sahbân kem ez jâj-ı Bâkıl

[K.E.] Ya dûnân-ı ebnâ-yı zamânın mîzân-ı takdîr ve i'tibârında Sahbân-ı nihrîrin sihir gibi kelimâtı, Bâkıl-ı şehîrin türrehâtından bile dûn olmayacak mı?

[T.E.] **Sahbân**, selmân vezninde, Vâil kabîlesinden bir meşhûr fasîh ve belîğ ve suhanver ismidir ki fesâhati darb-ı meseldir. İş bu

⁸⁸ "Allah ineği insân sûretinde yarattı." mânâsına gelen bu ibâre bazı Osmanlı dönemi eserlerinde yer almaktadır. Meselâ bk. Mustafa Naîmâ Efendi, *Târîh-i Naîmâ*, İstanbul 1283, V, 346; Haşmet Efendi, *Senedü'ş-şuarâ*, İstanbul 1287, s. 7; Bulgurluzâde Rızâ, *Müntehabât-ı Bedâyi-i Edebiyye*, İstanbul 1326, s. 8.

Beyt:

لَقَدْ عَلِمَ الْحَيُّ الْيَمَانُونَ أَنِّي
إِذَا قُلْتُ أَمَا بَعْدُ أَنِي خَطِيئَهَا⁸⁹

beyti cümle-i eş'ârındandır. Câhiliyyeti idrâk edip şerefyâb-ı İslâm olmuşdur.

Bâkıl, 'âkil vezninde bir 'âciz ve bî-mağz kimesnenin ismidir ki beyne'l-'Arab {أَعْيَا مِنْ بَاقِلٍ}⁹⁰ meselinin menşeidir. Bir gün on bir akçeye bir âhû iştirâ edip âgûşunda götürür iken bir kimesne "Bu âhûyu kaç akçeye aldın?" deyu bahâsından suâl eyledikde lisânıyla "On bir akçeye aldım." demegi idâre edemediğinden işâretle tefehhüm edeyim zu'muyla on parmağını irâe için avuçlarını açıp ve bir 'adede işâret için zebânını çıkardıkda âhû kucağından firâr eyledi.⁹¹ **Jâj**, hezeyân demekdir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey fûnûn-ı şettâda mâhir ve tedvîn-i kütûbe kâdir olan kimesne! Encâm-ı kâr dûnân-ı zamân ve gûlân-ı devrânın mîzânında ve derk u iz'ânında Sahbân gibi bir merd-i fasîhin sihr gibi olan kavli fasîh ve kelâm-ı belîği Bâkıl gibi bî-mağzın hezeyân ve türrehâtından nâkıs değil midir? Ve mîzân-ı 'ukûl-ı dûnân-ı devrânda jâj-ı Bâkıl-ı bî-iz'ân sihr-i Sahbân'dan berter ve 'âlî değil midir? Feizâ kâne kezâ, ey Sahbân-ı zamân! Sen dahi kendini beyhûde bâzîçe-i dûnân-ı devrân etme! Bu dahi ma'lûmun olsun ki yevmü'n-nedâmede ma'ârif ü fûnûn hîç-

⁸⁹ "Bu Yemenli topluluk ben 'emmâ ba'dü' diye sözlerime başlayınca onların hatîbi olduğumu elbet bilecektir." Tefîk Efendi bu bilgileri ve beyti İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*'ından almıştır. bk. *a.g.e.*, Kahire ty., XXI, 1949 ("سحب" maddesi).

Bu beyit muhadramûndan (Peygamberimiz zamânında müslüman olmakla berâber onunla görüşmeyen müslümanlardan) olan câhiliyye ve İslâmî dönemin meşhûr hatîp ve belîğlerinden Sahbân el-Vâilî el-Bâhilî'ye (v. milâdî VIII. asır) âittir. Rivâyete göre Muâviye'nin nezdinde büyük bir itibâra sâhip olan Sahbân bir gün Muâviye kabile hatipleriyle toplantıdayken onların yanına girince hatipler Sahbân'dan çekinip dışarı çıkmışlar, Sahbân bunun sebebini soran Muâviye'ye yukarıdaki beyti okumuştur. (Beytin mânâsı, hikâyesi ve Sahbân el-Vâilî hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş-Mustafa Öz, "Sahbân el-Vâilî", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 511-512.)

⁹⁰ "Bâkıl'dan daha kabiliyetsiz, ahmak."

⁹¹ Tefîk Efendi bu bilgileri *Lisânü'l-'Arab*'dan aktarmıştır. (İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 329 "بقل" maddesi.)

ender-hîç, belki ashâb-ı fûnûn pîç-ender-pîçdir. Ve tarîk-i fesâhate sa'y u gayret çehre-i dili pür-cerâhat etmektedir. Kemâ kâle Şeyh 'Attâr 'aleyhi sehâibu tecelliyâtî'l-emtâr:⁹²

Beyt:

Ey ki sa'y ender fesâhat mî-konî
Çehre-i dil râ cerâhat mî-konî⁹³

el-Hâsıl, fesâhat u belâgat ve 'ulûm-ı sâireden dahi ferâgat ve bir 'ilme sa'y u gayret eyle ki senin cânını zinde eyleye. Kemâ kâle Mevlânâ:

Mesnevî:

'İlm ân bâşed ki cân zinde koned
Mer tu râ bâkî vü pâyende koned⁹⁴

اصول و فروع مسلم شد اما [30]
نگشتی باصل خود از فرع واصل

Usûl u fûrû'et müsellemm şod emmâ
Negeştî be-asl-ı hod ez fer' vâsıl

[K.E.] Usûl, fûrû' ilimlerini istihsâl ve ikmâl eylediğin herkesçe müsellemm olmuşdur. Fakat ne fâide ki fer'den henüz kendi aslına bile vâsıl olmağa nâil olamadın.

[T.E.] [41^b] **Usûl**den murâd tefsîr ve hadîs ve fıkıhdır. Zîrâ 'ulûm-ı sâireyi tahsîl ve itkân bu 'ulûm-ı selâseyi tefhîm ve iz'ân içündür. Nitekim denmişdir:

Beyt:

'İlm-i dîn fıkhest u tefsîr u hadîs
Her ki hând gayr-i ez ân kereded habîs⁹⁵

⁹² Şeyh Attâr'ın –tecellî bulutlarından damlalar üzerine yağsın- dediği gibi.

⁹³ *Pendnâme*'nin incelediğimiz nüshasında beyit şu şekildedir: "V'ân ki sa'y ender fesâhat mî-koned/ Çehre-i dil râ cerâhat mî-koned." Beytin Tefvik Efendi şerhinde yer aldığı şekliyle mânâsı şudur: "Ey fesâhat gösterisi derdinde olan! Gönül yüzünü yaralyorsun!" (bk. Ferîdüddîn Attâr, *Pendnâme*, s. 14.)

⁹⁴ "İlim cânı diri tutan, seni ebedî kılan şeydir."

⁹⁵ "Din ilmi fıkıh, tefsir ve hadistir. Kim bu ilimlerin dışında kalanları okursa kötü olur." Ferîdüddîn Attâr, *Musîbetnâme*, ty., yy., s. 44.

Yâhûd sarf ve nahvidir ki 'ulûm-ı sâireye nisbetle bunlar asıllardır. Nitekim {الصَّرْفُ أُمُّ الْعُلُومِ وَالنَّحْوُ أَبُوهَا} ⁹⁶ denmiştir. Eb ve ümm veledinde nisbetle nice asl ise 'ulûm-ı sâireye nisbet sarf ve nahv dahi asldır. **Fürû'**dan murâd 'ulûm-ı sâiredir. Mısrâ'-ı sâinîde asıldan murâd Cenâb-ı Kibriyâ'dır. {إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} ⁹⁷ bunu müeyyiddir. **Fer'**den murâd Server-i Kâinât'dır yâhûd hakikat-i insânîdir. Nitekim insân hakikatini idrâk ve iz'ân etmek mûcib-i 'irfân-ı Sübhân'dır. {مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ} ⁹⁸ hadîs-i şerîfi bu da'vaya bir burhândır.

Mahsûl-ı Beyt: Ey merd-i 'âlim! Senin usûl u fer'in ve cümle 'ulûmun 'inde'l-fuhûl müselleme ü makbûl oldu ve 'allâme-i zamân u yegâne-i devrân oldun. Lâkin aslın olan Cenâb-ı Kibriyâ'ya Hazret-i Muhammed sallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellemden vâsıl olmadın. Zîrâ 'irfân-ı Hazret-i Muhammed 'irfân-ı Ehad'dir. Nitekim hadîs-i mezkûr rivâyet-i âherde bu vecihle vârid olmuşdur: {مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ نَبِيَّهُ وَمَنْ عَرَفَ نَبِيَّهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ} ⁹⁹

el-Hâsıl, hakikatde kemâl, ittibâ-ı Nebiyy-i şîrîn-makâl ile Cenâb-ı Bârî-i Zü'l-celâl'e visâldir. Ve bi-düni'l-ittibâ' vuslat ilallâh muhâldir. Zîrâ cemâl-i Hudâ âyîne-i Muhammediyye'den cilveger ve rû-nümâdır. Nitekim {الْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ} ¹⁰⁰ kelâm-ı nebevîsi bunu nâttıdır. F'efhem!

Rubâ'î:

Şâh-ı Arabî kible-i erbâb-ı necât
Âyîne-i zât âmede mir'ât-ı sıfât

⁹⁶ "Sarf ilimlerin anası, nahiv ise babasıdır." bk. Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, *Merâhu'l-ervâh* (haz. Ahmed Azv İnâye-Ali Muhammed Mustafâ), Beyrut 2009, s. 12-13.

⁹⁷ "Biz Allah'a âidiz ve sonunda O'na döneceğiz." (el-Bakara 2/156.)

⁹⁸ "Nefsini bilen Rabbini bilir." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 262 (hadis nr. 2532).

⁹⁹ "Nefsini bilen peygamberini bilir. Peygamberini bilen Rabbini bilir." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 362 (hadis nr. 2532) Temel kaynaklarda bu lafızlarla bulunmayan söz için bk. Abdullâh Nidâi-yi Kâşgârî, *Risâle-i Hakkiyye*, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi, İslam Eserleri Koleksiyonu, nr. 262, s. 30.

¹⁰⁰ "Mü'min mü'minin aynasıdır." Ebû Dâvûd, *Sünen* (haz. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1988, II, 697 (hadis nr. 4918); Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* (haz. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut 1986, I, 105-106 (hadis nr. 86/124-125). Benzer lafızlarla bk. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* (haz. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1985, s. 95 (hadis nr. 239).

Der peyrevî-i üst 'uluvv-i derecât
Lâ zâle 'aleyhi zâkiyâtü's-salavât¹⁰¹

[31] نشد کارگر در تو از فرط غفلت
حدیث اواخر کلام اوائل

Ne-şod kârger der tu ez fart-ı gaflet
Hadîs-i evâhir kelâm-ı evâil

[K.E.] Baksana! İfrât-ı gafletden, ziyâde-i cehâletden olmalıdır ki mütekaddimîn-i 'izâmın kelâmı, müteahhirîn-i kirâmın hadîs-i pür-encâmı sence -velev cüz'î olsun- hîçbir te'sîr hâsıl edemedi.

[T.E.] **Fart**, haddi tecâvüz ma'nâsınadır.

Mahsûl-ı Beyt: Ey kimesne! Sana kemâl-i gaflet ve kesret-i kasvetden ehâdîs-i mütekaddimîn ve kelimât-ı müteahhirîn te'sîr eder olmadı. Bu 'adem-i te'sîrin sebebi gaflet ve gafletin dahi sebebi kasvetdir. Ve kasvetin dahi bâ'isi âyîne-i kalb gubâr-ı 'isyândan siyâh ve âlûde-i günâh olmasıdır. { إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ صِقَالَةً وَصِقَالَةُ الْقَلْبِ ذِكْرُ اللَّهِ }¹⁰² müfâdınca sıkâla-i zikr-i Hudâ ile âyîne-i kalbden jengâr-ı hubb-ı sivâyı imhâ ve gubâr-ı 'isyândan musaffâ [42^a] eyle ki âyîne-i kalb mücellâ olup müteessir ola.

Mesnevî:

Âyîne-i cânnet ez ân gammâz nî
Z'ân ki jengâr ez ruheş mümtâz nî¹⁰³

[32] زآداب اهل کرم بحث کردی
ولی نیست دآب تو جز منع سائل

¹⁰¹ "Şâh-ı Arabî, erbâb-ı necâtın kiblesi olan Hz. Peygamber/ Hakk'ın aynası iken O'nun sıfatlarının aynası oldu. / Onun izinden gitmek derecelerin en üstünüdür/ Salât ü selâm onun üzerinden eksik olmasın." Abdullah Nidâi-yi Kâşgârî, *Risâle-i Hakkıyye*, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi, İslam Eserleri Koleksiyonu, nr. 262, s. 53, 111.

¹⁰² "Her şeyin parlatıcısı vardır. Kalbinki de Allah'ı zikretmektir." Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân* (thk. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd b. Besyûnî Zaglûl), Beyrut 1990, I, 396 (hadis nr. 522).

¹⁰³ "Senin cânının âyinesi ondan dolayı gammâz değildir. Zîrâ ki onun yüzünden pas ayrılmış değildir." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 95, beyit nr. 34.)

Zi âdâb-ı ehl-i kerem bahs kerdî
Velî nîst de' b-i tu cüz men'-i sâil

[K.E.] Hattâ ehl-i kerem ü sehânın âdâb-ı semîhânesinden bahseyle-diğin hâlde yine sâilleri men' etmekden başka bir şey 'âdet edinemi-yorsun.

[T.E.] **De' b**, feth-i dâil ile 'âdet ma'nâsınadır. Tekûlu hâzâ de'büke, ey 'âdetüke.¹⁰⁴

Mahsûl-ı Nazm: Ey kimesne! Sen ehl-i kerem ve ashâb-ı ihsânın âdâbından bahs eyledin ve kendini 'idâd-ı ehl-i keremden 'add eyledin. Lâkin senin 'âdetin sâili men' ve reddin gayrı değildir. Bu hâl-i kabîh 'âdet-i ehl-i kereme muhâlif olduğu sarîhdir. Zîrâ ehl-i kerem sehâ ve cûd u bezl-i mâ fi'l-mevcûddur.

[33] ترا در طریق جدل نیست کاری
بجز هدم اوضاع و نقض دلائل

Tu râ der tarîk-i cedel nîst kârî
Be-cüz hedm-i evzâ' u nakz-ı delâil

[K.E.] Cedelkârlık tarîkında ise zâten delâil-i mevrûdeyi nakz etmek-den, evzâ'-ı mesâil-i mevcûdeyi hemân hedm ü ibtâl eylemekden başka bir işin yoktur.

[T.E.] **Cedel**, 'amel vezninde şiddet-i husûmet, 'örfde "هُوَ الْمُدَافَعَةُ" لِمَا سَكَتَ الْحُصْمُ ma'nâsınadır.¹⁰⁵ Bu makâmda murâd 'ilm-i âdâb ve fenn-i münâzaradır. **Hedm**, yıkmak demektir. **Evzâ'**, vaz'ın cem'idir. **Delâil**, delîlin cem'idir. Delîl 'inde'l-mütellimîn "الَّذِي يُمَكِّنُ التَّوَضُّعَ بِصَحِيحِ النَّظَرِ فِيهِ"

¹⁰⁴ "Bu senin tutumundur yani âdetindir.' dersin."

¹⁰⁵ "(Cedel), hasmı susturmak için yapılan müdâfaadır." bk. Veliyyüddîn el-Âmidî, Şerhu Seyyid Abdülvehhâb b. Hüseyin b. Veliyyüddîn el-Âmidî ale'l-Velediyye fî adâbi'l-bahsi ve'l-münâzara li-'allâme Muhammed el-Mar'aşî el-ma'rûf bi-Saçaklızâde (Şerhu'l-Velediyye), Kahire 1961, s. 7.

قَوْلٌ مُؤَلَّفٌ مِنْ قَضَايَا يَسْتَلْرِئُ لِدَاتِهِ قَوْلًا “inde’l-hukemâ” ve إِلَى الْعِلْمِ بِمَطْلُوبِ حَبْرِيٍّ¹⁰⁶ den “ibâretdir.”¹⁰⁷

Mahsûl-ı Nazm: Ey fenn-i âdâbda mâhir ve münâzaraya kâdir olan kimse! Sana tarîk-i cedelde hedm ü evzâ’ u nakz-ı delâilden başka bir şey yoktur. Hâlbuki bu ‘ilmden maksûd-ı aslî ızhâr-ı hakdır. Nitekim “الْمُدَافَعَةُ”¹⁰⁸ ta’rifiyle mu’arrefdir.¹⁰⁸ Bu sûretde sana tahsîl-i âdâb bî-edebliği intâc eyledi.¹⁰⁹

[34] ز منطق مزن نطق كاندر دو گیتی
نشد حل زاشکال تو هیچ مشکل

Zi mantık mezen nutk k’ender du gîfî
Ne-şod hall zi eşkâl-i tu hîç müşkil¹¹⁰

[K.E.] ‘İlm-i mantıktan hîç nutk etme! Çünkü senin îrâd edeceğin eşkâl-ı mantıkîden ne dünyâda ne de ‘ukbâda hiçbir müşkil hallolunamaz.

[T.E.] Mantık “آلَةٌ قَانُونِيَّةٌ نَعَصِمُ مُرَاعَاتَهَا الذَّهْنَ عَنِ الْخَطَا فِي الْفِكْرِ” ile mersûmdur.¹¹¹ Du, iki, gîfî, cihân demekdir ki murâd dünyâ ve âhiretdir. Eşkâl, şeklin cem’idir. Ū, mantıka râci’dir. Şekl, ‘inde’l-mantıkıyyîn sugrâ ve kübrânın birbirlerine iktirânından hâsıl olan hey’etden ‘ibâretdir ve aksâm-ı erba’aya münhasıradır. Nitekim hadd-i evsat ta’bîr olunan nesne eğer sugrâda mahmûl, kübrâda mevzû’ olursa şekl-i evvel; eğer

¹⁰⁶ “(Delil), üzerinde doğru düşünmek suretiyle ilme haberî bir neticeyle ulaşılması mümkün olan şeydir.” bk. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm* (thk. Abdürrezzâk ‘Afîfî), Riyad 2003, I, 23; Muhammed ‘Alî et-Tehânevî, *Mevsû’atü keşşâfi istilâhâtî’l-fünûni ve’l-’ulûm*, Lübnan 1996, I, 797.

¹⁰⁷ “(Delil), kendisiyle başka bir şeyin bilgisine ulaşmayı gerektiren şeydir.” bk. Muhammed ‘Alî et-Tehânevî, *Mevsû’atü keşşâfi istilâhâtî’l-fünûni ve’l-’ulûm*, I, 797.

¹⁰⁸ “Müdâfaa doğrunun ortaya çıkması içindir.” mânâsına gelen bu söz için bk. Velîyyüddîn el-Âmidî, *Şerhu’l-Velediyye*, s. 7.

¹⁰⁹ Nüşhada “eyledi” kelimesi sehven “eyledin” şeklinde kayıtlıdır.

¹¹⁰ Tevfik Efendi nüşhasında birinci mısırâdaki “mezen” kelimesi yerine “mekon”; ikinci mısırâdaki “eşkâl-i tu” ibâresi yerine “eşkâl-i ū” mevcuttur.

¹¹¹ “(Mantık), kurallarına uyulduğunda zihni hatadan koruyan bir usuldür.” Cürcânî, *Kitâbü’t-Ta’rifât*, s. 251.

aksi olursa şekl-i râbi' ve eğer sugrâ ve kübrâda mevzû' olursa şekl-i sâlis; eğer mahmûl olursa şekl-i sânidir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey kimesne! 'İlm-i mantıktan nutk eyleme. Zîrâ dünyâ ve âhiretde eşkâl-i mantıktan hiç bir şey hall olmadı. Ma'a hâzâ [42b] 'ulemâ, kırâatinin vücûbuna zâhib olmuşlardır. Kemâ kâle Halîlü'l-Esved fî *Hâşiyeti'l-Fenârî*: " حُكْمُ الْفُحُولِ الْأَعْلَامِ بِبُجُوبِ مَعْرِفَةِ الْمَنْطِقِ إِمَّا فَرَضُ عَيْنٍ لِيَتَوَقَّفَ مَعْرِفَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ كَمَا ذَهَبَ إِلَيْهِ جَمَاعَةٌ وَ إِمَّا فَرَضُ كِفَايَةٍ لِأَنَّ إِقَامَةَ شُعَائِرِ الدِّينِ بِحِفْظِ عَقَائِدِهِ كَمَا ذَهَبَ إِلَيْهِ مَا فِي شَرْحِ الْمَطَالِعِ إنتهâ.¹¹²

'Urefâ dahi te'allüm ve iştigâlden men' etmişlerdir. Zîrâ hakîkati evhâm u hayâl ve netîcesi kîl ü kâldir. Ve li-küllü vechetin ve 'inde'l-'urefâ makbûl olan 'ilm, 'ilm-i ledünnîdir ki 'ulûm-ı sâire telbîs-i İblîs-i şakîdir. Kemâ kâle Âmilî:

Nazm:

'İlm nebûd gayr-ı 'ilm-i 'âşıkî
Mâ bekâ telbîs-i İblîs-i şakî

Levh-i dil ez fazle-i şeytân beşû
Ey müderris! Ders-i 'ışkî hem begû¹¹³

Muktedâ-yı ashâb-ı kemâl Mevlânâ Celâl *Rubâ'ıyyât* şerhinde buyururlar:

Rubâ'î:

Der medrese kerdîm besî goft u şünûd
V'ez sırr-ı cihân yek sırr müverrih ne-nümûd

¹¹² "Büyük âlimlerin mantık ilmini bilmenin zarûretine dair hükümleri ya 'ma'rifetullâha ulaştırdığı için farz-ı ayndır' şeklindedir -ki bir grup bunu kabul etmişlerdir-; yahut 'dinin akâidini koruyarak şe'airini ikâme ettiği için farz-ı kifâyedir' şeklindedir. *Metâli' Şerhi*'nde de ifade edildiği gibi bir grup da bunu kabul etmişlerdir." bk. Kara Halîl b. Hasan, *Hâşiyeye-i Kara Halîl 'ale'l-Fenârî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 431, vr. 100^{a-b}.

¹¹³ "Âşıklık ilminden başka ilim yoktur. Gerisi haydut İblîs'in oyunudur. // Gönül levhasını şeytanın artıklarından arındır da ey müderris aşk dersinden bahset!" (bk. Şeyh Bahâeddîn 'Âmilî, *Nân u Helvâ*, s. 6.)

Her çend güşûdîm besî müşkilhâ
Z'ancâ be-cüz ez fesâne-i kârî ne-güşûd ¹¹⁴

[35] مبین نکشت از حدود و رسومش
نه اجناس عالی نه انواع سافل

Mübeyyen negeşt ez hudûd u rüsûmeş
Ne ecnâs-ı 'âli ne envâ'-ı sâfil

[K.E.] Evet, 'ilm-i mantığın hudûd u rüsûmundan şimdiye kadar ne ecnâs-ı 'âli ne de envâ'-ı sâfil kemâliyle mertebe-i zuhûra gelememiştir.

[T.E.] Ma'lûm ola ki 'inde'l-mantikiyyîn cins envâ'-ı erba'aya münkasımdır. Meselâ bir cins ki cemî'-i ecnâsdan e'am ola ona cins-i 'âli tesmiye olunur, cevher gibi. Ve eğer ehass-ı ecnâs olursa cins-i sâfil ta'bir olunur, hayvân gibi. Eğer ba'zıdan e'am ve ba'zıdan ehass olursa cins-i mütevassıt denir, cism-i nâmî ve cism-i mutlak gibi. Ve eğer küllisine mübâyin olursa cins-i müfred derler, 'akl gibi. Nev'-i sâfil bu dahi 'inde'l-kavm şol nev'den 'ibâretidir ki tahtında hiçbir nev' olmaya ve kendi cemî'-i envâ'ın tahtında tahakkuk eyleye, insân gibi. Zîrâ insânın tahtında nev'-i âher mefkûddur. Nev' dahi cins misillü envâ'-ı erba'aya maksûmdur. Men erâde't-tafsîle fe'l-yerci' ilâ Şerhi'l-Metâli' li Kutbüddîn er-Râzî.¹¹⁵

Mahsûl-ı Beyt: 'İlm-i mantığın hudûd ve rüsûmundan ne ecnâs-ı 'âliye ve ne envâ'-ı sâfile mübeyyen ve ma'lûm oldu. Hâlbuki mantıkiyyîn hudûd ve rüsûm meçhûlât-ı tasavvuriyyeye ifâde-i 'ulûm etdiğini tahrîr ve tebyîn edip “ إِذَا حَاوَلْنَا تَحْصِيلَ مَعْرِفَةِ الْإِنْسَانِ وَعَرَفْنَا الْحَيَوَانَ وَالنَّاطِقَ وَرَبَّنَاهُمَا بِأَنْ

¹¹⁴ “Medresede yeterince konuştuk, dinledik./ Müverrih, cihânın sırrından bir sır bile göstermedi./ Her zamân bir yağın müşkil duyduk/ Anlattıklarından efsânenen başka bir şey ortaya çıkmadı.”

bk. Celâleddîn Devvânî, *Şerh-i Rubâ'ıyyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Blm., nr. 3685, vr. 91^b.

¹¹⁵ “Ayrıntılı bilgi isteyen Kutbüddîn Râzî'nin *Şerhü'l-Metâli'* adlı eserine baksın.”

bk. Kutbüddîn er-Râzî, *Şerhu'l-Metâli'* (haz. Üsâme es-Sâ'idî), Kum 1433 I, 262-269, 304-315, 319-323 vd.

قَدَّمْنَا الْحَيَوَانَ وَأَحْرَزْنَا النَّاطِقَ حَتَّى تَبَادَى الدَّهْنُ إِلَى التَّصَوُّرِ الْإِنْسَانِ¹¹⁶ mukaddemâtiyle müdde'âların isbât ve beyân ve hakikat-i insân ancak hayvân ve nutkdan 'ibâret olduğu bî-reyb ü gümândır dediler. Bu kelâm-ı sakîm, hatâ-yı 'azîmdir. Zîrâ insân bir nüsha-i nâme-i İllâhî [43^a] ve âyîne-i cemâl-i pâdişâhîdir ki onun hakikatini idrâk ve iz'ân menût-ı duhûl-i dâire-i 'irfândır.

Rubâ'î:

Ey nüsha-i nâme-i İllâhî ki tuyî
V'ey âyîne-i cemâl-i şâhî ki tuyî
Bîrûn zi tu nîst her çi der 'âlem hest
Ez hod be-taleb her ân çi hâhî ki tuyî¹¹⁷

Vâkıf-ı esrâr-ı samedî cenâb-ı Hazret-i 'Alî bunu müeyyid buyururlar:

Beyt:

أَنْزَعُمُ أَنْتَ جِزْمَ صَغِيرٍ
وَفِيكَ أَنْطَوَى الْعَالَمِ الْأَكْبَرِ¹¹⁸

Makâma münâsib *Mesnevî-i Şerîf*'den dahi çend ebyât-ı latîf isbât olundu:

Mesnevî:

¹¹⁶ "İnsanın bilgisini elde etme yolunu bildiğimizde, hayvân ve nâtıkı (düşünüp konuşanı) tanıdığımızda ve zihnin insan tasavvurunu algılayabilmesi için hayvânı önceleyip nâtıkı arkaya aldığımızda..." Bu iktibâsın kaynağını araştırmalarımıza rağmen tespit edemedik.

¹¹⁷ "Ey ilâhî nâmenin nüshası olan sen! / Ey cemâlullâhın âyinesi olan sen! / Âlemdeki hiçbir şey senden gayrı değildir. / Ne isteyeceksen bizzat kendinden iste ki o makamda olan sensin!"

Bu rubâî hem Evhadüddîn Kirmânî hem de Mevlânâ Celâleddîn Rumî'ye atfedilmektedir. bk. Evhadüddîn Kirmânî, *Dîvân-ı Rubâ'îyyât* (haz. Ahmed Ebû Mahbûb), Tahran 1366, s. 113; Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Külliyât-ı Şems* (haz. Bediüzzamân Fûrûzanfer), Tahran 1342, s. 323.

¹¹⁸ "Sen kendini küçük bir parça mı zannediyorsun? / Hâlbuki sende kocaman kâinât dâirü'lüdüdür!" bk. *Dîvânü Emîrî'l-mü'minîn el-İmâm Aliyyü'bnü Ebî Tâlib* (haz. Abdü'azîz el-Kerem), yy, 1988, s. 45.

Ger tu âdem-zâdei çün û nişîn
Cümle-i zerrât râ der hod be-bîn

Çîst ender hum ki ender nehr nîst
Çîst ender hâne k'ender şeh'r nîst

În cihân hummest dil çün cû-yı âb
În cihân hâneest u dil şeh'r-i 'ucâb ¹¹⁹

Pes be-sûret 'âlem-i asgar tuyî
Pes be-ma'nî 'âlem-i ekber tuyî ¹²⁰

زحمت نبود این که میل طبیعی [36]
زوحی الهی ترا کشت شاغل

Zi hikmet nebûd in ki meyl-i tabî'at
Zi vahy-i Îlâhî tu râ keşt-i şâgil

[K.E.] ... ¹²¹

[T.E.] Hikmet, "عَلْمٌ بِأَحْوَالِ أَعْيَانِ الْمَوْجُودَاتِ عَلَى مَا هِيَ عَلَيْهِ فِي نَفْسِ الْأَمْرِ بِقَدْرِ الطَّاقَةِ" ta'rîfiyle mu'arrefdir. ¹²² Nebûd kelimesinde bir istifhâm mukadderdir.

Mahsûl-ı Nazm: Ey hakîm! 'İlm-i hikmetden bu olmadı mı ki tabî'ata meyl ya'nî her şeyi tabî'atına nisbet etmek seni vahy-i Îlâhî ve ilhâm-ı Sübhânî'den meşgûl eyledi. Ve sana iştigâl-i hikmet, sebab-i sukût-ı çâh-ı dalâlet ve mûcib-i meyl-i tarîk-i ehl-i hasâret oldu. Kemâ kâle sâhibu'l-Hulâsa fî Nân u Helvâ:

¹¹⁹ "Eğer sen Âdem oğlu isen onun gibi otur. Bütün zerrelere kendinde gör.// Küp içinde ne vardır ki o nehir içinde yoktur? Evin içinde ne vardır ki o şehir içinde yoktur?// Bu cihân küptür ve gönül ırmak suyu gibidir. Bu cihân evdir ve gönül acib bir şehirdir." Ahmed Avni Bey neşrinde birinci beytin ikinci mısırındaki "zerrât" kelimesi "züriyât", üçüncü beytin ikinci mısırındaki "hâne-est" "hücre-est" şeklindedir. (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, 243, beyit nr. 812-814.)

¹²⁰ "Böyle olunca sûrette âlem-i asgar sensin. Böyle olunca ma'nâda âlem-i ekber sensin." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, 164, beyit nr. 523.)

¹²¹ Kemâleddin Efendi neşrinde bu beyit ve tercümesi yoktur.

¹²² "(Hikmet), insanlığın gücü ölçüsünde nesnelere mâhiyet ve hakikatlerini anlamaya dâir ilimdir." Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, s. 96.

Nazm:

Çend çend ez hikmet-i Yunâniyân
Hikmet-i îmâniyân râ hem bedân

Dil münevver kon be-envâr-ı 'Alî
Çend bâşî kâselîs-i Bû 'Alî

Server-i merdân şeh-i dünyâ vü dîn
Sü'r-i mü'min râ şifâ güft ey hazîn

Sü'r-i Restâlis sü'r-i Bû 'Alî
Key şifâ güft ân Nebiyy-i mu'telî¹²³

چو نفس ترا نیست رو در ریاضت [37]
ز تحصیل علم ریاضی چه حاصل

Çü nefsi-i tu râ nîst rû der riyâzet
Zi tahsîl-i 'ilm-i riyâzî çî hâsıl

[K.E.] Zâten nefsinin yüzü, sû-yı riyâzete tamâmen müteveccih olmadıkça 'ilm-i riyâzîyi tahsîlden sence ne hâsıl olacak?

[T.E.] Rû, yüz demektir. Bu makâmda teveccühden 'ibâretidir. 'İlm-i riyâzî; 'ilm-i hendese, 'ilm-i hey'et, 'ilm-i 'aded, 'ilm-i mûsikîdir. Zîrâ zihinde mâddeten mücerred olan umûrdan bahs olan 'ilme 'ulûm-ı riyâziyye ta'bîr olunur. Bu ise 'ulûm-ı erba'a-i mezkûreye mahsûrdur.

“إِعْلَمَ أَنَّ الْعِلْمَ الرِّيَاضِيَّ هِيَ الْعُلُومُ الْبَاجِئَةُ عَنِ أُمُورِ بَصِيحٍ تَجَرَّدَهَا عَنِ الْمَادَّةِ فِي الدِّهْنِ فَقَطُّ وَتَنْحَصِرُ هَذِهِ فِي أَرْبَعَةِ أَقْسَامٍ [43] لِأَنَّ نَظْرَهَا إِمَّا عَنِ الْكَمِّ الْمُتَّصِلِ أَوْ عَنِ الْكَمِّ الْمُنْفَصِلِ وَكُلُّ مِنْهُمَا كَمَا قَارَ الذَّاتِ أَوْ لَا. فَالْأَوَّلُ الْهَنْدَسَةُ وَالثَّانِي الْهَيْئَةُ وَالثَّلَاثُ الْعَدَدُ وَالرَّابِعُ الْمَوْسِقَى” Kezâ fi'l-Mevzû 'ât li-Taşköprizâde razekahullâhu'l-hüsnâ ve ziyâdeh.¹²⁴

¹²³ “Daha ne kadar Yunanlılar'ın hikmetleriyle meşgûl olacaksınız?/ Mü'minlerin hikmetlerini okumaya başla artık!// Gönlü Ali'nin (r.a) nurlarıyla aydınlat!/ Daha ne zamana kadar Ebû Ali'nin (İbn Sina) çanak yalayıcısı olacaksınız?// Yiğitlerin serveri, dünya ve âhiretin sultânı olan (Hz. Peygamber) mü'minin artığına 'şifâ' dedi!// O yiğit Peygamber, Aristo'nun, İbn Sina'nın artığına ne zaman şifâ dedi?” Şeyh Bahâeddîn 'Âmilî, *Nân u Helvâ*, s. 6.

¹²⁴ “Bil ki, riyâzî ilimler zihinde maddeden müstağnî şeylerden bahseden ilimlerdir ve bunlar dört kısımdan oluşur. Zira bu ilimlerin hükmü ya kemm-i muttasıl (süreklî

Mahsûl-ı Beyt: Çünkü senin nefs-i emmârene cânib-i riyâzete teveccüh ve rağbet yokdur; ‘ulûm-ı riyâziyye tahsîlinden sana ne fâide ve ne hâsil? Belki sana fâide ondadır ki ‘âzim-i râh-ı riyâzet ve sâlik-i tarîk-ı selâmet olup şemşîr-i muhâlefeti gerden-i nefs-i emmâreye urmaktır ve ‘ulûm u hünerini kumarhâne-i ‘aşkda der-bâhte etmektedir. Mâdâm ki tâbiş-i cezbe-i kayyûm perde-i ‘ulûm u hüneri mahrûk ve ma’dûm etmeye, hümâ-yı rûh-ı hümâyûn-bâl hevâ-gîr-i evc-i cemâl-i Lâ-yezâl olmaz.

Rubâ’î:

Ey dil taleb-i kemâl der medrese çend
Tekmîl-i usûl u hikmet u hendese çend
Her fikr ki cüz-i zikir vesvese-est
Şermî zi Hudâ bedâr în vesvese çend ¹²⁵

[38] مبین هیأت چرخ گردان که باشد
نجومش گهی بازغ و گاه آفل

Mebîn hey’et-i çerh-i gerdân ki bâşed
Nücûmeş gehî bâzig u gâh âfil

[K.E.] Çerh-i devvâr-ı bî-karârın hey’et ü hareketini de aslâ nazar-ı ehemmiyete alma! Çünkü onun yıldızları zâten ba’zı zamân tulû’ ve ba’zı vakitte gerûb etmekden hâlî kalmaz.

nicelik) yahut kemm-i münfasıl (sürekli nicelik) hakkındadır. Bunların her biri de ya kârru’z-zât (bir cevherde duran) yahut gayr-ı kârru’z-zât (bir cevherde durmayan) olur. Birincisi hendese, ikincisi hey’et, üçüncüsü aded, dördüncüsü ise mûsikîdir.” bk. *Mevsûatu mustalahâti Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fi Mevzû’âtî’l-ulûm li’l-allâme Ahmed b. Mustafâ eş-şehîr bi-Taşköprizâde* (haz. Refik el-‘Acem-Âli Dahrûc), Beyrut 1998, s. 982. Tefvik Efendi nüshasında “نظرها” kelimesi “النظر” şeklindedir.

“Kezâ fi’l-Mevzû’ât li-Taşköprizâde razekahullâhu’l-hüsnâ ve ziyâdeh: Taşköprüzâde’nin -Allah onu daha güzel karşılık ve fazlasıyla rızıklandırınsın- *Mevzû’ât* adlı eserinde de böyledir.” (“hüsnâ ve ziyâdeh” ibâresi Kur’an ıstılâhu olup Yûnus Sûresi’nin (10) 26. âyetinde geçmektedir.)

¹²⁵ “Ey gönül! Medresede ne kadar kemâl tahsil edilebilir?/ Usûl, hikmet ve hendesinin tamamı nasıl öğrenilebilir?/ Zikir dışındaki her fikir vesvesedir./ Allah’tan utan da uyan! Bu vesvese ile iştiğâl neden?” Âmilî, *Eş’âr*, ty. yy., s. 15; *Rubâiyyât-ı Şeyh Bahâiyî*, http://etu.sbm.ac.ir/uploads/Robaiyat_Sheykh_Bahai (Erişim tarihi: 11.08.2016)

[T.E.] Hey'et, "أَوْضَاعُهَا وَأَشْكَالُهَا وَالسُّفْلِيَّةِ وَالْعُلْوِيَّةِ الْبَسِيطَةِ الْعُلْوِيَّةِ وَالسُّفْلِيَّةِ وَأَشْكَالُهَا وَأَوْضَاعُهَا" ta'rifiyle mu'arrefdir.¹²⁶ Ve mevzû'u dahi ecrâm-ı mez-kûredir. Bâziğ, tâli' ma'nâsınadır. Âfil, gidici demektir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey kimesne! Çerh-i gerdânın hey'etine ve şekline bakma. Zîrâ encüm-i eflâk gâh âfil ü gâh bâziğdir. Ve böyle âfil ü zâil olan şeylere gönül bağlamak devâ değildir. Belki iklim-i vücûdda kâin eflâk-den bahs eyle ki onda olan kevâkib bî-zevâldir. İklîm-i vücûdda âsumânlar olduğunu Hakîm Senâyî *İlâhînâme*'sinde beyân buyurmuşlardır:

Nazm:

Âsmânhâst der vilâyet-i cân
Kâr-fermây âsmân-ı cihân

Der reh-i rûh pest u bâlâ hest
Kûhhâ-yı bülend u deryâ hest¹²⁷

فلک را چه گیری حساب مدارج [39]
قمر را چه پرسى شمار منازل

Felek râ çi gîrî hesâb-ı medâric
Kamer râ çi porsî şumâr-ı menâzil

[K.E.] Şu hâlde feleğin hesâb-ı medâricini, kamerin menâzil ü ebrâcını niçün tutup sayıyorsun?

[T.E.] **Medâric**, derecenin cem'idir. İttifâk-şode-i ashâb-ı hey'etdir ki medâr-ı nücûmu üç yüz altmış kısma taksîm ve her birine derece itlâk

¹²⁶ "(Hey'et), bir ilimdir ki ecrâm-ı basitanın ulviyyesinin ve süfliyyesinin ahvâl u eşkâlî ve evzâ' u mekâdiri ve eb'âdi anunla ma'lûm olur." (Arapça tarif için bk. *Mevsûatu mustalahâti Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî Mevzû'âtî'l-ulûm li'l-'allâme Ahmed b. Mustafâ eş-şehîr bi-Taşkôprizâde*, s. 978. Yahyâ Nev'î Efendi'den [v. 1008/1599] naklettiğimiz tercüme için bk. Nadir İlhan, *Nev'î Efendi: Netâyici'l-fünûn ve mehâsînü'l-mütûn*, yüksek lisans tezi, 1992, Fırat Üniversitesi SBE, s. 88.)

¹²⁷ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine alıp şerhini yaptığı bu beyitlerin mânâsı şöyledir: "Cân vilâyetinde gökler vardır ki cihânın göğüne iş buyurucudur. Rûh yolunda aşağılar ve yukarılar vardır. Yüksek dağlar ve denizler vardır." (bk. Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, 45.)

edip on iki burca tevzî' eylediler ki her burc otuz derece ve her derece altmış dakîka ve her dakîka altmış sâniye ve her sâniye altmış sâlıseden 'ibâretidir. Hâkezâ ile'l-'âşir.¹²⁸ Ehl-i tahkîk {رُفِعَ الدَّرَجَاتِ دُو الْعَرْشِ}¹²⁹ âyet-i kerîmesinde buna işâret olduğunu [44^a] tedkîk eylediler. Zîrâ **refî'** hesâb-ı ebcedde üç yüz altmışdır. Fe-tefatten!

Mahsûl-ı Beyt: Feleğin derecelerini niçin hesâb tutarsın ve kamerin menâzillerini niçin suâl edersin? Belki râh-ı Hak'da ne rütbede ve nezd-i Hudâ'da ne derecedesin, bunu hesâb eyle. Zîrâ kemâl budur.

[40] خليل الله آسا زتأيد فطرت
جز آیات فاطر مخوان زين هياكل

Halîlullâh-âsâ zi te'yîd-i fitrat
Cüz âyât-ı fâtır mehân zîn heyâkil

[K.E.] Belki bu heyâkil-i hâzıradan -mücerred te'yîd-i fitrat-ı İlâhiyye ile- Hazret-i Halîlürrahmân gibi {إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ} âyet-i celîlesinden başka bir şey okuma.¹³⁰

[T.E.] **Halîl**, Hazret-i İbrâhîm'in ism-i 'alemîsidir. Zîrâ peygamberândan dört zât-ı 'âlî-kadr ikişer isim ile tesmiye olunmuşlardır: Ahmed-Muhammed, 'İsâ-Mesîh, İbrâhîm-Halîl, Ya'küb-İsrâîl. Kezâ fî *Tercüme-i Kânûn* li-Müstakimzâde kuddise sırruh.¹³¹ **Heyâkil**, heykelin cem'idir ki peykere mürâdifdir. Bu makâmda murâd nücûmdur.

Mahsûl-ı Nazm: Hazret-i Halîlullâh gibi te'yîd-i fitrat ve 'avn-ı Cenâb-ı Hazret-i 'İzzet ile bu heyâkilden ya'nî nücûm ve kevâkibden Âyât-ı Fâtır'ın gayrını okuma. Âyât-ı Fâtır Sûre-i En'âm'da

¹²⁸ "Onuncuya kadar böyle."

¹²⁹ "O, dereceleri yükseltendir." (el-Mü'min 40/15)

¹³⁰ Metinde âyetteki "وَجْهِيَ" kelimesi çıkmamıştır. Âyetin meâli şöyledir: "Ben yüzümü gökleri ve yeri yaratana döndürdüm." (el-En'âm 6/79)

¹³¹ bk. Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn, *Tercüme-i Lüğât-ı Kânûni'l-edeb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Blm., nr. 953 (c. IV), vr. 881^a.

âyet-i {إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ}¹³² kerîmesinden 'ibâretdir. Mestûr-ı kütüb-i tefâsîrdir ki {وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ¹³³ {مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ} فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي مُفَادًا KEVÂKİBE {هَذَا رَبِّي}¹³⁴ buyurdular. Vaktâ ki kevâkib âfil olunca {فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي}¹³⁶ meâlince kamere dahi {هَذَا رَبِّي}¹³⁷ buyurup kamer dahi zâil olunca {لَيْسَ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ¹³⁸ {هَذَا¹³⁹ {هَذَا يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ¹⁴⁰ {لَيْسَ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ¹³⁸ {هَذَا¹³⁹ {هَذَا يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ¹⁴⁰ } buyurdular. Bundan murâd Hazret-i İbrâhîm ümmetine ta'lîmdir ki âfil ve zâil olan şeye gönül bağlayıp ilâh ittihâz etmek hatâ-i 'azîmdir. Zîrâ ilâh olan zât dâim ü bâkî ve hayy ü hâdî olmak lâbüddür.

Ey sâlik-i râh! Sen dahi Hazret-i Halîlullâh gibi {إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ} deyip Hâlık-ı semâvât ü arzîn olan Cenâb-ı Kibriyâ'ya teveccüh eyle ki nezd-i Hudâ'da zelîl olmayıp halîl olasın. Hâzâ mâ 'indî hafî olmaya ki "**Girânâyî-i 'ömr-i tû şevved sarf tâ key**" beytinden¹⁴² buraya dek güzêrân eyleyen ebyâtdan murâd-ı nâzım-ı büzürgvâr, 'ulûm-ı âletiyreden bi'l-küllîye tenfîr olmayıp ilâ âhiri'l-'ömr iştigâlinde tahzîrdir. Her ne kadar 'ulûm-ı âletiyeye 'ulûm-ı şer'iyeye vesîle ise de

¹³² "Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben Allah'a ortak koşanlardan değilim." (el-En'âm 6/79)

¹³³ "Böylece biz, kesin îmân edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. 'İşte Rabbim!' dedi." (el-En'âm 6/75-76)

¹³⁴ "İşte Rabbim!" (el-En'âm 6/76)

¹³⁵ "Batanları sevmem!" (el-En'âm 6/76)

¹³⁶ "Ay'ı doğarken görünce, 'İşte bu benim Rabbim!' dedi." (el-En'âm 6/77)

¹³⁷ "Bu benim Rabbim!" (el-En'âm 6/77)

¹³⁸ "Rabbim beni doğruya erdirmeseydi and olsun ki sapıklardan olurum!" (el-En'âm 6/77)

¹³⁹ "İşte bu benim Rabbim, bu daha büyük!" (el-En'âm 6/78)

¹⁴⁰ "Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım! Ben yüzümü tamamen gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben müşriklerden değilim!" (el-En'âm 6/78-79)

¹⁴¹ "Ben yüzümü tamamen gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim" (el-En'âm 6/79)

¹⁴² bk. bk. 23. beyit.

hasr-i evkât etmek lâıyık değildir. Belki mâ vecebeyi ba'de't-tahsîl 'ilm-i bâtına sa'y ü gayret ehemm ü elzemdir. Zirâ 'ulûm-ı zâhire ile visâl muhâldir. Nitekim muktedâ-yı muhakkıkîn [44b] ve sened-i müdakkıkîn Sa'deddîn Teftâzânî 'aleyhi rahmetü'l-Hâdî *Mutavvel*'de 'ulûm-ı zâhirenin bir fâideyi müfid olmadığını beyân buyurdular:

Kıt'a:

طَوَيْتُ بِأَحْرَازِ الْفُنُونِ وَتَبَلَّيْتُهَا
رَدَاءَ سَبَابِي وَالْجُنُونُ فُنُونُ
فَجِئْتُ تَعَايَيْتُ الْفُنُونَ وَحَظَّهَا
تَبَيَّنَ لِي أَنَّ الْفُنُونَ جُنُونُ¹⁴³

Ve yine kıdvetü'l-'ulemâ ve üsvetü'l-küberâ sâhibü't-tesânîfi'l-fâika ve't-tahkîkâtî'r-râika Seyyid Cürcânî kuddise sırruhu's-sâmî buyurmuşlar ki "Tâ men be-sohbet-i Şeyh Zeyneddîn neresîdem ez rafz nerestem ve tâ be-sohbet-i Şeyh 'Alâeddîn 'Attâr nepeyvestem Hudâ râ neşinâthem." Kezâ fî *Reşehât*.¹⁴⁴ Ya'nî "Ben Şeyh Zeyneddîn Hazretleri'nin¹⁴⁵ sohbetine vâsıl olmadıkça rafzdan kurtulmadım ve Cenâb-ı Şeyh 'Alâeddîn 'Attâr'ın meclisine ulaşmadıkça Cenâb-ı Kibriyâ'yı anlamadım."¹⁴⁶

Ey müstemi'-i munsîf! Bu iki zât ki 'ulûm-ı zâhirede bunların misli nâ-yâb ve te'lîfât u tasnîfâtları¹⁴⁷ meşârik u megâribi mânend-i âfitâb toldurmuş iken hakikat-i 'ilm-i zâhir evhâm ü zünûn ve netîcesi cünûn olduğunu i'tirâf eylediler ise ba'zı hâce efendiler ki bu iki zâtın müellefâtını derk ü iz'ândan 'âcizlerdir. Hâl böyle iken esb-i 'inâda râkib

¹⁴³ "İlimlere ulaşmak ve onları elde etmek için gençliğimin cehâlet örtüsüne büründüm (cehâletimi bir örtü gibi sırtımda taşıdım ki onun hep idrâkinde olayım). Zira çeşit çeşit delilik vardır. Nihâyet ilimleri elde edip onların tadına varınca anladım ki muhtelif ilimleri tahsîl etmek başlı başına delilikmiş." bk. Sa'deddîn Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 651. Tevfik Efendi bu kıt'ayı yukarıda 6. beytin şerhinde de zikretmiştir.

¹⁴⁴ bk. Fahreddin Ali Sâfî b. Hüseyin Vâ'iz-i Kâşîfi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (haz. Ali Asgar Mu'îniyân), Tahran 1977, I, 186-187.

¹⁴⁵ Şeyh Zeyneddîn Alî Külân, Şîrâzlı Nakşebendî meşâyihındandır.

¹⁴⁶ "Cenâb-ı Kibriyâ" metinde "Cenâb-ı Kübrâ" şeklinde.

¹⁴⁷ Bu kelime metinde "tazlîfâtı" şeklinde.

olup "İlm-i bâtın ne imiş?!" kelâm-ı bâtılını kendülere vird-i zebân ve tarîk-i hızlâna revân olmuşlardır. Ne'ûzu billâhi min şurûrihim.¹⁴⁸

اگر قابلی فعل خود يك طرف نه [41]
بين نور فاعل عيان در قوابل

Eger kâbilî fi'l-i hod yek taraf nih
Bebîn nûr-ı fâ'il 'ıyân der kavâbil¹⁴⁹

[K.E.] Eger fitraten kâbiliyet-i kâmileyi hâiz isen sen kendi ef'âlini ber-taraf edip fâ'il-i hakîkinin o kavâbil-i mevcûdenin çeşm-i im'ânına nümâyân olmakda bulunan nûr-ı mübîn-i Sübhânîlerini gör, temâşâ et.

[T.E.] Fâ'il'den murâd fâ'il-i hakîkî olan Cenâb-ı Kibriyâ'dır. Fevâ'ilden murâd fevâ'il-i mecâziyyedir ki mahlûkâtdan 'ibâretidir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey sâlik! Eger sende kâbiliyyet var ise kendi fi'lini bir tarafa ko, fâ'il-i hakîkî olan zât-ı Bî-çûnun nûrunu mahlûkâtda gör ve sey-reyle. Nitekim ba'zı 'ârifîn "مَا رَأَيْتُ شَيْئًا إِلَّا وَرَأَيْتُ اللَّهَ فِيهِ"¹⁵⁰ buyurmuşlardır.

Kâle'n-nâzımı fî *Nakdi'n-nusûs* fî tavzîhi hâze'l-makâm: "Nûr-ı vücûd-ı Hak be-mesâbe-i nûr-ı mahsûsest ve hakâyık u a'yân be-menzile-i zücâcât-ı mütelevvineest. Zuhûr-ı Hak sübhânehû der ân hakâyık u a'yân çün elvân-ı muhtelif hem çünân ki nümâyend ki elvân-ı nûr be-haseb-i elvân-ı zücâcest ki hicâb-ı üst. Der nefsü'l-emr û râ levnî nîst. Eger zücâc sâfî vü sefîdest nûr der vey sâfî ve sefîd nümâyed ve eger zücâc mükedder ü mülevvenest nûr der vey çünîn nümâyed. Ma'a enne'n-nûre fî haddi zâtîhi basîtün, muhîton, leyse lehû levnün ve lâ şeklün. Der mezâhir-i münkesire be-suver-i muhtelif zuhûr kerde be-haseb-i esmâ vü sıfât."¹⁵¹

¹⁴⁸ "Bunların şerrinden Allah'a sığınırız."

¹⁴⁹ Tevfîk Efendi nüshasında ikinci mısırâm son kelimesi "fevâ'il" şeklindedir.

¹⁵⁰ "Hiçbir şey görmedim ki Allah'ı onda müşâhede etmiş olmayayım." mânâsına gelen bu söz Hz. Ali'ye atfedilmektedir. bk. Seyyid Hasan el-Kabânçî, *Müsnedü'l-İmâm 'Alî* (thk. Tahir es-Selâmî), Beyrut 2000, I, 150, nr. 10/390. Hücvîrî ise bu sözü tâbi'în dönemi muhaddis ve sûfilerinden Muhammed b. Vâsi'e atfeder. bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (thk. İ's'âd Abdülhâdî Kindil), İskenderiyye 1974, s. 301.

¹⁵¹ "Şâir Abdurrahmân Câmî *Nakdi'n-nusûs* adlı eserinde bu hususun îzahı sadesinde şöyle söylemektedir: Hakk'ın varlığının nûru mahzâ nûr mesâbesindedir.

Kıt'a:

A'ÿân heme şîsehâ-yı gûn-â-gûn bûd
K'üftâd ber ân pertev-i hurşîd-i vücûd
Her şîşe ki bûd surh yâ zerd u kebûd
Hurşîd der ân hem be-hemân reng nümûd¹⁵²

Bu makâm-ı 'âlîye ittîlâ' vukûf-ı tecellî-i âsâra mevkûfdur. Yessere-hallâhu lî ve leküm.¹⁵³

بیوی حدث چون جعل خو گرفتی [42]
زمجوعول ازان نشنوی بوی جاعل

Be-bûy-ı hades çün ca'l hû giriftî
Zi mec'ûl ez ân neşnevî bûy-ı câ'il¹⁵⁴

[K.E.] O eşyâ-yı mec'ûleden câ'il-i hakîkînin râihasını alamadığın şüphesizdir ki mücerred ca'l ü kâzûrât gibi hadesler kokusuyla tabî'atlandığından neş'et ediyor.

[T.E.] [45^a] **Hades**, nâkıs-ı tahâret olan şeyden 'ibâretidir. **Ca'l**, necl vezninde kâzûrât böceği demektir. **Mec'ûl**, mahlûk ma'nâsındır. **Câ'il**, hâlık ki murâd Cenâb-ı Kibriyâ'dır.

Hakikatler ve görüntüler ise renkli camlar seviyesindedir. O hakikatler ve görüntülerde Hak Teâlâ'nın zuhûru çeşitli renklerde meydâna gelir ve nûrun renkleri de camların renklerinde ortaya çıkar, O'nun perdesi olur. Yoksa O'nun için renk yoktur. Eğer cam lekesiz ve beyazsa ondaki nûr da saf ve beyaz görünür; bulanık ve renkliyse nûr da o şekilde ortaya çıkar. Bununla birlikte nûr haddizâtında basît ve muhîttir; onun rengi ve şekli yoktur. İsimlere ve sıfatlara göre kırık görüntülerde çeşitli sûretler peydâ olur." bk. Abdurrahmân Câmî, *Nakdû'n-nusûs fî şerhi nakşi'l-Fusûs* (haz. William C. Chittick), Tahran 1977, s. 71. Ayrıca bk. Abdurrahman Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât (Mecmûa-i Monla Câmî içinde)*, s. 80-81.

¹⁵² "A'ÿân türlü türlü ve rengârenk şîşeler gibi idiler ki onlara vücûd güneşinin ziyâsı aksetti. Kırmızı, sarı, mavi olan her şîşede güneşin ziyâsı aynı renkte göründü." Kıt'a için bk. Abdurrahman Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât*, s. 80. Kıt'anın tercümesi için bk. Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Rubâ'iyyât Tercümesi*, Marmara Üniversitesi Nâdir Eserler Koleksiyonu, nr. 13014 (Y021.03), s. 48.

¹⁵³ "Allah bu makâma erişmeyi size de bana da kolaylaştırsın."

¹⁵⁴ Tevfik Efendi nüshasında ikinci musrâm son ibâresi "tîb-i câ'il" şeklindedir.

Mahsûl-ı Beyt: Ey kimesne! Bûy-ı hades ve râyiha-i neces ile kâzûrât böceği gibi hûy tutdun. Bundan için mec'ûlât ve mahlûkâtdan câ'il-i hakîkî olan zât-ı Bî-çûn'un râyiha-i tayyibesinden gâfilsin. Nitekim ca'l, râyiha-i tayyibeden gâfil ü bî-hûş ve lâ-ya'kıl ü medhûş olduğu mücerrebdir. Nitekim *Mesnevî-i Şerîf*'de gelmiştir.

Mesnevî:

Çün cü'al geçtest ez sergîn keşî
Ez gülâb âyed cü'al râ bî-huşî¹⁵⁵

Bûy-ı hades ile hûy tutmak teveccüh ile'd-dünyâdan 'ibâretidir. Zîrâ hakikat-i dünyâ dahi hades ü necesdir. Kemâ verede fi'l-hadîs "الدُّنْيَا حَيْفَةٌ" وطَائِفُهَا كِلَابٌ¹⁵⁶.¹⁵⁶ Mahlûkâtdan bûy-ı Hakk'ı istismâm merâyâ-yı kevnîyyede cemâl-i Hakk'ı müşâhede eylemekden kinâyedir.

¹⁵⁷ بیازوی همت بز دست و پای [43]
بهم در شکن دام و بند شواغل

Be-bâzû-yı himmet bezen dest ü pâyî
Behem der şiken dâm u bend-i şevâgil

[K.E.] El ve ayağını bir kere kuvvet-i bâzû-yı himmet ile yek-dîgerine vur da hâil-i cevelân-ı irfân olan bu meşâgil tuzağını, bağını büsbütün kır!

[T.E.] Nîrû, kuvvet ma'nâsınadır. **Dest u pâ zeden**, hareketden kinâyedir. **Behem der şiken**, terkden 'ibâretidir.

Mahsûl-ı Nazm: Ey tâlib-i Hudâ! Bir mürşid-i âgâhın himmetinin kuvveti ile dâm u bend-i şevâgîli târik ve cânib-i Hudâ'ya sâlik ol ki ca'linden rehâyâb ve revâyih-ı tayyibât-ı İlâhiyye'yi istismâm birle safâyâb olasın. Ve lâkin dâm-ı şevâgilden kurtulmak bir mürşid-i kâmilin himmetine mevkûfdur.

¹⁵⁵ "Pislik çekicilikten bok böceği gibi olmuştur. Bok böceğine gül suyundan baygınlık gelir." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, 92, beyit nr. 280.)

¹⁵⁶ "Dünyâ bir leştir, onu arzulayan(lar) da köpeklerdir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 409, (hadis nr. 1313); Sâgânî, *Mevzû'ât* (thk. Necm Abdurrahmân Halef), Dımaşk 1980, s. 36 (hadis nr. 36).

¹⁵⁷ Tevfik Efendi nüshasında beytin başındaki "بیازوی" yerine "به نیروی" ibâresi vardır. Tercüme ve şerh de buna göre yapılmıştır.

Mesnevî:

Gerçi şîrî çün revî reh bî-delîl
Hemçü rûbeh der dalâlî vü zelîl

Hîn meper illâ ki bâ perhâ-yı şeyh
Tâ bebînî ‘avn-i leşkerhâ-yı şeyh¹⁵⁸

زاجرام و اجسام سفلی چه جویی [44]
بصوب اعالی کرای از اسافل

Zi ecrâm u ecsâm-ı süflî çi cûyî
Be-savb-ı e’âlî girây ez esâfil

[K.E.] Hilkatén süflî yaradılmış olan bu ecrâm ü ecsâm-ı hâzıraya pâ-yı ta’alluk olmakda ne arıyorsun? Dâimâ esâfilden e’âlî tarafına mütevec-cih ve mâil ol.

[T.E.] **Ecrâm**, cirmin cem’idir; **ecsâm** cismin cem’i olduğu misillü. Cism ki “mâ lehû eb’âdün selâsetün”den ‘ibâretdir. Ya’nî tûl u ‘arz u ‘umk sâhibi olan nesnedir. **Savb**, cânib ma’nâsınadır. **Girây**, girâyîden masdarından emr-i hâzırdır ki “meyl ü rağbet eyle” demektir.

Mahsûl-ı Beyt: Süflî olan ecrâm ve ecsâmdan ne istersin? Bunların mecmû’unu terk edip e’âlî tarafına meyl ü rağbet ve sa’y ü gayret eyle.

Bu beyitten ilâ âhiri’l-kasîde ebyât birbirlerine merhûndur. Lâ tağfel!

بر آور سر از جیب گردون گردان [45]
بین عرش را قدسیان گشته حامل

Ber âver ser ez ceyb gerdûn-ı gerdân
Bebîn ‘arş râ kudsiyân geşte hâmil

[K.E.] Bir kere çerh-i devvâr-ı bî-karâr yakasından baş çıkardıp ‘arş-ı ‘azîm-i Rabb-ı Kerîm’i temâşâ edip gör ki bir taraftan bir âlây kudsî melekler onu hâmil olmuş.

¹⁵⁸ “Her ne kadar arslan isen de eğer yola delilsiz gidersen tilki gibi dalâldesin ve zelilsin.// Sakın şeyhin kanatlarının gayrı ile uçma, tâ ki şeyhin askerlerinin yardımını göresin.” (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, VII, 171, beyit nr. 545-546.)

[T.E.] [45^b] **Gerdûn**, felek, **gerdân**, dönücü demektir. **Kudsiyân**dan murâd melâike-i kirâmdır. **Ceyb**, gayb vezninde yaka ma'nâsınadır ki girîbâna murâdifdir. Feleğin ceybi yine kendinden 'ibâretidir. Ceyb isbâtı mecâze mahmûldur ve fâide-i mecâz zâhirdir.

Mahsûl-ı Beyt: Dönücü olan feleğin ceybinden baş getir ki 'arşu'r-Rahmân'ı kudsiyân ve melâike-i Yezdân nice hâmillerdir. Feleğin ceybinden baş getirmek derece-i reddiyye-i insâniyyetden mertebe-i 'âliyye-i melekîyyete tederrüc ve irtikâdan 'ibâretidir. Bu makâma 'inde's-sûfiyye mi'râc-ı rûhânî ta'bir olunur. Kemâ eşâre Mevlânâ kaddesallâhu sırrahü'l-a'lâ:¹⁵⁹

Mesnevî:

Der saf-ı mi'râciyân ger bîstî
Çün Burâket ber keşâned nîstî

Ne çü mi'râc-ı zemînî tâ kamer
Belki çün mi'râc-ı kilkî tâ şeker

Ne çü mi'râc-ı buhârî tâ semâ
Bel çü mi'râc-ı cenînî tâ nühâ¹⁶⁰

زهر سو ستاده صفوف ملايك [46]
گروهي مسيح گروهي مهليل¹⁶¹

Zi her sû sitâde sufûf-ı melâik
Gürûhî müsebbih gürûhî mühellil

[K.E.] Bir taraftan da zümre-i celîle-i melâike-i kirâm dâimâ ayak üzere saf-beste-i ihtirâm olarak kısmen tesbîh ü tehlîl-i Rabb-ı Celîl ile iş-tigâl eylediği gibi.

¹⁵⁹ "Mevlânâ'nın -Allah onun yüce rûhunu takdîs eylesin- işaret ettiği gibi."

¹⁶⁰ "Eğer mi'râca mensûb olanların safında durursan yokluk seni Burâk gibi yukarıya çeker.// Arza mensûb olanın mi'râcı gibi kamere kadar değil, belki bir kamışın şeker kadar olan mi'râcı gibidir.// Bir buhârın semâya kadar mi'râcı gibi değil, belki bir cenînin akla kadar olan mi'râcı gibidir." (Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, 174, beyit nr. 554-556.)

¹⁶¹ Kemâleddin Efendi neşrinde zuhul eseri olarak birinci mısırâdaki "sufûf" kelimesi "safvet", ikinci mısırâdaki "mühellil" ise "mühelhil" şeklinde dizilmiştir. Zaten Kemâleddin Efendi'nin tercümesi de o tertibe uymamaktadır.

[T.E.] **Gürûh**, cemâ'at ma'nâsınadır. **Tehlîl**, "lâ ilâhe illallâh" demektir. Yukâlu hellele'r-raculü iz kâle lâ ilâhe illallâh. Ya'nî bir kimesne "lâ ilâhe illallâh" dese "hellele'r-raculü" derler.¹⁶²

Mahsûl-ı Nazm: Ber mantûk-ı¹⁶³ {وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَاقِبِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ} 'arşu'r-Rahmân'ın her tarafından sufûf-ı melâike-i kirâm turmuşlardır. Bir gürûhu müsebbih ve bir gürûhu mühellil oldukları hâlde dâimâ Cenâb-ı Kibriyâ'yı tesbîh ve takdîs ederler. Vâsıl-ı makâm-ı mi'râc-ı rûhânî olur isen bu hâli müşâhede edersin.

یکی فوج در اوج قربت مهیم [47]
ز ذات جلیل و صفات جلائل

Yekî fevc der evc-i kurbet müheyem
Zi zât-ı celîl u sıfât-ı celâil

[K.E.] Onlardan bir san'at-güzîn-i 'ulviyyet-karîn de bâlâ-yı müste'ar-ı kurbıyyeti hâiz olmağla muttasıl Zât-ı Akdes ve sıfât-ı celîle-i İlâhiyye'nin bahş eylemekde bulunduğu mehâbet-i mu'azzama-i ma'nevıyye sâikasıyla büyük bir veleh ü hayret içinde kalmıştır.

[T.E.] **Fevc**, "kıt'atün mine'n-nâs" demektir. **Müheyem**, hayrân demektir.

Mahsûl-ı Nazm: Melâike-i kirâmdan bir bölük dahi evc-i kurbetde celîl olan Cenâb-ı Kibriyâ'nın 'azamet-i zâtından ve celâlet-i sıfâtından hayrân u lâ-ya'kıl olmuşlardır ki bunlara **mukarrebîn** ta'bîr olunur.

یکی جوق در طوق عزت مکرم [48]
در ایصال افضال و اهب وسائل

Yekî cavk der tavk-ı 'izzet mükerrem
Der îsâl-ı ifdâl-ı Vâhib vesâil

¹⁶² bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, LI, 4691 ("هل" md.).

¹⁶³ "Meleklerin de arşın çevresinde dönerek Rablerini övgü ile andıklarını görürsün." (Zümer 39/75)

¹⁶⁴ Metinde "topluluk, cemâat, fırka" gibi mânâlara gelen "cavk" kelimesi yerine "çün" kelimesi yazılmıştır. Ancak Kemâleddin Efendi tercümeyle "cavk"a göre yapmıştır.

[K.E.] Zâten onlardan bir cemâ'at-i mahsûsa da ihrâz eyledikleri tavk-ı 'izzetle be-her vakt muhterem ve Cenâb-ı Vehhâb-ı Kerîm'in tükenmez, bitmez olan fazl u ihsân-ı bî-pâyânını mahlûkât-ı mevcûdesine tadrîcen îsâl ve teblîğ'e vesâtet etmek hizmetiyle mümtâz ve mükerrerrem olmuştur.

[T.E.] [46^a] **Cavk**, cîmin fethiyle cemâ'at ma'nâsınadır. **İfdâl**, hemzenin kesriyle bir adamı lutf u ihsân ile memnûn eylemek ma'nâsınadır. **Vesâil**, vesîlenin cem'idir. Vesîle ki kendisiyle bir nesneye tavassul olunacak nesneden 'ibâretidir. **Vâhib**den murâd Cenâb-ı Kibriyâ'dır.

Mahsûl-ı Nazm: Melâike-i kirâmdan bir cemâ'at dahi tavk-ı 'izzetde mu'azzez ve mükerrermdirler ve bunlar Vâhib-i hakîkî olan Cenâb-ı Kibriyâ'nın in'âm u ihsânını mahlûkâta îsâl etmekte vesâil ve sebebidirler.

[49]
چو طی گشت تیه حوادث در آنجا
بملك قدم ران بیک حمله محمل

Çü tayy geşt tîh-i havâdis der ân-câ
Be-mülk-i kıdem rân be-yek hamle mahmil ¹⁶⁵

[K.E.] Sonra oradaki sahrâ-yı fesîhu'l-ercâ-yı hâdisât tamâmıyla tayy olunarak vâsıl-ı akse'l-gâyât olunca hemân mahmil-i¹⁶⁶ 'azîmeti bir hamlede kıdem mülküne sür.

[T.E.] **Tîh**, sükûn-ı yâ ile sahrâ ma'nâsınadır. Onun müşârünileyhi **tîh-i havâdis**dir. **Rân**, rânden masdarından emr-i hâzırdır ki "sür" demektir. **Mahmil**, menzil vezninde mahfe tarzında iki taraflı nesnedir ki deveye çatıp her birine bir adam binip gider. Cem'i mehâmil gelir. Hâlâ Şâm ve Mısır huccâcları önlerinde gider ki nâs **mahfil-i şerîf** ta'bir ederler. Onu ibtidâ Haccâc-ı zâlim icâd etmiştir. Bu makâmda murâd vücûd-ı insânîdir ki rûhun mahmili gibidir.

Mahsûl-ı Nazm: Ey sâlik-i âgâh! Çünkü sahrâ-yı havâdis tayy oldu, ya'nî sahrâ-yı havâdisden geçdin, mülk-i kıdeme mahmil-i vücûdu bir

¹⁶⁵ Tevfik Efendi nüshasında birinci mısıradaki "der" yerine "ez"; ikinci mısıradaki "hamle" yerine "lahza" kelimesi bulunmaktadır.

¹⁶⁶ Bu kelime neşirde sehven "mahall" olarak çıkmıştır. (bk. *Beyânü'l-Hak*, III, 1348.)

lahzada sür. **Tîh-i havâdis**den murâd ‘âlem-i kevn ü fesâddır ki ona ‘âlem-i nâsût dahi denmişdir. **Mülk-i kıdem**den murâd ‘âlem-i ceberût ve ‘âlem-i lâhûtudur ki ‘âlem-i esmâ ve sıfâtdan ‘ibâretidir.

el-Hâsıl, çünkü bu nîst-i hest-nümâ olan ‘âlem-i havâdisden ‘ubûr eylesen bir lahzada vâsıl-ı ‘âlem-i lâhût ve vâkîf-ı esrâr-ı ‘âlem-i ceberût olursun demekdir. Fe-teemmel!

زبحر محیط قدم منبسط بین [50]
بوادئ امکان هزاران جداول

Zi bahr-ı muhît-i kıdem münbasit bîn
Be-vâdî-i imkân hezârân cedâvil¹⁶⁷

[K.E.] Ve ‘âlem-i kıdemden bahr-ı muhîti dibinden vâdî-i imkâna doğru binlerce cedveller açılmış olduğunu gör.

[T.E.] [46^b] **Bahr-ı muhît-i kıdem**den murâd Cenâb-ı Kibriyâ’dır. **Vâdî-i imkân**dan maksûd mahlûkâtdır. **Cedâvil**, feth-i cîm ile cedvelin cem’idir ki nehr-i sağır ma’nâsınadır.

Mahsûl-ı Beyt: Ey müstağrak-i deryâ-yı nûr-ı İlâh! V’ey vâsıl-ı makâm-ı fenâ fillâh! Bahr-ı muhît-i kıdemden yayılmış ve bast olunmuş gör nice bin cedâvili vâdî-i imkâna. Kâle’n-nâzımu fî *Şerh-i Eşi’ati’l-Leme’ât* fî tahkîk-i hâze’l-makâm: “Her çîz ki der hâric hest ve ez levâzım-ı hestî-i vey ânest ki âsâr-ı muhtassa-i vey müteretteb kerded yâ ez ân kabîlest ki der terettüb-i ân âsâr muhtâcest be-zamîme ki mâdâm ki be-vey munzam ne-kerded ân âsâr ber vey müteretteb ne-kerded ve yâ muhtâc nîst be-ân zamîme. Belki ân âsâr bî-iştirât-ı inzımâm-ı emrî mugâyir-i vey be vey ber vey müteretteb mîkerded. Ve ez ân çî muhtâcest be-zamîme be-mümkin ta’bîr mîkonend ve ez ân çî muhtâc nîst be-vâcib ve ez ân zamîme be-vücûd. Ve sûfiyye-i kâilîn be-vahdet-i vücûd ki erbâb-ı keşf u şühûd-end be-ân refte-end ki zât-ı Vâcib Te’âlâ ‘ayn-ı ân zamîmeest

¹⁶⁷ Tevfik Efendi nüshasında bu beyit ile sonraki beyit yer değiştirmiştir. Kemâleddin Efendi neşrinde birinci mısradaki “bahr” yerine “fakr” kelimesi bulunmaktadır. Ancak Kemâleddin Efendi beytin tercümesini “bahr”e göre yapmıştır. Câmî dîvânının bazı nüshalarında ise bu kelimeler yerine “فعر: ka’r” kelimesi kayıtlıdır. (Meselâ bk. *Dîvân-ı Molla Câmî*, İstanbul 1284, s. 18; *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*, s. 66; *Külliyât-ı Câmî*, yy., ty., s. 31.)

ki vücûd-est. Ve vey bi-zâtîhi be-heme eşyâ muhît ve der heme eşyâ sârî ve vücûd-ı heme eşyâ be-ihâta ve sereyân-ı üst der îşân."¹⁶⁸ İntehâ.

در ان قلم نور شو غوطه زن [51]
فرو شوی خویشتن از ظلمت ظل

Der ân kulzüm-i nûr şev gavta-zen¹⁶⁹
Fürû şevî hîştên ez zulmet-i zıl

[K.E.] Müte'âkıben o nûr-ı ebedî denizinde tekrâr-be-tekrâr dalğınç vurup kendi nefis-i nâ-pâkinden mâsiva zıllını, zulmetini yıka.

[T.E.] [46^a] **Kulzüm-i nûrdan** murâd yine mülk-i kıdemdir. **Gavta-hor şev**, istiğrâkdan kinâyedir. **Zulmetin zılla** izâfeti beyâniyyedir, murâd vücûddur. Zulmet-i zıllı yıkamaktan murâd derece-i reddiyye-i beşeriyyetden mertebe-i melekiyyete irtikâdan 'ibâretidir. Deryâ-yı nûra istiğrâkdan maksûd vuslat ilallâhdır.

Mahsûl-ı Beyt: Ey sâlik! Çünkü sahrâ-yı havâdis tayy oldu ve ol sahrâ-yı havâdisden mahmil-i vücûdu mülk-i kıdeme sürdün ise, ol mülk-i kıdemde müstağrak-i deryâ-yı nûr olup zulmet-i vücûddan pâk ü sâfî ve vuslat-ı mahbûb-ı Sübhânî müyesser olur. Zîrâ [46^b] vücûddan bakıyye-i mâ kalsa vuslat-ı Hudâ emr-i muhâl olduğu zâhir bir ma'nâdır. Kemâ kâle tâcü'l-'urefâ:

Mesnevî:

¹⁶⁸ "Şâir Abdurrahmân Câmî Şerh-i Eşi 'ati'l-Leme'ât'da bu mevzûun îzâhı sadedinde şöyle söylemektedir: Varlık dışında olan ve varlığının gerekleri, onunla mürettep hâle geleceği kendine has eserler olan her şey, ya bu eserlerin terettübünde bir ilâveye (zamîme) muhtâçtır ki o ilâve olmayınca o eserler de onunla müretteb olmaz; yahut o ilâveye muhtâç değildir, belki o eserler ona zıt bir iş olarak eklenme şartı olmaksızın onunla müretteb hâle gelir. İlâveye muhtâç olan şeye 'mümkîn', muhtâç olmayana 'vâcip', zamîmenin kendisine 'vücûd' denir. Keşif ve şühûd erbâbı olup vahdet-i vücûda dâir söz söyleyen sûfler Vâcib Teâlâ'nın zâtının o zamîmenin kendisi, yani vücûd olduğu görüşündedirler. Ve onlara göre Allah bizâtihi bütün eşyâyı muhît ve bütün eşyâda sârîdir. Bütün eşyâ da onun ihâtası ve onlara sirâyeti ile var olur." bk. Abdurrahmân Câmî, Eşi 'ati'l-Leme'ât (thk. Hâmid Rabbânî), Tahran, ty, s. 4.

¹⁶⁹ Kemâleddin Efendi neşrinde "gavta-zen" ibâresi galat olarak "gavta-i zen"; Tevfik Efendi nüshasında ise "dalan, batan" mânâsındaki "gavta-hor" şeklindedir.

Tâ nebâşî ey püser pâk ez vücûd
Tu neyâbî vuslat-ı deryâ-yı cûd¹⁷⁰

Ve ba'zı 'urefânın "Tâ cân neşevî vâsıl-ı cânân neşevî"¹⁷¹ kelâmları bu sırra nâzırdır. **Hulâsa-i kâl**, 'inde ashâb-ı hâl vücûddan geçmedikçe vuslat-ı Bârî-i Zü'l-celâl muhâldir. "إِذَا تَمَّ الْفَقْرُ فَهُوَ اللَّهُ"¹⁷² kelâm-ı nebevîsi bu müdde'âya dâlldir. Kâle 'Abdullâh el-Kâşgârî fi *Hakkıyye'*tihi: "Ey tâlib-i Hudâ! Eger hâhî ki der deryâ-yı nîstî gusl sâzî ve ez elbise-i vücûd-ı hestî hâlî kerdî ve ez deryâ-yı mutlak gevher-i maksûd deryâbî tâ ez vücûd-ı [hayvânî] fânî nekerdî, cûd-ı Rahmânî neyâbî."¹⁷³

Nazm:

Cân-ı cân râ be-bezl cân yâbî
Cân-ı cân key be-râygân yâbî

În hayât-ı vücûd çîzî nîst
Terk-i in gîr tâ ki ân yâbî

Rev bemîr ez hayât-ı hayvânî
Tâ şevî zinde cân-ı cân yâbî¹⁷⁴

بود بحر و جدول یکی فی الحقیقة [52]
دوی خواست از احولان سواحل

¹⁷⁰ "Oğul! Varlıktan arınmadıkça kerem deryâsına erişemezsin!"

¹⁷¹ "Cândan vazgeçmedikçe cânâna vâsıl olamazsın." Bu sözün kaynağını bulamadık.

¹⁷² "Fakr tamamlandığında sadece Allah kalır." Bu söz Tefvîk Efendi nüshasında her ne kadar "kelâm-ı nebevî" olarak geçiyorsa da hadis değildir, kelâm-ı kibârdandır. bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ* (haz. Abdurrahman b. Muhammed Kâsım el-Âsımî en-Necdî), Riyâd 1991, XI, 116; Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 129; Rûzbihân b. Ebî Nasr Baklî, *Şerh-i Şathiyyât* (nşr. Henry Corbin), Tahran 1981, s. 580.

¹⁷³ "Ey tâlib-i Hudâ! Varlık elbisesinden soyunmak, yokluk deryâsında yıkanmak ve mutlak denizinden maksûd incisini bulmak istiyorsan bu [hayvânî] fânî vücuttan kurtulmalısın. Yoksa Rahmân olan Allah'ın cömertliğine ulaşamazsın." Abdullah Nidâ-yi Kâşgârî, *Risâle-i Hakkıyye*, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi, İslam Eserleri Koleksiyonu, nr. 262, s. 46.

¹⁷⁴ *Risâle-i Hakkıyye'*de birinci mısradaki "be-bezl" kelimesi "bedeh ki" şeklindedir. "Cân ver ki cânın cânını (Allah'ı) bulasın. Cânın cânını bedâva nasıl bulasın?// Bu vücûdun varlığı bir şey değildir. Bunu terk et ki O'nu bulasın.// Hayvânî hayattan kurtar kendini ki bütün zindeliğinle cânlar cânını bulasın." Abdullah Nidâ-yi Kâşgârî, *Risâle-i Hakkıyye*, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi, İslam Eserleri Koleksiyonu, nr. 262, s. 46-47.

Büved bahr u cedvel yekî fi'l-hakîka
Duyî hâst ez ahvelân-ı sevâhil

[K.E.] Şurası tuhafdır ki o cedvel ve o bahr-i 'azîm ü mükemmel hakikatde bir şeyden 'ibâret iken ilk nazarda çeşm-i zâhir-bînâna meşhûd olan şu hâl-i ünsiyet mahzâ sâhilde gâfil bulunan bir âlây şaş şaşkınlardan neş'et etmektedir.

[T.E.] [47^a] **Ahvel**, şaşsı demektir ki şey-i vâhidi iki görür. **Ahvelân-ı sevâhilden** murâd 'âşık olmayan kimesnelerdir ki deryâ-yı hakikatde müstağrak olamayıp sâhil-i mecâzda kalmışlardır.

Mahsûl-ı Beyt: Eğer ahvelân-ı sevâhilin gözlerinden şaşılık 'illeti ref' olsa bahr ve cedvelin fi'l-hakîka bir olduğunu iz'ân ve bahr başka cedvel başka olmadığını itkân ederler idi. Lâkin 'illet-i hıvel mâni' olup bahr u cedveli başka gördüler. Nitekim hâl-i ahvel dahi böyledir ki şey-i vâhidi iki görür. Kâle Hucetü'l-İslâm fi tahkiki hâze'l-makâm: "تَرَقَّى الْعَارِفُونَ مِنْ مَجَازٍ إِلَى الْحَضِيضِ إِلَى ذُرْوَةِ الْحَقِيقَةِ فَرَأَوْ بِالْمُشَاهَدَةِ الْعِبَائِيَّةِ أَنَّ لَا وُجُودَ إِلَّا هُوَ"¹⁷⁵

Hulâsa-i makâl, 'inde's-sûfiyye mâsivâ ta'bîr olunan eşyâ zıll ü hayâldir. Hakikatde mevcûd-ı vücûd, vücûd-ı Cenâb-ı Bârî-i Zü'l-celâl'dir. Kemâ kâle'n-nâzımu:

Nazm:

Küllü mâ fi'l-kevni vehmün ev hayâl
Ev 'ukûsun fi'l-merâyâ ev zilâl
Kîst âdem 'aks-i nûr-ı Lem-yezel
Çîst 'âlem mevc-i bahr-i Lâ-yezâl

¹⁷⁵ "Hüccetü'l-İslâm (İmâm Gazzâlî) bu mevzûun îzâhu sadedinde şöyle demektir: 'Ârifler imtiyâz etmek için hazîz-i mecâzdan hakikat-i 'âliyye zirvesine terakkî edip bilâ muhâbâ dediler ki: Ganiyy-i mutlak olan Cenâb-ı Allah'dan başka daha hiçbir şey mevcûd değildir." bk. İmâm Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr fi tevahîd-i'l-Cebbâr* [thk. Semih Dugaym], Beyrut 1994, s. 58. Tercüme için bk. Kemâleddin Harputî, *Tesbîtü'l-mefhûm fi tahkiki't-tebe'iyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Mustafa Con Koleksiyonu, nr. A/237, vr. 27^a; Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî'nin Tesbîtü'l-mefhûm fi tahkiki't-tebe'iyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm İsimli Kelâm Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 36 (İstanbul 2016), s. 113.

‘Ayn-ı nûr u bahr dâñ îñ ‘aks u mevç
Çün dûî încâ muhâl âmed muhâl¹⁷⁶

Ey müstemi‘-i nâ-kâbil! Bu makâm mezâlik-i akdâmdır. Bunun hakîkatine vukûf ‘irfâna mevkûfdur. Ka‘r-ı çâhdan âfitâb-ı tâbân görülmez. Süleymân olmadan elsine-i mürğân bilinmez.

Mısrâ‘:

Ne bilsün mantıku‘t-tayrı Süleymân olmayan âdem¹⁷⁷

یکی خوان یکی دان یکی گو یکی جو [53]
سواى الله والله زور است و باطل

Yekî hân yekî dâñ yekî gû yekî cû
Sivallâhi vallâhi zûrest u bâtl¹⁷⁸

[K.E.] Amân! Sen öyle gâfil ve isneyniyyeti hâhişger ve mâil olma! Belki dâimâ mütebassırâne hareket edip bir Zât‘ı çağır, bir Zât‘ı bil, bir Zât‘dan bahset, bir Zât‘ı talep et, ara! Allah‘dan başkası vallâhi sırf yalan ve hakikat-i hâlde ‘ayn-ı butlândır.

[T.E.] Zûr, yalan demektir.

Mahsûl-ı Beyt: Bir oku, bir bil, bir söyle, bir iste! Mâsivâ ta‘bîr olunan eşyâ, Cenâb-ı Kibriyâ‘ya kasem ederim ki zûr, bâtl u âfil ü zâildir. Hakîkat-i kizb nice ma‘dûm ise mâsivâ dahi vücûd-ı Hakk‘a nisbet ma‘dûm-dur.

[54] بشعر حقیقت کشد شعر جامی
فیا خیر قول و یا شر قائل

¹⁷⁶ “Dünyâda var olan her şey ya vehim veya hayâlden ibârettir. Yahut aynalardaki akisler ya da gölgelerdir. // İnsan, sonu gelmez o nûrun yansıması değilse kimdir? Âlem, sonsuz denizin bir dalgası değil de nedir? // Bu yansıma ve dalgayı nûrun ve deryânın kendisi bil. Zîrâ burada ikilik imkânsızdır.” Bu beyitler Câmî‘nin bir gazelinin 1, 3 ve 4. beyitleridir. bk. Abdurrahman Câmî, *Dîvân-ı Câmî* (haz. Hüseyin Pejmân), Tahran ty., s. 155.

¹⁷⁷ Bu mısırâ Eşrefoğlu Rûmî‘nin “Kasîde-i Hayrân” olarak bilinen gazelinde bulunmaktadır. bk. Eşrefoğlu Rûmî, *Dîvân* (haz. Mustafa Güneş), Ankara 2000, s. 308; Meliha Yıldırım Sarıkaya, “Bir Şerh Dört Şârih: Eşrefoğlu‘nun Kasîde-i Hayrân Şiirinin Şerhleri ve Bu Şerhlerin Âidiyeti Meselesi”, *Tasavvuf*, sy. 29, s. 8. Mısırân sonundaki “âdem” kelimesi bu neşirlerde “mürğân” şeklindedir.

¹⁷⁸ Kemâleddin Efendi neşirinde ikinci mısırâdaki “est” yoktur.

Be-şi'r-i hakikat keşed şi'r-i Câmî
Fe-yâ hayra kavlin ve yâ şerre kâil ¹⁷⁹

[K.E.] İşte Câmî'nin şi'ri insânı böyle şu'ûr-ı hakikate da'vet eder, çeker. Oh! O ne hayırlı, münâsib kavldir; kendisi ne 'acâyip şerli kâ'ildir...

Kemâleddin Harputî

[T.E.] Câmî'nin şi'ri seni sırr-ı hakikate çeker. Ey kâile'l-hayr v'ey kâile's-şer!

Temmetü'l-kasîdetü bi-'avnillâhi Te'âlâ.

[Mehmed Tevfik]

Kaynaklar

Abdullah Nidâi-yi Kâşgârî, *Risâle-i Hakkıyye*, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi, İslam Eserleri Koleksiyonu, nr. 262.

Abdurrahmân Câmî, (1309), "Levâmî': Şerh-i Kasîde-i Hamriyye", *Mecmûa-i Monla Câmî Kuddise Sırruhu'l-'Âlî*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası.

———, (1922) *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî* (haz. Hâşim Rızâ), Tahran: Çaphâne-i Pîrûz.

———, (ty.) *Dîvân-ı Câmî* (haz. Hüseyin Pejmân), Tahran: Çaphâne-i Haydarî.

———, (1284) *Dîvân-ı Molla Câmî*, İstanbul: Matbaa-i Vezîrhân.

———, (ty.) *Eşi' 'atü'l-Leme'ât* (thk. Hâmid Rabbânî), Tahran.

———, (1337) *Nefehâtü'l-iüns min hadarâti'l-kuds* (tsh. Mehdî Tevhîdî Pûr), Tahran: Kitâbfurûşî-i Mahmûdî.

———, (1977) *Nakdü'n-nusûs fî şerhi nakşi'l-Fusûs* (haz. William C. Chittick), Tahran: Encümen-i Şehinşâhî-i Felsefe-i İrân.

Aclûnî, (1351) *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-libâs ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi 'alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.

Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, (2009) *Merâhu'l-ervâh* (haz. Ahmed Azv İnâye-Ali Muhammed Mustafâ), Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.

Ahmed el-Hâşimî, (ty), *el-Kavâ'idü'l-İslâmiyye li'l-lugati'l-'Arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye.

¹⁷⁹ Kemâleddin Efendi neşrinde birinci mısradaki "Be-şi'r-i hakikat" ibâresi Tevfik Efendi nüshasında "Be-sırr-ı hakikat" şeklindedir.

- Algar, Hamid, (2016), *Abdurrahman Câmî* (trc. Abdullah Taha Orhan-Zeyneb Hafsa Orhan), İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Ali Ekber Dihhudâ, (1984) *Emsâl u Hikem*, I-IV, Tahran: Müesses-e İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Ârif Nevşâhî, (2002) *Ahvâl ve Suhenân-ı Hâce Ubeydullâh Ahrâr*, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- , (2010) *Hâce Ahrâr*, İslâmâbâd: Poorab Academy.
- Aynî, (2001) *'Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), I-XXV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Benli, Ali, (2013) “Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce ve Kasîde fî Esmâi's-Süver Tercümesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 44 (İstanbul), s. 67-86.
- Beyhakî, (1990) *Şu'abü'l-îmân* (thk. Ebû Hâcir Muhammed Saîd b. Besyûnî Zaglûl), I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Bezzâzî, Muvaffak b. Ahmed el-Mekki, (1981), *Menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe*, I-II, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî.
- Buhârî, (1985), *el-Edebü'l-müfred* (haz. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Bulgurluzâde Rızâ, (1326) *Müntehabât-ı Bedâyi-i Edebiyye*, İstanbul: Dersâdet Kitâbhânesi Sahibi Arsen.
- Celâleddîn Devvânî, *er-Risâletü fî isbâti'l-vâcib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Blm., nr. 2171.
- , *Şerh-i Rubâ'ıyyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Blm., nr. 3685.
- Dîvânü Emîrî'l-mü'minîn el-İmâm Aliyyü'bnü Ebî Tâlib* (1988), (haz. Abdü'azîz el-Kerem), yy..
- Durmuş, İsmail -Öz, Mustafa, (2008) “Sahbân el-Vâilî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı, XXXV, 511-512.
- Ebû Dâvûd, (1988), *Sünen* (haz. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-III, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Ebû Mansûr es-Se'âlibî, (2000) *Ahsenu mâ semi'tu* (haz. Halîl İmrân el-Mansûr), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- el-Ebherî, *İsâgûcî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 161 (YZ0432).
- Eşrefoğlu Rûmî, (2000) *Dîvân* (haz. Mustafa Güneş), Ankara.

- Evhadüddîn Kirmânî, (1366) *Dîvân-ı Rubâ'ıyyât* (haz. Ahmed Ebû Mahbûb), Tahran.
- Fahreddin Ali Sâfi b. Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi, (1977) *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (haz. Ali Asgar Mu'iniyân), I-II, Tahran.
- Ferîdüddîn Attâr, (ty.) *Musibetnâme*, yy.
- , (1819), *Pendnâme*, Paris.
- Hâfız-ı Şîrâzî, (1379) *Dîvân*, Tahran: Neşr-i Pârsâ.
- Hâlid el-Ezherî, (2000) *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavzîh*, I-II, Beyrut: Dârü'l-fikr.
- Haşmet Efendi, (1287) *Senedü'ş-şuarâ*, İstanbul: Asır Gazetesi.
- Hatîb Bağdâdî, (2001) *Târîhu Bağdâd* (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), I-XVII, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî.
- <http://ganjoor.net/bahaee/divan-baha/mokhammas>
- Hücvirî, (1974) *Keşfü'l-mahcûb* (thk. İ'sâd Abdülhâdî Kindil), İskenderiyye.
- İbn Arrâk el-Kinânî, (1981) *Tenzîhü'ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ehâdîsi'ş-şeni'ati'l-mevzû'a* (thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf-Abdullah Muhammed es-Siddîk), I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- İbn Hacer el-Askalânî, (1991) *Bezlü'l-mâ'ûn fî fazli't-tâ'ûn* (thk. Ahmed Isâm Abdülkâdir el-Kâtib), Riyad: Dârü'l-Âsime.
- İbn Hacer el-Askalânî, (1325) *Tehzîbü't-tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd: Matbaatu Meclis-i Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye el-Kâine.
- İbn Manzûr, (ty) *Lisânü'l-Arab*, LV, Kahire: Dârü'l-Maârif.
- İbn Sînâ, (1952) *eş-Şifâ: el-Mantık*, Kahire: Matbaatü'l-Emîriyye.
- İbn Teymiyye, (1991) *Mecmû'u Fetâvâ* (haz. Abdurrahman b. Muhammed Kâsım el-'Âsımî en-Necdî), I-XXXIX, Riyâd: Dârü'l-âlemi'l-kütüb.
- İbnü'l-Cevzî, (1983) *el-İlelü'l-mütenâhiye* (thk. Halîl el-Meys), I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- İbnü'l-İmâd, (1988) *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (thk. Abdülkâdir el-Arnâvût-Mahmûd el-Arnâvût), I-X, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, (2005) *Zâdü'l-me'âd* (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî), I-IV, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî.
- İbnü'l-Mülekkin, (2004) *el-Bedrül-münîr fî tahrici'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkia fî'ş-Şerhi'l-kebîr* (thk. Üsâme b. Ahmed ve dgr.), I-X, Riyad: Dârü'l-hicre.
- İbrâhîm Şâhidî, (1298) *Gülşen-i Tevhîd*, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne.
- İlhan, Nadir, (1992) *Nev'î Efendi: Netâyicü'l-fünûn ve mehâsinü'l-mütûn*, yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi SBE.

- İmâm Gazzâlî, (1994) *Mişkâtü'l-envâr fî tevhîdî'l-Cebbâr* [thk. Semih Dugaym], Beyrut: Dârü'l-fikri'l-Lübnânî.
- İpek, İsmet, (2015) *Seyyid Mehmed Tevfik'in Neş'e Adlı Eseri ve İncelemesi (Abdurrahman Câmî'den Gazel ve Kasîde Şerhleri)*, yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi SBE.
- Kara Halîl b. Hasan, *Hâşiye-i Kara Halîl 'ale'l-Fenârî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 431.
- Kara Halîl b. Hasan, [1307] *Hâşiye-i Kara Halîl 'ale'l-Fenârî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Karataş, Ahmet, (2015) "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (İstanbul), s. 29-125.
- , (2016) "Kemâleddin Harpûtî'nin Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebeyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm İsimli Kelâm Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 36 (İstanbul), s. 63-137.
- Kayyumzâde Abdullah b. Hasan, [1242] *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Fenârî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Kemâleddin Harputî, (1328) "Kasîde-i Ferîde Tercümesi [I]", *Beyânü'l-Hak*, III/62 (İstanbul), s. 1251-1252.
- , (1328) "Kasîde-i Ferîde Tercümesi [II]", *Beyânü'l-Hak*, III/67 (İstanbul), s. 1333-1335.
- , (1328) "Kasîde-i Ferîde Tercümesi [III]", *Beyânü'l-Hak*, III/68 (İstanbul), s. 1346-1348.
- , (1332) "Levâmi", *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 76 (İstanbul), s. 292-293.
- , *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebe'iyeti beyne'l-ilmî ve'l-ma'lûm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Mustafa Con Koleksiyonu, nr. A/237.
- Kınalızâde Ali Çelebî, (2007) *Ahlâk-i Alâî* (haz. Mustafa Koç), İstanbul: Klasik Yayınları.
- Konuk, Ahmed Avni, (2006-2009) *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı ve dğr.), I-XIII, İstanbul: Kitabevi.
- Kudâî, (1986) *Müsnedü's-Şihâb* (haz. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), I-II, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Kutbüddîn er-Râzî, (1433) *Şerhu'l-Metâli'* (haz. Üsâme es-Sâ'idî), I-II, Kum: Menşûrât-ı Zevî'l-kurbâ.

- Mecdî Efendi, (1269) *Terceme-i Şakāyık-ı Nu'mâniyye*, İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-Âmire.
- Mevsûatu mustalahâti Miiftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi Mevzû'âtî'l-ulûm li'l-'allâme Ahmed b. Mustafâ eş-şehîr bi-Taşkôprizâde*, (1998) (haz. Refîk el-'Acem-Ali Dahrûc), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Mevlânâ Celâleddîn Rumî, (1342) *Külliyât-ı Şems* (haz. Bediüzzamân Fürûzanfer), Tahran: Dânişgeh-i Tahran.
- Muhammed 'Alî et-Tehânevî, (1996) *Mevsû'atü keşşâfi istilâhâtî'l-fünûni ve'l-'ulûm*, I-II, Lübnan: Mektebetü Lübnân Nâşirûn.
- Muhammed b. Abdurrahmâ es-Sehâvî, (1979) *Makâsidü'l-hasene* (thk. Abdullah Muhammed es-Sıddîk), I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Muhammed ed-Desûkî, (1987) *el-İmâm Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybânî ve eseruhu fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Doha: Dârü's-sekâfe.
- Muhammed el-Âmidî, (2003) *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (thk. Abdürrezzâk 'Afiî), I-IV, Riyad: Dârü's-sumay'î.
- Mustafa Naîmâ Efendi, (1283) *Târîh-i Naîmâ*, I-VI, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn, *Tercüme-i Lügât-ı Kânûnü'l-edeb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Blm., nr. 953.
- Nedîm, (1338) *Dîvân*, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Ömer Ferrûh, (1979) *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyin.
- Rızâeddîn Remzî Rifâî, (1329) "Kaside-i Feride", *Tasavvuf*, sy. 15 (İstanbul), s. 4-6; sy. 16, s. 6-7; sy. 17, s. 6-8.
- Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam*, (1927) (neşir ve tercüme: Hüseyin Dâniş), İstanbul: İkbâl Kitabhânesi.
- Rubâiyyât-ı Şeyh Bahâyî*, http://etu.sbmua.ac.ir/uploads/Robaiyat_Sheykh_Bahai
- Rûzbihân b. Ebî Nasr Baklî, (1981) *Şerh-i Şathiyyât* (nşr. Henry Corbin), Tahran: Gencine-i Nüviştehâ-yı İrân.
- Sa'deddîn Teftâzânî, (2013) *el-Mutavvel* (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Sa'dî-i Şîrâzî, (1392) *Gülüstân*, Tahran.
- Sâgânî, (1980) *Mevzû'ât* (thk. Necm Abdurrahmân Halef), Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-turâs.
- Sâib Tebrîzî, (1364) *Dîvân* (haz. Muhammed Kahraman), I-IV, Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferheng-i İrân.

- Sarıkaya, Meliha Yıldırım, (2012) "Bir Şerh Dört Şârih: Eşrefoğlu'nun Kasîde-i Hayrân Şiirinin Şerhleri ve Bu Şerhlerin Âidiyeti Meselesi", *Tasavvuf*, sy. 29 (İstanbul), s. 1-42.
- Seyyid Hasan el-Kabânçî, (2000) *Müsnedü'l-İmâm 'Alî* (thk. Tahir es-Selâmî), I-XI, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbûât .
- Seyyid Muhammed Şerîf el-Cürçânî, (1985) *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Beyrut: Mektebetü Lübnân.
- Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36447.
- , (2010) *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevzû 'ât* (thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan), I-II, Riyâd: Mektebetü'l-ma'ârif.
- Şevkî Dayf, (ty) *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî: 'Asru'd-düvel ve'l-imârât: el-Endelüs*, Kahire: Dârü'l-ma'ârif.
- Şeyh Bahâeddîn 'Âmilî, (ty) *Nân u Helvâ*, yy.
- Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Rubâ'iyât Tercümesi*, Marmara Üniversitesi Nâdir Eserler Koleksiyonu, nr. 13014 (Y021.03).
- Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafâ, (1985) *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*, I-III, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Turgut, Kadir, (2013) *Abdurrahmân Câmî: Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi* (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi SBE.
- Veliyyüddîn el-Âmidî, (1961) *Şerhu Seyyid Abdülvehhâb b. Hüseyin b. Veliyyüddîn el-Âmidî ale'l-Velediyye fî adâbi'l-bahsi ve'l-münâzara li-'allâme Muhammed el-Mar'aşî el-ma'rûf bi-Saçaklızâde* (Şerhu'l-Velediyye), Kahire: Şirketü Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhu.
- Yeşiltaş, Hande Büyükkaya, (2012) "Rızaeddin Remzi er-Rîfâi'nin *Kasîde-i Ferîde Şerhi*", III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi: TUDOK 2010, İstanbul, II, 987-996.
- Zerkeşî, (1986) *el-Leâli'l-mensûre fî'l-ehâdîsi'l-meşhûre* (thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Zübdetü'l-vâ'izîn fî beyâni kelâmî Rabbi'l-'âlemîn ve fî ehâdîsi Seyyidi'l-mürselîn ve hikâyâti'l-mütekaddimîn, Riyad Câmî'atü'l-Melik Su'ûd Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 218.